

Riječki filološki portreti 2

Stolac, Diana

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2022**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:967152>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*

Diana Stolac

RIJEČKI
FILOLOŠKI
PORTRETI 2

SVEUČILIŠTE U RIJECI, FILOZOFSKI FAKULTET

BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*

Biblioteka časopisa *Fluminensia*
Knjiga 8

Urednica:
izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra

Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilište u Rijeci

Za izdavača:
prof. dr. sc. Aleksandar Mijatović

Recenzenti:
izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra
dr. sc. Sanja Holjevac, zn. suradnica

Prijelom: **Foxstudio**
Tisak: **Tiskara Sušak, Rijeka**
Naklada: **300 primjeraka**

Izdavanje knjige financijski su pomogli: Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Sveučilište u Rijeci (potpore: [13.04.1.2.03](#): Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća i [uniri-human-18-285](#): Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća) te projekt Rijeka – EPK2020 – 27 susjedstava, susjedstvo Kampus (projekt: [Riječka pisana baština u 19. stoljeću](#))

ISBN 978-953-361-083-2

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 150505010.

Copyright © 2022 Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Diana Stolac

RIJEČKI FILOLOŠKI PORTRETI 2

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
RIJEKA, 2022.

Kazalo

Uvodno slovo	7
Riječka filološka strujanja u 19. stoljeću.....	9
Riječka filološka škola	25
Još jedan pogled na Frana Kurelca	41
Još jedan pogled na Kurelčeve sljedbenike.....	65
Ivan Dežman.....	65
Rijeka – plodno tlo za različite filološke koncepcije	73
Šime Starčević.....	74
Sintaksa Adolfa Vebera Tkalčevića.....	91
Riječke godine Šime Ljubića.....	
20. stoljeće	115
Ljudevit Jonke – Sušačke godine.....	115
Kraj 20. stoljeća i nova filološka istraživanja.....	125
Kroatistika na riječkom sveučilištu.....	125
Iva Lukežić	129
Marija Turk	145
Urednička napomena.....	159
Popis izvora i literature	161
Literatura	163
Kazalo imena.....	173
O autorici.....	179

UVODNO SLOVO

Riječke sam filološke portrete zamislila početkom 21. stoljeća kao jedan od mogućih načina predstavljanja Rijeke kao jednoga od važnijih hrvatskih filoloških središta u jezično intrigantnome 19. stoljeću te je 2006. godine objavljena knjiga *Riječki filološki portreti* kao druga knjiga novopokrenute Biblioteke časopisa *Fluminensia* Filozofskoga fakulteta u Rijeci.

Već sam tada razmišljala o tome da desetak-petnaestak godina kasnije iste teme ponovno predstavim jer je to vremensko razdoblje u kojemu se dograđuju, a mogu se i mijenjati neke spoznaje o ranije istraživanim temama. Također sam planirala dodati nove portrete, preskočiti granicu 19. stoljeća te vidjeti ima li vrijednih tema za filološke portrete u 20. stoljeću.

Pred čitateljima je sada druga knjiga riječkih filoloških portreta koja u osnovi slijedi tada zamišljenu shemu.

I ova je knjiga rezultat znanstvenih istraživanja na znanstvenim projektima, prethodne je ocjenjivalo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, ove Sveučilište u Rijeci. Sada je iza nas i važna godina za riječku kulturu, 2020., kada je Rijeka bila europska prijestolnica kulture te je dio istraživanja obavljen pod okriljem projekata Rijeka – EPK2020 – 27 susjedstava, susjedstvo Kampus.

Premda je polazište bilo znanstveno, želja mi je bila napisati knjigu ne samo za znanstvenike, nastavnike i studente nego i za druge čitatelje koje zanima riječka filološka prošlost. Stoga je stil na razmeđu znanstvenoga i znanstveno-popularnoga, bez (puno) podrubnih bilježaka i uskostručnoga nazivlja, ali s tekstom utemeljenom na literaturi i s pozivom na nju. I s ponekim izletom u povijest Rijeke jer nekada bez toga širi kontekst ne bi možda bio razumljiv.

Svaki se portret može čitati kao dio cjeline, ali i zasebno, otuda i poneka ponavljanja tih širepovijesnih podataka.

To balansiranje između dviju mogućnosti predstavljanja rezultata istraživanja ogleđa se i u različitosti pristupa svakome od predstavljenih filologa, od onih čiji su tekstovi detaljno analizirani na izabranoj jezičnoj razini do onih koji su predstavljeni kroz nastavni, znanstveni ili spisateljski rad. Jer, svatko je imao svoj doprinos riječkoj filološkoj slici, drukčiji od drugih, pa je zavrijedio i dobiti drukčiji pristup i tekst.

Za novih desetak-petnaestak godina vjerujem da će ovdje primijenjena koncepcija i dalje biti logičan izbor za sljedeće riječke filološke portrete, o neprikazanim filozozima u 19. i 20. stoljeću, ali i o onima iz već sada punoljetnoga 21. stoljeća.

Autorica

FILOLOŠKA STRUJANJA U RIJECI U 19. STOLJEĆU

Rijeka je u hrvatskoj filološkoj povijesti 19. stoljeća upisana velikim zlatnim slovima – riječkom filološkom školom i njezinim predvodnikom Franom Kurelcem.

To je ono što se vidi na prvi pogled i dio je opće hrvatske kulturne baštine. Ali malo manjim slovima upisan je niz filoloških pregalaca koji su stalno ili povremeno djelovali u Rijeci i koji su svoj trag ostavili u povijesti grada na Rječini, ali i u povijesti hrvatskoga jezika. Dio ih je pripadao riječkoj filološkoj školi, dok je dio bio skloniji postavkama drugih filoloških škola, od zagrebačke i zadarske sredinom stoljeća do hrvatske vukovske krajem stoljeća.

A ni početak 19. stoljeća nije zaobišao Rijeku.

Jedan je Riječanin u to pretpreporodno vrijeme promišljao o neriješenim temama bitnima za hrvatsku pismenost – o slovopisu. **Josip Završnik** (1769. – poslije 1843.) široj je javnosti gotovo nepoznat preteča Ljudevita Gaja (Twardzik 1985; Nosić 1997). Njegovo je viđenje latinične slovopisne reforme ostalo u rukopisu: *Iskustvo uvedenja u pravogovorenje pravoštenje i pravopisanje latinskima slovima, iliričkome, oli slaveničkome jazyku, najprikladnije složeno* (rkp. 1815.).

Završnik je raspravio moguća rješenja višestoljetnih slovopisnih dvojbi prvenstveno vezanih uz pisanje palatala, koje latinski jezik nema te ih u izvornoj latinici stoga i ne nudi. Svi su slavenski jezici u prilagođavanju latinice svojim fonološkim sustavima nailazili na prepreke i trebalo je vrijeme za pronalaženje najboljih rješenja. Svaki je od jezika nalazio svoja te se danas znatno razlikuju npr. rješenja za palatale u poljskom, češkom i hrvatskom slovopisu. Završnik se okreće slovopisnim rješenjima u poljskome jeziku, dok će se kasnije reformator latinice Ljudevit Gaj okrenuti češkome.

U Završnikovu će se tako prijedlogu naći podslovni (npr. ą, ę) i nadslovni (npr. ć, ź) dijakritički znakovi. Zapravo, više je imao podslovnih znakova koji su već bili u tradiciji hrvatskoga slovopisa (npr. ҃).

I premda prijedlozi Riječanina Josipa Završnika nisu zaživjeli, on je 15 godina prije Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (1830.) pokazao da je put u rješavanju hrvatskoga slovopisa u uporabi dijakritičkih znakova.

Osim slovopisnih prijedloga u Završnikovu djelu nalazimo i zahtjev da se uspostavi zajednički jezik za cijeli slavenski jug te da on bude na štokavskoj osnovici. Dodamo li i njegovu želju da se objavi Gundulićev *Osman*, vidi se kako je taj Riječanin zaista preteča ilirizma te je nepravedno zaboravljen.

Za boravka u Padovi Završnik se sprijateljio s Antunom Mihanovićem, jednim od najpoznatijih preporoditelja.

Kako je pak on bio povezan s Rijekom?

Antun Mihanović (1796. – 1861.) ostavio je duboki trag u ilirskome pokretu svojom knjižicom *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, programatskim tekstom pisanim kajkavskim hrvatskim književnim jezikom, kojim se 1815. godine najavljuju ilirske ideje (Bičanić i sur. 2015: 637).

Toga Zagrepčanina rodom i dijelom školovanja, a dijelom u Beču, život i posao vodili su mahom izvan Hrvatske (Venecija, Padova, Budim, Beograd, Solun, Trapezunt, Smirna, Carigrad, Bukurešt). Za slavensku je filologiju ključno njegovo buđenje zanimanja za crkvenoslavenske tekstove te je s nekim od onih koje je pronašao (ćirilskim i glagoljskim rukopisima, npr. *Zografskim evanđeljem*) upoznao tadašnju kulturnu javnost.

Za našu je temu važno da je jedino duže vrijeme u Hrvatskoj proveo upravo u Rijeci, gdje je bio između 1823. i 1836. godine gubernijalni tajnik, a bio je izabran i za riječkoga poslanika na Požunski sabor. U tome je vremenu bio i suradnikom *Novina horvatskih*, odnosno tjednoga kulturnog priloga *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske*. Novine je u Zagrebu izdavao Ljudevit Gaj. Upravo je u *Danici* 1835. godine, točnije 14. *sušca* (danas se taj mjesec naziva ožujkom) u br. 10. objavio domoljubnu pjesmu *Horvatska domovina*.

S filološke je strane taj broj *Danice* posebno važan. Naime, to je posljednji broj *Danice* uređen starim kajkavskim slovopisom s tekstovima na hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. Ipak, dva su teksta najavila novu etapu u standardizaciji hrvatskoga jezika: Mihanovićeva *Horvatska domovina*, pisana književnom štokavštinom i tiskana novim slovopisom, i programatski slovopisni tekst Ljudevita Gaja *Pravopis*, pisan starim slovopisom, ali koji je najavio novi, kasnije nazvan *gajicom*. Od 25. srpnja 1935. i broja 29 uvedena je štokavština u *Novine* i *Danicu*.

Toliko o filološkome aspektu.

Ali, još je važnija ova pjesma postala u identitetskome smislu kao hrvatska himna.

Vinkovčanin Josip Runjanin sastavio je 1848. godine napjev, a 1861. glazbeni pedagog Vatroslav Lichtenegger harmonizirao ju je za muški zbor i objavio, te se u 19. i 20. stoljeću pjevala kao svečana pjesma. Ubrzo je uza se vezala nacionalne emocije te od kraja 19. stoljeća bila poznatija po prvome stihu *Lijepa naša domovino* nego po izvornome naslovu *Horvatska domovina*. Višekratno se predlagalo da se njezin status svečane pjesme zamijeni statusom himne. Tek je ustavnim amandmanom 29. veljače 1972. proglašena službenom hrvatskom himnom. U *Ustavu Republike Hrvatske* iz 1990., čl. 11, navodi se s naslovom *Lijepa naša domovino*, a sintagma *Lijepa Naša* postala je metaforičan naziv za Hrvatsku.

Među privremenim stanovnicima Rijeke u 19. stoljeću, u čijem se djelovanju mogu iščitavati i filološka promišljanja, bilo je i nekoliko znanih pravaša: osnivač stranke **Ante Starčević** (1823. – 1896.), pjesnik **August Harambašić** (1861. – 1911.) i književnik **Eugen Kumičić** (1850. – 1904.). Dok se u Harambašićevu i Kumičićevu radu vidi primjena filoloških stavova, u Starčevićevu se radu vide i jasnija promišljanja o jeziku.

Ante Starčević je od 1861. do 1862. godine bio veliki bilježnik Riječke županije te zastupnik Kotara Hreljin-Grobnik u Hrvatskom saboru do raspuštanja 1861., a potom je opet biran 1865. kao zastupnik Zagreba i 1878. godine kao zastupnik Rijeke. Za svojega je kratkoga riječkog boravka sastavio program i te 1861. godine s Eugenom Kvaternikom i Perom Vrdoljakom osnovao Stranku prava, čiji je bio dugogodišnji prvak. Kao političar bio je

simbol hrvatske antinagodbenjačke opozicije te dobio epitet Otac Domovine. Sedamnaest godina kasnije, 1878., na Sušaku je pokrenut pravaški list *Sloboda*, utjecajno političko glasilo, koji nakon prvih pet godina nastavlja izlaziti u Zagrebu. Premda kratak, riječki je Starčević boravak bio posebno važan za hrvatsku političku povijest.

Ali, Ante Starčević je bio i književnik, prevoditelj i publicist te nije neočekivano da je ostavio traga i u filološkim promišljanjima u 19. stoljeću. Spomenimo iz ranijega perioda Starčevićeva života jednu možda manje poznatu činjenicu: važan srednjovjekovni pravni tekst *Razvod istarski* upravo je Ante Starčević prvi objavio te s njom upoznao javnost 1852. godine, naglasivši da je hrvatski jezik već tada bio diplomatski jezik. *Tada* se odnosi na vrijeme nastanka (u središnjoj Istri između 1275. i 1395. kompilacijom i preradbom na temelju još starijih isprava), ne samo na vrijeme sačuvana prijepisa iz 16. stoljeća.

Ali, više je traga ostavio taj rodnom Ličanin i ikavac, kada se svojim svjesnim izborom ekavskoga refleksa jata izdvojio iz općega filološkog toka šaljući nedvosmislenu poruku. Naime, izborom ekavice kao govora Hrvata kajkavaca i dijela čakavaca jasno je pokazao odmicanje od filoloških stavova Vuka Stefanovića Karadžića, koji je promovirao jekavicu. Ovakva posebnost Ante Starčevića podsjeća na posebnost u filologiji 19. stoljeća njegova strica Šime Starčevića (Stolac – Grahovac-Pražić 2015), predstavnika zadarske filološke škole, gramatičara kojemu ćemo se vratiti pretkraj ovoga poglavlja, a posvetit ćemo mu i jedno zasebno portretiranje.

Spomenuli smo zadarsku filološku školu. **Đuro Augustinović** (1816. – 1870.) bio je podržavatelj tih filoloških stavova, a jedno je vrijeme boravio u Rijeci. Bio je liječnik, ali je ostavio traga i u filologiji. Dio je te djelatnosti vezan uz medicinsku struku, onaj o liječničkome nazivlju, a dio nije, onaj o latiničnim grafijskim rješenjima i izdavaštvu.

Augustinović je kao vojni liječnik 1844. godine započeo prikupljati anatomske nazivlje, na koje je reagirao autor prvoga hrvatskoga medicinskog rječnika – *Rječnika lječničkoga nazivlja* iz 1868. godine – Ivan Dežman komentaron da nije ni sve kosti dobro izbrojio, tako da u svoj rječnik nije unio Augustinovićeve anatomske nazive.

Augustinovićev prinos rješavanju grafijskih problema bio je posebno zanimljiv (Baković 2011). On je 1846. godine objavio djelo *Misli o ilirskom pravopisu*, u kojemu opisuje fonetski pravopis (“blagoglasje”), čija bi primjena dovela do izrazitoga “fonetičkog” pravopisa, jer je predlagao da se u pismu bilježi jednačenje suglasnika i između riječi. Također je uključio neka ćirilčna slova u hrvatsku latiničnu abecedu. Ta i neka druga rješenja (npr. o ukidanju velikih slova i na početku rečenice i u pisanju vlastitih imena, po ugledanju na glagoljičku tradiciju, sl.) bila su radikalna i time nisu bila prihvatljiva, a tako je bilo i sa sljedećim djelom *Glasovi i pismo slovinskoga jezika* iz 1850. godine. Njegov pokušaj uređivanja slovopisnih i pravopisnih pitanja nije mogao uroditi plodom. Zapravo, model je primijenjen samo u autorovim djelima, što se npr. dobro vidi na naslovnici knjižice *Misli o lirskome pravopisu*, gdje su neke riječi pisane latinicom, a neke ćirilicom.

Burne 1848. godine u Zadru je objavio *Poziv Dalmatincima na poslovanje u materinskom jeziku*, a ne očekivano i uobičajenije na talijanskom.

Uređivao je dva časopisa. Prvi je ostavio traga kao prvi hrvatski zdravstveni časopis – *Slovenski prvenci o naravi i zdravlju*, s popularnim pristupom temama, s nekoliko brojeva tiskanih 1860. godine u Beču, a 1861. i 1862. godine u Rijeci u tiskari Ercola Rezze pod nazivom *Rvacki prvenci o naravi i zdravlju*. Pokrenuo je u Beču 1860., a nastavio objavljivati u Rijeci 1861. godine još jedan časopis, *Vilu sinjega morja*, ali taj književni, poučni i zabavni list, premda se s prekidima objavljivao do 1868. godine, nije ostavio dubljega traga u hrvatskoj ni književnoj ni časopisnoj povijesti.

Pogledamo li sada samo ovih nekoliko javnih radnika koji su kratko boravili u Rijeci, vidi se da je Rijeka bila otvorena za različita promišljanja, od jezika do politike.

Usmjerimo se sada na jezik.

Cijelo je 19. stoljeće moguće propitivati status i uporabu hrvatskoga jezika te filološke pregaoce kroz djelovanje u riječkome školstvu i tiskarama, a u drugoj polovici stoljeća i u riječkoj čitaonici.

Premda školovanje u Rijeci vezujemo uz isusovački kolegij još od 17. stoljeća (pa se tu svakako ne smije zaboraviti slavnoga leksikografa Jurja Habde-

lića koji je u Rijeci predavao 1632. godine), malo je povezanosti s hrvatskim jezikom prije 19. stoljeća.

Nekoliko je nastavnika i učenika riječke gimnazije u 19. stoljeću (Rački 1928) ostavilo traga u hrvatskoj povijesti, a dio njihova rada vezujemo i uz filologiju u širem smislu, premda su se neki od njih bavili nefilološkim poslovima u okviru prirodnih, medicinskih ili društvenih znanosti (Vince 1978, RFD 1996; RFD 1998; Lukežić 1991; Lukežić 2006; Stolac 2006; Bičanić i sur. 2015).

Valja izdvojiti **Antuna Mažuranića** (1805. – 1888.), učenika, a puno godina kasnije, od 1861. do umirovljenja 1868., i ravnatelja gimnazije u Rijeci (Moguš 1978). U povijesti hrvatskoga jezika ostao je zapamćen kao plodan jezikoslovac. Autor je nekoliko gramatika: *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* (1839., 1842.) i *Slovnica hèrvatska* (1859., 1869.). Priredio je i nekoliko rječnika: uz *Zakon vinodolski* (1843.) objavio je opis novljanskoga govora i rječnik, s bratom Ivanom Mažuranićem rječnik uz izdanje Gundulićeva *Osmana* (1844.), a s Vjekoslavom Babukićem radio je od slova O na *Ilirsko-němačko-talianskom malom rěčniku* Josipa Drobnića (1846. – 1849.). Zastanimo na *Osmanu*: osim autorstva rječnika, uz brata **Ivana Mažuranića** (kasnije, od 1873. do 1880. hrvatskoga bana, a također učenika riječke gimnazije) bio je i jedan od autora dopuna kojima se javnosti htjelo predati cjelovito Gundulićevo djelo, s jasnom oznakom da su autorova izgubljena dva pjevanja moderna rekonstrukcija. Podsjetimo se, Riječanin Josip Završnik već je početkom 19. stoljeća predlagao da se *Osman* objavi, a o tome je promišljao i Antun Mihačević.

Filološka je misao Antuna Mažuranića ilirska i kasnije se razvija u okviru zagrebačke filološke škole. Upravo njegov rad najbolje pokazuje kako u Rijeci nisu svi bili uz riječku filološku školu, odnosno da je filološko djelovanje u Rijeci bilo slojevito i razvijalo se u više raznih pravaca, od kojih su neki imali svoje suputnike i nasljednike, a neki bili slijepe ulice kojima drugi potom nisu više kročili.

Ipak, kada se govori o filozozima u Rijeci, svi odmah s pravom pomisle na **Frana Kurelca** (1811. – 1874.) (Vince 1978; Lukežić 1991; Turk 1993; RFD 1996; Stolac 2018). U riječkoj je gimnaziji predavao ilirski (hrvatski) jezik,

a potpisivao se kao učitelj narodnoga jezika, kao tek treći nastavnik jer se hrvatski kao obvezni nastavni predmet počeo predavati tek 1848. godine. Mirko Jerko i Simo Hrzić kratko su predavali, a onda pred učenike izlazi Fran Kurelac 1849. godine i svojim domoljubljem i ljubavi prema hrvatskome jeziku obilježava njihove živote.

Fran Kurelac je bio začetnik, voditelj i jedini dosljedni sljedbenik riječke filološke škole. Svoje je radove nastale u Rijeci prikupio i objavio u Zagrebu 1862. godine u knjizi *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorena, spěvana, prevedena i nasnovana*. Suvremene analize pokazuju koliko je bio dosljedan u primjeni proklamiranih gramatičkih obilježja hrvatskoga jezika, a revalorizacija njegova djela (Turk 1993; RFD 1996; Stolac 2018) pokazuje da ranije iznesene tvrdnje o arhaičnosti Kurelčeva jezika valja propitati u širem kontekstu od ranijega, samo unutar standardnoga jezika. Naime, bez pomaka u poimanju hrvatskoga jezika kao širega sustava od standardnoga jezika nije moguće razumjeti sve Kurelčeve postupke. Taj nam teorijskojezični pomak omogućava razlikovanje prave i neprave arhaičnosti. S takvim širim teorijskim polazištem može se utvrditi koja su jezična obilježja Kurelčeva jezika zaista arhaična, a koja su uključena u njegov model književnoga jezika na tragu višenarječne biti hrvatskoga jezika (Stolac 2018). Time je Fran Kurelac u svom 19. stoljeću nastojao čuvati vrijednosti koje je smatrao ključnima za hrvatski jezik kao jezik višestoljetne pismenosti, ne jezik na počecima standardizacije.

Za cjelovitu sliku riječke filologije u 19. stoljeću valja se podsjetiti i drugih filoloških pregalaca, a kako se krećemo među nastavnicima riječke gimnazije, svakako valja spomenuti Kurelčeve kolege književnika **Ivana Fiamina** i Vinka Pacela.

Više je traga u filologiji u užem smislu ostavio **Vinko Pacel** (1825. – 1869.), nastavnik prirodnih predmeta, koji je nakon Kurelčeva otkaza 1854. godine i odlaska iz Rijeke preuzeo njegovu nastavu hrvatskoga jezika (Stolac 2006). Prvi je objavio rad pisan jezikom riječke filološke škole (prijevod Humboldtove pripovijesti 1855. godine), ali je u svom kasnijem radu, kao i većina riječkih filologa, prihvatio smjernice zagrebačke filološke škole te njegove gramatike valja propitivati u tom kontekstu. A napisao je više grama-

tika, od kojih se prva – *Slovnica jezika hrvatskoga i srbskoga, I dio, Nauka o prieslovu u jeziku hrvatskom ili srbskom* iz 1860. godine – najčešće spominje kao prva gramatika u čijem je naslovu uporabljen dvojni naziv jezika: *hrvatski i srbski*, odnosno *hrvatski ili srbski*. Nakon nje objavio je više jezikoslovnih djela: *Naše potrebe i Nješto o našem glagolu* 1862., *Naglas u rieči hrvatskoga jezika* 1863., a posebno valja istaknuti gramatiku *Oblici književne hrvaštine* 1865. i članke *Iz hrvatske sinonimike* 1867. Nažalost, izgubljen je rukopis *Hrvatske stilistike*.

Pacel se bavio stručnim nazivljem, pa je za vrijeme rada u Rijeci objavio kratak, ali važan tekst o hrvatskom prirodoslovnom nazivlju *Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah* (1853.). Sljedeće je 1854. godine u Beču objavio prijevod češkoga udžbenika iz mineralogije *Rudoslovlje za gimnazije i realne škole*, a u Zagrebu mu je 1857. objavljen *Nauk o duđarstvu, bubarstvu i svilarstvu*. Dodajmo i udžbenik iz 1868. godine *Logiku ili misloslovje*, kojim nudi nazivlje iz područja logike i filozofije. U svom nazivoslovnom pristupu blizak je Bogoslavu Šuleku.

A istim su gimnazijskim hodnicima prolazili kao nastavnici i drugi poznati hrvatski kulturni djelatnici (Rački 1928), koji bi zaslužili predstavljanje u ovome pregledu, ali zastajemo na trojici: Šimi Ljubiću, Janezu Trdini i Antunu Pasku Kazaliju.

Za vrijeme Mažuranićeva ravnateljskoga djelovanja u gimnaziji je od 1863. do 1867. godine predavao i Hvaranin **Šime Ljubić** (1822. – 1896.) (Stolac 2009). Taj poznati preporoditelj i sakupljač književne građe u Dalmaciji predavao je povijest, staroslavenski i talijanski jezik. Bio je aktivan u Riječkoj narodnoj čitaonici. U Rijeci je u tiskari Emidija Mohovića objavio 1864. godine svoju knjigu *Ogledalo književne povijesti jugoslavenske na podučavanje mladeži*, a usprkos zapljeni i brojnim problemima, 1869. godine i njezin drugi svezak s analizom političke povijesti. Premda se uz knjigu vežu i pozitivne i negativne značajke, valja reći da je to bila prva knjiga takve vrste u povijesti hrvatske književnosti.

Život ga je ubrzo odnio iz Rijeke, ali Rijeku nije zaboravio: kao ravnatelj Narodnoga muzeja u Zagrebu vodio je prva moderna istraživanja arheološkoga nalazišta Grobišće podno Grada Grobnika u riječkoj okolici.

Janez Trdina (1830. – 1905.), tada još mlad i na početku dugoga stvaralačkoga puta, kasnije je izrastao u jednoga od najpoznatijih slovenskih književnika 19. stoljeća. Bio je i priznati etnolog i povjesničar. Za Rijeku je važno da je bio autor brojnih tekstova o riječkoj gimnaziji, gimnazijskim nastavnicima te njihovu kulturnom i političkom okruženju. U gimnaziji je predavao povijest i zemljopis. Zbog svojega velikoga prijateljavanja s hrvatskim nastavnicima bio je na udaru svih onih protuhrvatskih struja, često nazivanih kroatofobnima, kojih je u Rijeci bivalo, bez obzira je li njihov predznak bio talijanaški, mađaronski ili proaustrijski. Disciplinska istraga nakon jedne školske priredbe Trdini je priskrbila oznaku kvaritelja mladeži (Lukežić 2006).

Antun Pasko Kazali (1815. – 1894.) predavao je latinski, talijanski i propeutiku (od 1861. do 1896. godine). Bio je poznati dubrovački književnik (*Lopudska sirotica, Zlatka, Čoso...*), koji je za rada u riječkoj gimnaziji objavio povijesni ep *Grobnik* (1863. godine). Bio je i prevoditelj, zapravo jedan je od prvih prevoditelja Shakespearea, Byrona i Miliona na hrvatski (Lukežić 2006). Ostao je zabilježen i njegov filološki prinos kao sakupljača hrvatskoga pomorskog nazivlja, koje je poznavao i kao potomak poznate dubrovačke pomorske porodice. Upravo za vrijeme boravka u Rijeci ostvario je i kontakt s pomorskim leksikografom Božom Babićem, kasnije ravnateljem bakarske pomorske škole, koji u svoje rječnike unosi i pomorsko nazivlje koje je skupljao Kazali (Stolac 1998).

Osim ovih uspješnih književnika među nastavnicima je bilo i onih koji su se ne baš uspješno okušali u književnome radu, kao **Antun Karlo Bakotić** (1831. – 1887.), pa ga je bolje pamtiti kao dobrog predavača matematike i fizike.

Osim nastavnika filološki su trag ostavili i učenici riječke gimnazije, uz već spomenutu braću Mažuranić tu je istraživač glagoljice **Ivan Črnčić**, Bakranin **Adolfo Veber Tkalčević**, kasnije jedan od najpoznatijih pripadnika zagrebačke filološke škole, potom povjesničar i političar **Franjo Rački**, pravnik **Marijan Derenčin**, književnik **Eugen Kumičić**, pjesnik **Rikard Katalinić**... Neki se nisu ogledali u filologiji, ali su ostavili traga u hrvatskoj kulturnoj povijesti kao skladatelj **Ivan Zajc**, ili u svojoj struci postali poznati u svijetu, kao meteorolog i seizmolog **Andrija Mohorovičić** ili prirodoslovac **Josip Pančić**... Veći je broj kasnijih političara različitih pogleda na društveno uređenje i status

Hrvatske u monarhiji pohađalo riječku gimnaziju: **Eugen Kvaternik, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić...**

U ovome ćemo pregledu zastati na dvama učenicima Frana Kurelca u čijemu se radu vidi jak utjecaj poznatoga učitelja: Ivanu Dežmanu i Budi Budisavljeviću. Utjecaja na početku nalazimo i u djelu **Marijana Derenčina** (1836.-1908.), koji potom pristupa zagrebačkoj filološkoj školi.

Kurelčev se utjecaj jasno vidi u početcima stvaranja Riječanina **Ivana Dežmana** (1841. – 1873.), liječnika, književnika i leksikografa (Stolac 2006).

Dežman je 1868. godine u Zagrebu objavio dva važna djela zdravstvene tematike: *Rječnik lječničkoga nazivlja* i *Liječnička izvješća (visa reperta) za praktičnu porabu liječnika*, a 1871. godine i treće, popularnijega tona *Čovjek prema ljepoti i zdravlju*.

Činjenicu da je mladi liječnik prikupljao zdravstveno nazivlje valja zahvaliti učitelju Kurelcu, koji je kod svojega učenika pobudio ljubav za hrvatski jezik i potakao ga na filološki rad. Dapače, predao mu je svoju rukopisnu građu, koju je Dežman uključio u svoj rječnik. Dežmanova se širina pogleda na strukovno nazivlje u nastajanju vidi u tome da je u svoj hrvatsko-njemački i njemačko-hrvatski rječnik unio nazivlje tadašnjih prvaka filologije Frana Kurelca i Bogoslava Šuleka, prvaka riječke i zagrebačke filološke škole i svo ono nazivlje (uključujući i dijalektno) koje su mu liječnici i ostali suradnici-sakupljači predali, a sam je ekscerpirao iz nekoliko starijih hrvatskih rječnika (navodi: *Vrančić, Mikalja, Della Bella, Habdelić, Belostenec, Jambrešić, Stulli, Voltiggi*). Cilj mu je bio ponuditi što više naziva, ne odlučujući koji je bolji, prihvatljiviji... Naime, svoj je rječnik sastavio kao prijedlog za izbor koji se ima kasnije učiniti na temelju uporabe. Nažalost, umro je mlad i nije napravio taj izbor, nije sveo ponuđene istoznačnice na jedan obvezujući naziv, što bi zadovoljilo temeljna nazivoslovna pravila i omogućilo nedvosmislenu zdravstvenu komunikaciju.

Dežman je u svojem književnom djelu (prozi, poeziji, drami, libretu) odstupio od Kurelčevih jezičnih stavova i riječke filološke škole te se približio zagrebačkoj.

Dežman je bio i jedan od osnivača i urednika časopisa *Vijenac* (pokrenut 1869.), važnoga hrvatskoga kulturnog glasila.

Poseban je odnos Kurelac imao s **Budom Budisavljevićem** (1843. – 1919.), o čemu doznajemo iz brojnih sačuvanih pisama. U pismima su razmjenjivali misli i o filološkim stavovima. Budisavljević je ostao zapamćen kao književnik vezan uz regionalne ličke teme, dok je manje poznat njegov filološki rad. Bio je u vojnoj službi i sakupio je vojno nazivlje, koje tek treba istražiti i valorizirati.

Mnogi su gimnazijski nastavnici uz druge kulturne djelatnike u Rijeci djelovali u okviru Narodne čitaonice riječke, kulturne i prosvjetne ustanove osnovane 21. listopada 1849. "*Narodna čitaonica riečka* osnovana je s ciljem poticanja i omogućavanja razgovora, čitanja na narodnom jeziku te međusobnoga druženja njenih članova" (Lukežić 2019: 46). Prvi je njezin predsjednik bio Sigismund pl. Farkaš (Lukežić 2019: 9–110). Tijekom svojega djelovanja bila je središte hrvatske misli i hrvatskoga identiteta, a time i hrvatskoga jezika u Rijeci. Članovi su bili nastavnici (Fran Kurelac, Antun Kazali, Šime Ljubić, Vinko Pacel, Janez Trdina, Antun Mažuranić, Tadija Smičiklas, Fran Kresnik...) i bivši učenici riječke gimnazije (Marijan Derenčin, Erazmo Barčić, Ivan Fiamin, Fran Pilepić, Franjo Rački, Matko Laginja...) te druga poznata imena riječkoga školstva (Jakov Antun Mikoč, Narcis Damin, Jakov Randić, Josip Martinolić, Mirko Divković, Fran Franković, Rudolf Strohal, Ivan Milčetić, Josip Beyer...), uključujući i učiteljice (Marija Mavrović, Julka Trdenić, Eugenija Molnar). Među članovima su brojni važni javni i kulturni djelatnici (Juraj Matija Šporer, Đuro Augustinović, Mate Givović, Ante Starčević, Milutin Barač). A najduži bi popis bio danas mahom anonimnih riječkih rodoljuba raznih zanimanja: trgovaca, brodovlasnika, veleposjednika, kapetana, časnika, liječnika, odvjetnika i državnih činovnika. Počasni je član i pokrovitelj biskup Josip Juraj Strossmayer, a među pokroviteljima nalazimo i biskupa Mirka Ožegovića. Ovdje smo samo naveli neka imena članova, za više informacija upućujemo na bogatu literaturu o čitaonici (Spomeknjiga 1901; Lukežić 1991; Lukežić 1996; Lukežić 2006; Lukežić 2019; Stolac 2006).

Filološku se sliku Rijeke može iščitavati i kroz djelatnost tiskara, kojih je tijekom 19. stoljeća u Rijeci bilo više. Najpoznatija je i najdugovječnija bila tiskara Karletzky, koja je započela radom 1779. godine i djelovala kroz cijelo 19. stoljeće (Holjevac 2010). Objavljivala je tiskovine na hrvatskom, talijanskom, mađarskom, njemačkom i latinskom jeziku. Zastanimo na tiskovinama na hrvatskom jeziku.

Još 1790. godine objavljene su *Pisme koje se pivaju pod svetom misom zajedno s misom prid pridiku*, slijede brojna djela nabožne literature (svojom vrijednošću izdvajaju se *Epistole i evanjelja* iz 1824.), školski priručnici i školska izvješća (npr. *Pervo-godišnje izvjestje c. k. gimnazie rečke za školsku godinu 1851-52*, za kojim slijede kasnija izvješća), medicinsko-poučna djela (npr. *Varhu navlačenja kravokozica: dvi, u kratko, beside za probuditi sve kolike otce i majke*, iz 1804.), zatim pravni tekstovi, oglasi, proglosti, govori i književna djela.

Od sredine 19. stoljeća uz tiskare iz obitelji Karletzky pojavljuje se novi za Rijeku važan tiskar – Ercole Rezza i njegova Tipografia Rezza (Lukežić 1999; Lukežić 2006). U nizu važnih tiskovina posebno se izdvaja polemična brošura riječkoga odvjetnika Erazma Barčića *La voce di un patriotta – Glas rodoljuba* (1860.) te veliki broj hrvatskih časopisa: *Neven* (1858.), *Jadranska vila* (1859.), *Vila sinjega morja* (1861.), *Slovinski prvenci* (1861. – 1862.) te *Pravnik* (1862.), uz zavidan niz periodičkih glasila na talijanskom jeziku.

Nastavak rada Rezzine tiskare vezuje se uz ime Emidija Mohovića (Mohovića), koji osniva Riječki tiskarski zavod (Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano) (Lukežić 1999; Lukežić 2006). Za razliku od tiskare Karletzky koja je dala znatan doprinos tiskarstvu na hrvatskom jeziku, rad Mohovićeve tiskare usmjeren je na izdanja na talijanskom jeziku, premda ima i vrijednih tiskovina na hrvatskom jeziku (npr. nekoliko literarnih prijevoda Riječanina svećenika Ivana Fiamina, dva sveska knjige Šime Ljubića *Ogledalo književne povijesti jugoslavenske na podučavanje mladeži* iz 1864. godine te izdanje ščaveta 1880. godine u preradi Matije Ivčevića). Talijanski kao primarni jezik tiska možemo razumjeti i iz vlasnikova političkoga opredjeljenja za pripojenje Rijeke Mađarskoj. Tiskara je sudjelovala u oblikovanju riječkoga višejezičnog identiteta, pa izdvajamo riječki politički dnevnik na talijanskom jeziku *La Bilancia*, koji izlazi od 1867. godine do konca Prvoga svjetskog rata, te u drugoj polovici 19. stoljeća nedvojbeno obilježava riječku političku, gospodarsku i kulturnu stvarnost.

Osim na riječkoj i na sušačkoj se strani tiskaju knjige i novine. Prva je tiskara na lijevoj obali Rječine bila Primorska tiskara. U njoj se od 1878. do 1883. godine tiskao već spomenuti pravaški list *Sloboda*. Mijenja naziv u Narodna tiskara, te se uz nju vezuju prvi brojevi Supilova *Novog lista* 1900. godine, koji kasnije prelazi u Riječku dioničku tiskaru.

Da se iz djelatnosti tiskara mogu dobivati filološki relevantne informacije, najbolje pokazuje dubinska analiza hrvatskih djela objavljenih u tiskari Karletzky (Holjevac 2010). Naime, jezični su pokazatelji konzistentnosti tiskarskih odluka o pojedinim pitanjima vezanima uz grafiju i gramatiku poljuljani samo dvjema autorskim veličinama koje nisu pristajale na plivanje niz zajedničku maticu, a koja odgovara ilirskim postavkama, a potom postavkama zagrebačke filološke škole. To su Fran Kurelac i Šime Starčević.

Obojica su autora objavila svoje radove u ovoj tiskari uz traženje da se zadrže grafijske i gramatičke značajke njihova jezika, što je tiskara prihvatila.

Fran Kurelac objavio je 1849. godine prijevod *Govori iz rimskih pisac*, a 1852. u godišnjemu izvješću riječke gimnazije svoju poznatu raspravu *Greške Hrvatskih pisac gledè sklonovanja samostavnih riečij osobito 2-a padeža množine od Frane Kurelca, učitelja narodnog jezika na latinskim školah Rečkih*. Ova je rasprava iste godine otisnuta i kao zasebno izdanje s nešto izmijenjenim naslovom: *Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac gledè sklonovanja osobito 2-a padeža množine*. U tim se djelima očituju obilježja riječke filološke škole, kojoj je upravo Kurelac bio predvodnik i najdosljedniji provoditelj (Turk 1993; Stolac 2018).

Kanonik, karlobaški župnik i autor nekoliko gramatika Šime Starčević objavio je u tiskari Karletzky katehetsko djelo *Katolicsansko pitalo* (1849.) i knjižicu s nabožnim stihovima *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu* (1855.) (Holjevac 2014). U djelima Šime Starčevića očituju se obilježja zadarske filološke škole, a posebno je vidljiv njegov otpor ilirskoj grafiji (Stolac – Grahovac-Pražić 2015).

U tome kontekstu – ne plivaju u Rijeci svi niz istu filološku maticu – podsjećamo i na pomorske leksikografe koji su djelovali u Rijeci i Bakru, a koji nisu pripadnici riječke filološke škole nego prema svojem izboru prihvaćaju, odnosno nasljeđuju načela zagrebačke filološke škole i leksikografsku koncepciju Bogoslava Šuleka: Jakov Antun Mikoč i Božo Babić.

Jakov Antun Mikoč (1797. – 1854.) predavao je u riječkoj pomorskoj školi, a u rukopisu je ostavio pomorski rječnik (Stolac 1998; Stolac 2006). Pomorska je leksikografija više sreće imala s drugim pomorskim leksikografom, **Božom Babićem** (1840. – 1912.) jer su njegovi rječnici i putopis s rječnikom

tiskani i utjecali su na razvoj hrvatskoga pomorskog nazivlja. Bio je nastavnik i ravnatelj bakarske pomorske škole, koja je prva uveli hrvatski jezik u nastavu (Stolac 1998; Stolac 2006). Obojica pomorskih leksikografa djelovala su u kulturnom i javnom životu u Rijeci, možemo ih smatrati aktivnim članovima riječkoga filološkoga kruga, ali su djelovali unutar zagrebačke filološke koncepcije.

Pretkraj 19. stoljeća mijenjaju se filološka načela u standardizaciji hrvatskoga jezika te razvoj standardnoga jezika usmjerava mlada generacija jezikoslovaca nazvana hrvatski vukovci (Vince 1978).

Većina tiskane građe prilagođava se tim načelima te svjedočimo o bitnom zaokretu u normativnoj sferi. Dapače, svjedočimo i o falsificiranju ranije napisane i objavljene građe. Naime, djela nastala u 19. stoljeću i objavljena prije nastupa hrvatskih vukovaca po njihovu se nastupu više ne objavljuju u obliku u kojemu ih je pripremio i odobrio autor, što je temeljno tekstološko načelo (Vončina 1999: 22), nego se osuvremenjuju, odnosno lektoriraju u skladu s novim normativnim načelima (npr. nesinkretizirane oblike dativa, lokativa i instrumentala množine imenica zamjenjuje se sinkretiziranima, i sl.) i tako pripremljena ponovno tiska. Ne treba dugo tražiti potvrde, one su vidljive već u naslovima djela: Ksaver Šandor Đalski je napisao *Pod starimi krovovi*, a danas tu zbirku poznajemo pod naslovom *Pod starim krovovima*, Ante Kovačić je svoje djelo naslovio *Među žabari*, a objavljeno je pod naslovom *Među žabarima...* Kada su se lektori drznuli mijenjati naslove, koliko su tek promjena radili unutar korica! Evo jednoga primjera iz Šenoina *Zlatarova zlata*: “Štajerci pod svojim gvozdenimi kapama i teškimi luntami” osuvremenjeno je u “Štajerci pod svojim gvozdenim kapama i teškim luntama”. Na tako objavljenim djelima nije više moguće obavljati filološka, stilistička i slična istraživanja jer ona više ne bi bila istraživanja autorova stila nego bi bila zapravo istraživanja stila pojedinoga lektora. O tome Josip Vončina izrijekom govori: “Jezično preinačivanje novijih hrvatskih književnih tekstova iz druge polovice XIX. st. postalo je općim postupkom koji se primjenjivao do naših dana” (Vončina 1999: 85).

Vratimo se u 19. stoljeće. Samo u radovima manjega broja autora nalazimo otpora novooblikovanim filološkim načelima, a među njima je jedan vezan uz

Rijeku i Primorje – **Dragutin Antun Parčić** (1831. – 1902.), čiji gramatičarski i leksikografski rad pokazuje ostajanje na tragu zagrebačke filološke škole i izrazitu samobitnost (Morić-Mohorovičić 2015).

Reakciju na nova filološka rješenja jasno je iznio učenik Frana Kurelca i bliski školski kolega Ivana Dežmana pravnik **Fran Pilepić** (1838. – 1890.). Bio je uvaženi riječki odvjetnik i saborski zastupnik kao član Stranke prava. Njegova detaljna analiza Akademijina rječnika objavljena 1880. godine odmah po objavi prvoga sveska pokazuje mnoge metodološke, filološke i činjenične propuste u sastavljanju rječnika (Stolac 2006). Urednik Đuro Daničić ih ne prihvaća i rječnik nastavlja uređivati na isti način. Pokrenuta polemika u prvi plan je postavila sukob strossmayerovaca i pravaša, dakle, političke razlike dviju strana, a ne filološke teme. A danas, s odmakom dužem od stoljeća, može se s pravom zaključiti da su sve Pilepićeve primjedbe i savjeti bili opravdani te da bi već ozbiljno razmišljanje o njima skratilo rad na rječniku i iznjedrilo kvalitetnije djelo.

Ovaj pregled filološke djelatnosti u Rijeci u 19. stoljeću pokazuje da je u prvome planu u hrvatskoj kulturnoj povijesti zabilježena riječka filološka škola i njezin predvodnik Fran Kurelac, ali da je u gradu na Rječini bilo i onih koji su započeli, a poslije odustali od ove filološke misli i pronašli rješenja u zasadama zagrebačke filološke škole, te da je veliki broj kulturnih djelatnika bio u cjelovitome svome filološkom radu vezan uz zagrebačku školu. Rad nekih pripadnika zadarskoga filološkoga kruga također je vezan uz Rijeku.

Uza sve uočene razlike više je onoga što ih je povezivalo. Možemo ih smatrati pripadnicima riječkoga hrvatskoga filološkog kruga jer su svi bili dio traženja najboljih putova u standardizaciji hrvatskoga jezika, uvažavajući višestoljetni razvoj hrvatske pismenosti. Valjalo je u tome teškome prijelomnome vremenu za hrvatsko jezikoslovlje oblikovati normu, ali i dokazati kako hrvatski jezik zadovoljava sve funkcije standardnoga jezika, ili da je bar na najboljem putu da to ostvari.

U Rijeci i vezano uz Rijeku napisane su ponajbolje stranice tih filoloških traganja.

RIJEČKA FILOLOŠKA ŠKOLA

U prethodnoj knjizi *Riječki filološki portreti* predstavljena je riječka filološka škola u okviru poglavlja *Filološke teme i dileme u 19. stoljeću* i *Riječki filološki krug*. Sada se zaokružuje slika ove književnojezične koncepcije.

Rijeka je danas treći grad po veličini u Republici Hrvatskoj, županijsko središte, grad u kojemu popis stanovništva iz 2011. godine bilježi 128.384 stanovnika, a popis 2021. nažalost manje, 108.622 stanovnika, grad koji ima svoje sveučilište i niz kulturnih institucija te koji je 2020. godine bio Europska prijestolnica kulture.

Sredinom 19. stoljeća u Rijeci obitava manje od 20.000 stanovnika (podatak za 1857. godinu pokazuje 18.466 stanovnika), da bi se u sljedećih tridesetak godina naglo udvostručio te se 1890. godine zabilježio 38.841 stanovnik.

U središtu našega zanimanja upravo je ta Rijeka, grad u vidljivome usponu 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća. Jer, premda je Rijeka bila daleko od središta, Zagreba, duh grada nije bio provincijski. Dapače, mediteranski položaj uvijek je otvarao vidike i prihvaćao novo i drukčije, imao kontakt sa svijetom.

U takvu se gradu o mnogočemu promišlja na svoj način, drukčije od drugih. Takva su bila i promišljanja o jeziku.

Ilirska književnojezična koncepcija

Ilirski je pokret imao, između ostalih povijesno, sociološki i gospodarski

važnih tema, i onu jezičnu. I dok neke ideje nisu mogle biti provedene, predloženi put standardizacije hrvatskoga jezika dao je ploda.

Ali ne odmah i ne lako. Sredinom 19. stoljeća tri su pogleda na standardizaciju (zagrebačkih, riječkih i zadarskih filologa) obilježila hrvatsku jezikoslovnu misao, da bi im se krajem stoljeća pridružila još jedna (ona hrvatskih vukovaca) i na drukčijim načelima usmjerila razvoj književnoga jezika.

Za razliku od toga najmlađega tri pravca iz sredine stoljeća imala su ista temeljna načela u promišljanju hrvatskoga jezika, a razlike su bile u provedbi.

O čemu se radilo?

Ilirska je koncepcija ponudila štokavštinu za osnovicu nacionalnoga književnog jezika, čime se riješio najveći broj osnovnih jezičnih pitanja na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini. Također je usmjerila uređenje latinične grafije pomoću dijakritičkih znakova prema značajkama fonologije hrvatskoga jezika, čime je ponudila rješenja za dotad (najmanje tri) razjedinjene slovopisne prakse (štokavci su pisali slavonskim ili dalmatinskim slovopisom, a kajkavci svojim jedinstvenim i usustavljenim, ali drukčijim slovopisom). Dok je razrada jezičnih načela logično tražila vrijeme, ni ona jednostavnija tema, grafijska, nije odmah riješena – obvezatnost uporabe i time pravnu zaštitu grafija dobiva tek u sedmom desetljeću 19. stoljeća kada kancelar Ivan Mažuranić propisuje uporabu Gajeve ortografije u hrvatskoj nastavi odlukom br. 3180 od 29. listopada 1862. godine.

Dakle, premda ključna, ilirska su načela ipak bila tek polazna točka, svojevršne smjernice, te je njihova razrada bila pred filolozima toga vremena. Jer, postići cilj – jedinstvo zajedničkoga književnog jezika hrvatskoga naroda – proces je koji je tražio postupnost i vrijeme.

Filološke škole

U povijesti hrvatskoga književnog jezika obično se govori o trima filološkim školama – zagrebačkoj, zadarskoj i riječkoj – koje su se prihvatile toga posla, a uz njih povezana metafora *borbe filoloških škola* već najavljuje da nisu u svemu bile suglasne. Uostalo, jedan od mota u polemički intoniranu tekstu Frana Kurelca glasi: *Bolji rat nego mir – ako treba*.

Borba se ogleda u uspostavljenoj javnoj, pisanoj komunikaciji između triju škola, premda zapravo možemo reći da je u tom kontekstu *borba* prejaka riječ za sukobljavanje oko jezičnih tema. Naime, njihove su se filološke rasprave doticale gotovo svih jezičnih problema, ali uvijek su ostajale u kulturnim, uljudnim okvirima, uvijek usmjerene meritumu problema, *ad rem*, nikada ne napadajući na osobnoj razini onoga s drugačijim mišljenjem, *ad hominem*. Kako bi bilo lijepo da je tako i danas, kada se u povišenomu polemičkom tonu gubi uljudnost i može pročitati toliko neprimjerenoga intelektualnoj komunikaciji.

Valja utvrditi da je dio raspravljanih tema pripadao teoriji jezika, pa su se njihovim rješavanjem pospješili opći standardizacijski procesi, dok je dio pripadao jezičnoj praksi, pa su time odmah dani izravni odgovori na njima suvremene jezične dvojbe.

Koja su bila polazišta triju škola?

Zagrebačka filološka škola

Pripadnici zagrebačke filološke škole nasljedovali su ilirsku ideju i koncepciju Ljudevita Gaja te razradili pojedinosti na tome tragu. Sinergija vrsnih filologa – Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Adolfa Vebera Tkalčevića, Bogoslava Šuleka, Josipa Partaša i brojnih drugih – iznjedrila je nekoliko vrijednih gramatika kojima su donijeli detaljan gramatički opis jezika na svim jezičnim razinama, pripremali su rječnike različitih uporabnih vrijednosti (od općih do posebnih) u koje su sakupili leksičko blago, objavili pravopis te niz filoloških rasprava o pojedinim relevantnim temama. Upravo će te rasprave doprinijeti razbistrivanju ponekad žučno iznošenih stavova o filološkim dvojbama u 19. stoljeću.

Već smo rekli da su neke teme svim filološkim školama zajedničke, ili bar nekima. Tako su Babukićev prijedlog o bilježenju refleksa glasa “jat” znakom ě («rogato e», npr. *cvět, dětelina*) prihvatili i rabili pripadnici riječke filološke škole, dok su pripadnici zadarske čuvali ikavsku tradiciju (npr. *cvit, ditelina*).

S druge će strane nesinkretizirani padeži množine imenica (dativ, lokativ i instrumental, npr. za imenice ženskoga roda D mn. ženam, L mn. ženah, I mn. ženami) biti obilježje svih triju filoloških škola i tek će hrvatski vukovci pred kraj stoljeća poremetiti tu jedinstvenu praksu uvodeći sinkretizirane likove (npr. D/L/I mn. ž. r. ženama).

Ne bilježimo ni komentare na pravopisne prijedloge zagrebačkih filologa (velika i mala slova na početku riječi, interpunkcija, čuvanje polaznoga stanja suglasnika na granici morfema prije provedenih glasovnih promjena jednačenja po zvučnosti i po mjestu tvorbe i sl.), dok su grafijska rješenja bila izvorom dugotrajnih rasprava.

A pripadnici zagrebačke filološke škole doživjeli su i brojne napade zbog nekih jezičnih izbora. Evo izvotka iz teksta Frana Kurelca iz 50-ih godina (kasnije uključena u *Fluminensiju* 1862. godine) o nastavku genitiva množine ili kako ga on zove *laži-genitiva*:

“Čim pismena čeljad onoga časa, kada *ah* zavladao, jedva čto drugo čitaše oliš rečenih Narodnih Novin, ničesa inoga u ruku ne imavša, čim bi narodnomu žaru odoljela: bez ikakva čuda ota nepodoba laži-genitiva svudaj se razplodi, umove zaljeze, mozgove usjede, žazlo preuze i na toliki posluh svu pismenu vojsku prigrabe i skuči, da njezinoj oblasti danas niti je protivnika niti je odmetnika.”

Bez obzira na načelan uspjeh ove filološke misli, kraj stoljeća i dolazak novoga naraštaja filologa u Zagrebu, hrvatskih vukovaca, promijenit će standardizacijska načela i usmjeriti razvoj hrvatskoga književnog jezika u drugome pravcu, zanemarujući prinose ne samo zagrebačke nego i ostalih filoloških škola.

Zadarska filološka škola

U zadarskoj su filološkoj školi Ante Kuzmanić i ostali pripadnici te škole prihvaćali većinu ilirskih jezičnih postavki, ali su pokušali sačuvati vrijednosti višestoljetne ikavske štokavske pisane tradicije. Svoju su djelatnost temeljili na jezikoslovnim stavovima gramatičara Šime Starčevića, s jedne strane na njegovu uspješnom opisu štokavske ikavice u prvoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj hrvatskim jezikom – *Novoj ričoslovici iliričkoj* iz 1812. godine, a s druge na slovoписu bez dijakritičkih znakova, usustavljenom upravo u Zadru na zasjedanju pravopisne komisije na početku 19. stoljeća.

Njihov je rad u prvome redu obilježio znatan gramatičarski i polemički rad Šime Starčevića te rad Ante Kuzmanića, koji je danas nedovoljno poznat i zaslužuje cjelovitu (re)valorizaciju.

Potom valja izdvojiti pokretanje i vođenje nekoliko časopisa (*Zora dalmatinska*, *Glasnik dalmatinski*, *Pravdonoša*) koji su postali platformom za objavljivanje filoloških stavova, znanstveno-popularnih članaka i literarnih prijevoda, a što je sve doprinijelo ostvarivanju hrvatskoga jezika u svim funkcionalnim stilovima, dokazivanju njegove polifunkcionalnosti kao jednoga od temeljnih načela standardnosti jezika.

Na čelu toga napora svakako je potpuni prijevod *Svetoga pisma staroga i novoga uvita* zadarskoga kanonika Ivana Matije Škarića, izdavan u Beču u 12 svezaka od 1858. do 1861. godine. Svesci sadrže oko 1200 stranica prijevoda i oko 5000 stranica komentara, čime omogućavaju uvid ne samo u biblijski tekst i pripadajući mu biblijski stil, nego i u “lakši” stil teksta komentara. Podsjetimo se, to je drugi potpuni tiskani prijevod *Svetoga pisma* na hrvatski jezik, nakon prijevoda *Svetoga pisma* Matije Petra Katančića objavljenoga 1831. godine. Naime, ni stariji Kašićev ni Rusićev prijevod nisu ugledali svjetlo dana. Ali, ni prijevod Bračanina Škarića nije imao uspješnu recepciju ni dugotrajnost uporabe. Naime, Škarić je *Sveto pismo* preveo ikavskom štokavštinom s primjesama svoje rodne čakavštine, a taj je opsežan posao započeo prije jezičnih previranja koja su obilježila vrijeme kada je prijevod tiskan. Stoga ne čudi da su i grafija i jezik izazvali brojne polemičke tonove.

Zadarska je filološka škola tako iznjedrila važna djela i pokazala da je njihov gramatički model dobar, ali nakon brojnih rasprava i početnoga pružanja otpora stavovima zagrebačke filološke škole polako odustaju i od traženja da se normira štokavska ikavica i od traženja da se zadrži slovoпис bez dijakritičkih znakova.

U kratkim smo crtama predstavili osnovne postavke zagrebačke i zadarske filološke škole, a sada ćemo se posvetiti trećoj, riječkoj filološkoj školi.

Riječka filološka škola

Utemeljitelj i predvodnik riječke filološke škole te jedini dosljedni provoditelj njezine književnojezične koncepcije bio je Fran Kurelac (Brugno, 14. siječnja 1811. – Zagreb, 18. lipnja 1874.), *starinom Ogulinac a rodom iz Brugno u Krbavi*, kako se potpisivao na svojim knjigama. Usprkos svom kratkom boravku u Rijeci (1849. – 1860.) ostao je zapamćen kao riječki filolog te je

njegova standardološka djelatnost obuhvaćena pod nazivom riječka filološka škola. Ostavio je duboke tragove u životima svojih učenika i kolega u zbornicama, najviše u riječkoj gimnaziji (1849. – 1854.), kao *učitelj narodnoga jezika*, kako je navodio uz svoj potpis, a tako je bilo navedeno i uz njegovo službeno imenovanje 1849. godine: “naimenovanje se njegovo za privremenoga narodnoga našega jezika u rčkoj gimnazii učitelja”... Aktivan je bio i u Narodnoj čitaonici riječkoj, a predavao je i u riječkoj pomorskoj školi.

Među njegovim su riječkim sljedbenicima bili učenici i nastavnici riječke gimnazije Buda Budisavljević, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Ivan Fiamin, Ivan Črnčić i Vinko Pacel. Kurelac je ostao prijateljski uz njih i kada su polako napuštali njegovu književnojezičnu koncepciju te kretali svojim putovima.

Kurelac je objavio nekoliko radova u godišnjim gimnazijskim izvješćima, a ovdje izdvajamo prvi – *Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito 2-a padeža množine* iz izvješća za 1851./1852. godinu. Tim je tekstom Kurelac otvorio raspravu o nastavku genitiva množine imenica, koji će biti kamen spoticanja između dviju filoloških škola sljedeće desetljeće.

Kurelac je također prevodio te objavio niz revolucionarnih proglašenja, ali ga se najviše pamti kao izvrsnoga polemičara.

Već smo rekli da je Kurelčevo riječko razdoblje bilo kratko, a kratko je bilo i đakovačko. Uz potporu biskupa Josipa Jurja Strossmayera objavio je svoju knjigu *Fluminensia ili koječega na Rēci izgovorena, prevedena i nasnovana*, a uz to je razdoblje vezano njegovo poznato predavanje *Kakvu je biti slovu*, s predivnom metaforom kojom pokazuje kako vidi stil: “slovu je biti zrnatu – ne komušastu, nu голу i jedru; slovu je biti oslasnu i zamamljivu; biti je slovu tvomu prilikom tvojom; biti je slovu napokon prilikom naroda tvoga.”

A kako je Kurelac vidio književni jezik?

Starija je jezikoslovna literatura obilježila Kurelčeva standardološka načela kao arhaizaciju jezika, dok je novija provela dublju analizu te razdvojila stvarne arhaične elemente od onih koji su bili viđeni kao arhaični, a oni to nisu bili – bili su obilježja iz autoru suvremenih neštokavskih govora, mahom čakavskih govora. Do takve je različitosti zaključivanja dolazilo zbog različiti-

tih teorijskojezičnih postavki na kojima su jezikoslovci pristupali Kurelčevu jeziku. Oni koji su književni jezik izjednačavali sa štokavštinom i samo u njoj vidjeli osnovicu za oblikovanje pisanoga jezika imali su metodološko opravdanje da su brojna obilježja Kurelčeva jezika različita od onodobnoga ostvaraja u pisanoj štokavštini vidjeli arhaičnima. Oni, pak, koji u hrvatskom književnom jeziku mogu nazrijeti tronarječnost, te koji razlikuju arhaično od suvremenoga u drugim hrvatskim jezičnim podustavima – oni vide temeljenje jezika u tradiciji višedijalekatnosti koju se iščitava kao bit hrvatskoga jezika.

I naše je mišljenje da književnojezična koncepcija Frana Kurelca nije arhaična nego je bliža trodijalekatskoj koncepciji hibridnoga književnog jezika koju su prihvaćali i pripadnici ozaljskoga književnoga kruga okupljeni oko Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, i hrvatski reformacijski pisci. Stoga možemo govoriti o pravoj i nepravoj arhaičnosti u njegovu jeziku, a kako to izgleda u Kurelčevim tekstovima, pokazat će u osnovi sljedeći primjeri (dok dublja analiza slijedi u sljedećem poglavlju).

Kurelčevo arhaiziranje jezika – pravo i nepravo

U komentiranju arhaiziranja jezika Kurelcu se najviše i najglasnije zamjerao izbor gramatičkoga morema za genitiv množine imenica. Glavna struja, ona zagrebačka, ponudila je morfem *-ah*. Kurelac je, pak, nudio – \emptyset (*nulti morfem*), koji je za njega “pravi genitiv”, “genitiv Hrvatski pače Slovinski” (npr. *žen, slov, otac, carev, molitav, smokav, sestar, gradov, učenikov, narodov, rukopisov...*). Doživio je brojne napade, naročito pripadnika zagrebačke filološke škole, onih koje je on zbog morfema *-ah* prozvao *ahavcima*, ali i iz pera Đure Augustinovića iz Zadra. Kurelčevi su protivnici taj morfem smatrali arhaičnim, vezujući ga samo uz baštinu starijih tekstova, te im je stoga bio neprihvatljiv u suvremenome jeziku.

Ali, nije to baš tako. Naime, gramatički morfem – \emptyset pripada hrvatskoj jezičnoj tradiciji, ali je i konzervativni slavenski gramatički morfem za genitiv množine, dio čakavskoga i kajkavskoga gramatičkog sustava, morfem koji je Kurelac u svom riječkom razdoblju imao svakodnevnu priliku čuti kao živu kategoriju. Premda je Kurelac bio štokavac, izabrao je upravo taj konzervativan morfem kao prilog čakavske sastojnice hrvatskoga književnog jezika.

Time se potvrđuje da Kurelac vidi književni jezik kao višedijalekatsko preplitanje, pokušavajući slijediti napuštenu ozaljsku književnojezičnu koncepciju.

Dakle, premda napadan zbog nultoga morfema u genitivu množine imenica, ili kako su ga zvali kratkoga nastavka, kao znaka arhaiziranja jezika, ovaj je Kurelčev izbor nepravna arhaičnost. Nulti je morfem izbor suvremenoga, premda neštokavskoga morfema (npr. *ovan bez rogov, jezikov slovinskih, dvaju padežev...*).

S druge strane neke su značajke prava arhaičnost, kao što je sporadična uporaba nastavaka iz crkvenoslavenske pridjevske i imeničke deklinacija, ili uporaba pokazne zamjenice *s'*. Tradiranje pokazne zamjenice *s'* knjiško je i arhaično obilježje Kurelčeva jezika. Valja reći da Kurelac ima malo takvih primjera i da nisu stalno obilježje njegova jezika, za razliku od nultoga gramatičkog morfema u genitivu množine imenica koji obilato rabi.

Drugu skupinu primjedaba o arhaiziranju jezika Kurelac je zaslužio uporabom starijih oblika u glagolskom sustavu, a posebice se to odnosi na prezent, participe i kondicional.

Pogledajmo prezent. U prvo lice jednine prezenta Kurelac vraća stari morfem *-u* (npr. *činju, reku, žalju*) koji je danas, ali i u njegovo vrijeme, bio u uporabi samo u glagolima *hoću* i *mogu*, a u nekim govorima još u nekoliko glagola (*molju, želju, volju...*).

Još jače nego u prezentu arhaiziranje je vidljivo u njegovoj uporabi participi. Participi su u suvremenom jeziku 19. stoljeća bili glagolski pridjevi radni i trpni s kategorijama roda i broja, ali bez kategorije padeža, a glagolski su prilozili izgubili sve tri gramatičke kategorije i imali nepromjenjive, okamenjene oblike, a tako je i danas. Kurelac im je vratio sve tri davno izgubljene gramatičke kategorije: rod, broj i padež (npr. *da pored razlikosti izgovora govorećih; ničesa inoga u ruku ne imavša; da nam je muka na srdu u tom ga jadu gledajućim*), pa je to uzrokovalo jaki otpor i s potpunim pravom uočeno kao nepotrebna arhaizacija jezika. Jednom izgubljeno teško je vratiti – kogač jezičnoga razvoja ne poznaje i ne prihvaća takva okretanja unatrag. Jedno je od temeljnih načela jezičnoga razvoja nepovrativost procesa, odnosno nemogućnost obraćanja razvoja.

Nije sve što je u glagolskome sustavu napadano kao arhaiziranje bilo arhaiziranje. Kao što je upotrijebio čakavski nulti morfem u genitivu množine imenica, tako je upotrijebio i čakavske oblike pomoćnoga glagola *biti* za tvorbu kondicionala (*bim, biš, bi, bimo, bite, bi*). Stoga je to obilježje s nepravom nazvano arhaičnim – ono je suvremeno, samo je neštokavsko.

Još se jednom vidjelo da je za atribuiranje arhaičnosti presudan bio stav o štokavštini kao jedinoj hrvatskoj dijalektnoj sastavnici književnoga jezika. Ne dvoji se o tome da je osnovica štokavska, ali tronarječna bit hrvatskoga jezika dubok je, gotovo neiscrpan izvor za književnojezičnu nadgradnju i ne valja to zanemarivati, a još manje nazivati arhaičnim i književnome jeziku nepodobnim. Posebno danas, u vrijeme na svakom koraku vidljivih jakih utjecaja engleskoga jezika, tronarječnost je vrelo iz kojega možemo crpiti rješenja i (o)braniti hrvatski jezik.

Vratimo se Kurelčevim prijedlozima za ustrojavanje jezika. Jedno od obilježja prave arhaičnosti je oživljavanje izgubljene gramatičke kategorije dvojine i vraćanje u uporabu (npr. *dva naroda svadita; dva naroda na omrazu prejdeta; dvaju padežu; kako brat i sestra uzpored stojita*). Kao i kod participi, i kod dvojine je bilo razvidno da je Kurelčev postupak bio u začetku osuđen na propast jer se jezično obilježje koje je prije puno stoljeća prešlo u pasivno jezično sjećanje ne može vratiti u aktivnu uporabu. Otpor korisnika bio bi velik, što se i pokazalo jer u ovome Kurelac nije imao sljedbenika.

Vidimo da je Kurelac imao među svojim prijedlozima za standardizaciju i one koji su prava, ali i one koji su nepravna arhaizacija. To on u svojem vremenu nije mogao metodološki jasno razlikovati, ali mi danas možemo. Fran Kurelac je, jednostavno, ovim postupcima nastojao čuvati vrijednosti koje je smatrao važnima za hrvatski jezik kao jezik višestoljetne pismenosti, ne jezik na počecima standardizacije, kako su neki tijekom, a posebno krajem 19. stoljeća pokušavali pokazivati hrvatski jezik.

To je slika standardizacijskih poteza riječke filološke škole na razini gramatike. Drukčija je situacija bila na drugom standardološkom polju, onom leksičkom.

Leksičke dvojbe

Djelatnost filoloških škola obilježile su posebno zanimljive polemike vezane uz leksikološka pitanja.

Središnje je ime hrvatske leksikografije u 19. stoljeću Bogoslav Šulek, autor više rječnika i autor brojnih novotvorenica. Znao je kako iskoristiti rječitvorne mogućnosti hrvatskoga jezika, ali takav tvorbeni model nisu svi prihvaćali te su uslijedile polemike. Često ih je pokretao Fran Kurelac, ali na njih nije odgovarao Šulek nego obično Adolfo Veber Tkalčević.

Najbolje o njihovim leksikološkim koncepcijama govore dvije knjige: Veberov *Brus jezika* iz 1862. i Kurelčev *Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarizmih* iz 1873., te Veberov odgovor u članku *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah* iz 1874. godine. Osim tvorbenih i leksikoloških načela u tim radovima nalazimo i niz leksema koje se nudi za standardnu uporabu, uz niz onih koje se označava barbarizmima. Upravo su ti povod polemici – što je jednom polemičaru prihvatljivo, drugome je barbarizam, i obrnuto.

Poznata je Kurelčeva metafora o barbarizmima kao *metuljima*: “metulji, kratka života, danas jesu a sutra nisu”, ili uspješna slika o *travurinama*: “koli je mučno te travurine gledat u raj u jezika Slovinskoga”.

Svojim poznatim temperamentom Kurelac brani svoje stavove, a ni Veber nije u tome mlak. Kada danas pogledamo koje su riječi ostale u uporabi, a koje su nestandardnojezične (ili barbarizmi), nema nekog pravila: ima tu i Kurelčevih i Veberovih prijedloga, odnosno nema nekih koje se tada žučno branilo. Zajedničko je obojici polemičara da pišu izrazito purističkim tonom kojim brane svoje izbore iz sinonimijskih mogućnosti u hrvatskom jeziku.

Kurelac je odbacivao uporabu sljedećih riječi i svrstavao ih u barbarizme: *brzjav, čin, djelokrug, faliti, haps, obćilo, opetovano, pištrole, poljodjelac, posada, priobćiti, prostorija, sredstvo, strog, svrha...*

Konkretno: iz para *brzjav – žica* za novo tehnološko postignuće u 19. stoljeću on bira *žicu*, s mogućnošću atribucije koja pojašnjava uporabu: *željezna žica*, odnosno navodi kolokacije: *predati* ili *izručiti žici, javiti po žici*. Onome kome *žica* ne bi odgovarala nudi naziv *munjika* ili *dalekopis*, dok *brzjav* proglašava

nespretnim, dakle, barbarizmom. S odmakom od stoljeća i po danas možemo reći da je tu Kurelac bio u krivu, a zagrebački filolozi u pravu – danas je u uporabi *brzjav*, dobro tvorena riječ, sa stanovišta i rječotvorbe i semantike.

Složen je njegov komentar uz riječ *čin*. Smatra je novom omiljenom riječi, koju bi bilo dobro zamijeniti riječima: *dělo, rabota, trud, muka, stvor, tvor...*, dok djelomično prihvaća u tom značenju *posao*. Danas su iz toga niza u neutralnoj uporabi *čin* i *posao*, s nešto drukčijim značenjem *muka* i *trud*, dok su ostale uporabe rijetke i stilski obilježene.

Slijedi *djelokrug*, riječ iz javne, administrativne uporabe. Kurelac prednost daje bliskoznačnicama kako ih se čuje u narodu: *oblast, područje, doseg, obseg...* Riječ *djelokrug* bila je u 20. stoljeću manje rabljena, na razmeđi aktivnoga i pasivnoga leksika, da bi se krajem stoljeća vratila u aktivni leksik.

Iz kruga strukovnoga nazivlja nalazimo *parobrod*, koji obilježava barbarizmom i nudi *paroplov*. Rasprava o nazivu za novu vrstu plovila na parni pogon izišla je iz kruga rasprave Kurelac – Veber i obilježila je nekoliko desetljeća s nizom prijedloga (*parobrod, paroplov, paroplav, parostroj, parohod, parulja, parnjača, toplobrod...*), da bi na kraju prevladao *parobrod*, koji je danas stručni naziv.

I tako dalje, od riječi do riječi mogli bismo nalaziti barbarizme koji to u hrvatskom standardnom jeziku danas nisu, te su zaslužili već tada Veberov epitet *tobožnji barabrizmi* i odgovor u članku *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah*.

Naravno, u Kurelčevu *mulju* nalazi se i niz barbarizama koje i standardni jezik danas takvima vidi, kao što su: *faliti, falinga, haps, opetovano, pištrole, predmněva...*

Njegova je slika standardološkoga rada na leksičkoj razini u *Mulju* zorna: “Idimo sad za tim, da zasadimo, čto smo obrekli, izprva poveće dublje, posle omanje bud kržljave dubke.”

Rad na strukovnom nazivlju

Vidjeli smo da je dio leksičkih napora usmjeren nazivlju.

Posebno valja zastati na trenutku u kojemu se vode ove polemike. Godine

1874. donesen je prvi autonomni hrvatski školski zakon – *Zakon o pučkim školama i preparandijama*, kojim je uvedena opća obveza pohađanja škole. A općeobvezatno je školovanje tražilo jasno definiranje književnoga jezika, sastavljanje normativnih priručnika te normiranje leksika. Osim općega leksika rad je bio usmjeren uspostavljanju hrvatskoga nazivlja pojedinih struka, da bi se omogućilo stručno i znanstveno komuniciranje, što za potrebe nastave i pisanja školskih udžbenika, što za potrebe pisanja znanstvenih radova, koji su u prethodnim stoljećima bilo gotovo isključivo na latinskom (manje na drugim stranim jezicima ili na hrvatskom). Pri tome ne smijemo smetnuti s uma da govorimo o 19. stoljeću, stoljeću vidnoga napretka u znanosti, posebice u prirodnim znanostima.

Očekivano, pokazao se nedostatak stručnih naziva te je trebalo prići njihovoj stvaranju. Bogoslav Šulek u predgovoru svojega *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenog nazivlja iz 1874./1875.* o tome kaže: “Uvedenjem hrvatskoga jezika u sva učilišta, a tim i u znanosti, nastade prieka potreba jedinstva u znanstvenom nazivlju, da nebude svaka školska knjiga rek’ bi drugim jezikom pisana”.

Sličan je stav 1868. godine iznio i Ivan Dežman u predgovoru svoga *Rječnika liječničkoga nazivlja*, kada je utvrdio da je glavni razlog nerada na stvaranju medicinskoga nazivlja u činjenici što se školovanje za bilo koje medicinsko zvanje provodi isključivo u inozemstvu, što nema sustava medicinskih ustanova, a “ono malo ludnic (bog im se smilovao) i bolnic, što ih imamo, većinom u tuđjih su ruku”, te je i medicinsko osoblje strano, “polovica liječnikov tuđjega porekla”.

Sve su se tri filološke škole posvetile radu na strukovnome nazivlju, a većinu je Šulek unio u svoj rječnik te je *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja iz 1874. i 1875.* godine kruna terminološkoga rada u drugoj polovici 19. stoljeća.

U stvaranju strukovnoga nazivlja svoje su mjesto u tome rječniku, ali i u drugima našli prijedlozi pripadnika riječke filološke škole, najviše Frana Kurelca i Ivana Dežmana.

Kada govorimo o leksikografiji, ne smijemo zaboraviti i riječke pomorske leksikografe Jakova Antuna Mikoča i Božu Babića, koji su pripadnici riječ-

koga filološkoga kruga, ali ne i sljedbenici riječke filološke misli. Iza sebe su ostavili terminološke rječnike, u kojima vidimo da su, premda izvan Zagreba, bili sljedbenici zagrebačke filološke škole te da su imali afirmativan odnos prema novotvorbama, obilježju nazivoslovnoga rada zagrebačkoga leksikografa Bogoslava Šuleka.

Ostali pripadnici riječke filološke škole

Ivan Dežman

Između Kurelčevih sljedbenika svakako valja izdvojiti njegova riječkog učenika Ivana Dežmana. Za svoga kratkoga života napisao je brojne radove, od poezije (*Hrvatsko primorje*) preko romantičnoga epa (*Smiljan i Koviljka*), proze (*Pripoviesti*), libreta za jednu Zajčevu operu (*Ban Leget*) i drame (*Varadin-ka Mara*) do popularno-znanstvenih tekstova iz područja zdravstvene kulture u svrhu zdravstvenoga prosvjećivanja (*Čovjek prema ljepoti i zdravlju*). Ali, zasigurno će ostati upamćen kao leksikograf. Bio je liječnik (*Doktor lječništva i vidarstva, primalj, začasni fizik grada Zagreba i uzniki lječnik kod kr. sudb. stola županije zagrebačke*) te je utvrdio veliku potrebu za uređivanjem medicinskoga nazivlja. Sastavio je i 1868. godine objavio kao prvu knjigu tada osnovanoga izdavaštva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti *Rječnik liječničkoga nazivlja*, prvi hrvatski terminološki rječnik iz područja zdravstva.

U tom hrvatsko-njemačkom i njemačko-hrvatskom rječniku sakupio je brojne anatomske nazive (npr. *koljeno; kost gornje vilice*), nazive za bolesti i simptome bolesti (npr. *sušnost; kratelj; zubobolja; gubitak krvi; treskavica*), načine liječenja (npr. *lčba; iglobod; obadati ranu; ustaviti krv*), načine postupaka u spoznavanju bolesti (npr. *razudba*), alate (npr. *brizgalo; klštača; vidarski nožić*) te ljekarničke nazive, mahom nazive biljaka (npr. *kadulja; koprija*) i lijekove (npr. *lčkovita trava; domaći lč; lipin čaj*), a sve u skladu s medicinskim znanjima svoga vremena. Osim jednorječnih u rječniku ima i višerječnih naziva, između kojih se nalazi i veći broj leksikaliziranih metafora (npr. *korčn jezika / nosa/ srđca / vlasa; čelo jezika; nosni trn*).

Uz prikupljene je nazive bilježio tko mu je nazive poslao (npr. Šulek, Torbar), tko ih u Hrvatskoj (npr. Ličani, Kastavci) ili šire (Vivodjani, Srđmci) rabi,

iz kojih starih hrvatskih rječnika je ekscerpirao (npr. Vrančić, Belostenec), ali nam je vrlo važna i bilješka o autorima predloženih novotvorenica. Na području su popisu otac hrvatskoga znanstvenog nazivlja leksikograf Bogoslav Šulek, ali i Dežmanov učitelj Fran Kurelac, dvojac sa suprotstavljenih strana dviju filoloških škola i dviju leksikoloških koncepcija. Dežman navodi i svoje nazive, često vrlo uspješno tvorene (npr. *žila*; *odvodnica*; *dvanajstnik*; *pazušna žljezda* : *pazučnik /živac/*; *ledvena mišica* : *ledvenik /živac/...*). Odlučio se za sastavljanje terminološkoga rječnika u kojemu navodi više naziva, a ostavlja vremenu da izvrši izbor između tih bliskoznačnica (npr. s. v. *Gefäss*: *krvna cjev*, *krvni okrutak /Kurelac/*, *žila /Dežman/*). To je za stvaranje strukovnoga nazivlja dobar metodološki postupak, a danas se primjenjuje u dvojicama unutar terminološke baze STRUNA / Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja (<http://ihjj.hr/projekt/izgradnja-hrvatskoga-strukovnog-nazivlja-struna/12/>).

Vinko Pacel

Vinko Pacel bio je Kurelčev kolega u zbornici riječke gimnazije, nastavnik prirodne grupe predmeta. Kada je Kurelac izgubio posao u školi, predložio je Pacelu da ga zamijeni kao učitelj narodnoga jezika, što je Pacel i prihvatio.

Naime, Pacel je svoju filološku djelatnost obogatio poznavanjem prirodnih predmeta te je uspješno ispreplitao znanja obaju područja.

Tako je bio autorom niza članaka (npr. *Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah*), stručnih knjiga (npr. *Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu*) i udžbenika (npr. *Logika ili misloslovje*) iz mahom prirodnoga područja, a nalazimo ga i u stručnome odboru koji je pratio Šulekov rad na znanstvenom nazivlju.

S druge strane, bio je autorom niza gramatika i jezikoslovnih članaka (npr. *Nješto o našem glagolu*), uključujući izvrsnu studiju o hrvatskoj sinonimici. Suvremenici su zabilježili i da je ostavio nedovršenu stilistiku, ali tekst nije nikada pronađen.

Povijest ga pamti i kao potpisnika Književnoga dogovora u Beču 1850. godine i kao autora gramatike u čijem je naslovu prvi put uporabljen naziv *hrvatsko-srpski jezik – Slovnica jezika hrvatskoga i srbskoga* iz 1860. godine. Ali pamti i nazive drugih njegovih djela, kao što su *Oblici književne hrvaštine* i dr.

Njegov je rad posebno zanimljiv i sa stanovišta filoloških škola. Započeo je kao sljedbenik Frana Kurelca, dapače, prvi tekst koji je objavljen jezikom riječke filološke škole bio je upravo njegov. Riječ je o prijevodu Humboldtove pripovijesti *Životna sila ili rhodski genij* iz zbirke *Pogledi na prirodu* objavljenu 1855. godine. Tekst je svojim jezičnim obilježjima izazvao buru reakcija, bio je prvi poticaj kritičarima književnojezične koncepcije riječke filološke škole, a reakcija Vladislava Vežića bila je početak višegodišnjih polemika između riječke i zagrebačke filološke škole.

Kasnije je Pacel prihvatio zagrebačku književnojezičnu koncepciju te su mu ostala djela objavljena na tako oblikovanu jeziku.

Zaključak

Kada je 30-ih godina 19. stoljeća mladoga Frana Kurelca upoznao Ljudevit Gaj, predvidio je da će ostaviti traga u hrvatskoj povijesti: “Hvala Bogu, da med ostalemi dragoga prijatelja Kurelca na našu stran doveli jesu, ov osebujni mladenec, svetla nekda domovine zvezda postal bude.”

I zaista, Fran Kurelac je postao osnivač i predvodnik riječke filološke škole, nezaobilazni sudionik standardoloških procesa u 19. stoljeću. Ipak, ostao je do kraja života jedini uporni zastupnik filološke misli koju je oblikovao sredinom 19. stoljeća u Rijeci. Imao je sljedbenika, ali su oni tijekom godina uvidjeli neprihvatljivost Kurelčeve jezične koncepcije u cijelosti.

Pred nama je danas valorizirati Kurelčeve stavove, uzimajući u obzir vrijeme u kojemu je radio i teorijskojezične spoznaje toga vremena. Tako mnogo od onoga čemu se atribuirala arhaičnost kao osnovno obilježje Kurelčeva jezika neće biti arhaično nego na tragu višedijalekatske tradicije hrvatskoga pisanog jezika.

U svakome slučaju, koncepcijske razlike i polemički tonovi poslužili su razbistrivanju stavova i, premda filološka škola bez vidljivoga, opipljivoga utjecaja na budućnost hrvatskoga jezika, riječka je filološka škola obavila velik i važan posao u hrvatskoj jezičnoj standardizaciji.

JOŠ JEDAN POGLED NA FRANA KURELCA

Kurelac ter Kurelčovci nadjoše put!

(Lavoslav Vukelić)¹

U prethodnoj knjizi *Riječki filološki portreti* portret Frana Kurelca bio je središnji i predstavio je predvodnika riječke filološke škole kroz pregled njegove cjelokupne djelatnosti, s navođenjem osnovnih jezičnih obilježja izabranih tekstova.

Daljnja istraživanja jezika Frana Kurelca provedena su na opsežnom korpusu te se sada donose i neki novi pogledi na njegov jezik te revalorizacija njegove jezične koncepcije. Stoga je u prvome dijelu poglavlja bilo nužno uključiti pogled u širi kontekst filologije u 19. stoljeću te pregled dosadašnjih istraživanja Kurelčeva jezika.

Uvod

Fran Kurelac rođen je u Bruvnu u gračaćkoj župi 14. siječnja 1811., kada je taj lički prostor bio pod francuskom upravom. Svoje porijeklo na naslovniciama svojih knjiga označavao je šire: „starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi“. U hrvatskoj je povijesti ostao zabilježen kao „jezikoslovac, predvodnik riječke filološke škole, skupljač narodnog blaga, prevodilac, putopisac, govornik i pjesnik, vrstan stilist te žestoki hrvatski i slavenski rodoljub“ (Pranjković 1999: 11), a ponio je i neke izvrsne metafore, kao što su „jeziko-

¹ Navod je iz pisma Bude Budisavljevića poslanoga Franu Kurelcu iz Beča 6. ožujka 1862.

slovni bojovnik i *rabbi* riječke filološke škole“, kako ga naziva dobar poznavatelj Rijeke u 19. stoljeću Irvin Lukežić (Lukežić 1991: 70).

Životni ga je put vodio mnogim europskim prostorima, od nešto dalje Austrije (Graza i Beča), Češke (Krumlova i Praga) i Mađarske (Pešte, uz boravak među gradišćanskim Hrvatima) do hrvatskih prostora Rakovice, Oštarija, Rijeke, Severina, Đakova i Zagreba (Pranjaković 1999: 18–19).

Redovno školovanje nije završio, ali se nedostatak sustavne naobrazbe nije mogao lako uočiti jer je bio načitan, širokih interesa, govorio je više jezika, prevodio je, a nekoliko je jezika i poučavao. Dapače, dio njegovih radnih obveza vezan je uz nastavu.

Kurelca su njegova nacionalna gorljivost, britki jezik i silovitost temperamenta često stajali gubljenja posla, ali su mu u takvih trenucima pomogli dobročinitelji i prijatelji biskup Josip Juraj Strossmayer, Adolfo Veber Tkalčević i Franjo Rački.

U Rijeci je bio nastavnikom hrvatskoga jezika, odnosno *učiteljem narodnoga jezika*, kako se potpisivao u školskim dnevnicima te na radovima u školskim izdanjima. Premda je u Rijeci boravio kratko (1849. – 1860.), a u riječkoj gimnaziji predavao od 1849. do 1854. godine, toliko da je svojim nastavničkim radom obuhvatio tek nekoliko generacija učenika, ostavio je duboke tragove u njihovim životima i njihovom filološkom radu. Ostao je zapamćen kao riječki filolog te je u hrvatskoj jezikoslovnoj povijesti cjelokupnost Kurelčevih standardoloških misli i prijedloga obuhvaćena pod nazivom riječka filološka škola.²

Među njegovim su riječkim sljedbenicima bili učenici i nastavnici riječke gimnazije Buda Budisavljević, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Ivan Fiamin, Ivan Črnčić i Vinko Pacel, kojima je usadio ljubav prema hrvatskome jeziku i ši-

² U stručnoj se literaturi više od stoljeća piše o riječkoj filološkoj školi na dva pravopisna načina: *Riječka filološka škola* i *riječka filološka škola*. Kako se ne radi o formalnoj školi čiji bi se naziv pisao prema prvome modelu nego o književnojezičnoj koncepciji, opravdan je zapis *riječka filološka škola*, a to se odnosi i na druge ovoj suvremene filološke škole u 19. stoljeću (zagrebačku i zadarsku) (usp. Ham 2005: 71–72). U radu se primjenjuju, dakle, nazivi *riječka/zagrebačka/zadarska filološka škola*, s izuzetkom navoda iz literature, koji su u izvornu obliku.

rio jezične vidike. S nekima od njih bio je u dugogodišnjim dopisivanjima, o čemu svjedoče sačuvana pisma koja je razmjenjivao s Budom Budisavljevićem i Ivanom Dežmanom. Ta nam pisma pokazuju posebnu vezu učitelja i učenika, učiteljevo zadržavanje polaznih jezičnih zasada, uz očinsko razumijevanje učenikovih otklona u jezičnim stavovima i traženja svojih putova.

Tijekom života bio je sudionikom brojnih filoloških rasprava, dapače, često ih je upravo on započinjao, ističući neki od uočenih problema. Dio je tih problema pripadao teoriji jezika, pa su se njihovim rješavanjem pospješili opći standardizacijski procesi. Drugi su pak pripadali jezičnoj praksi, pa su time odmah dani izravni odgovori na suvremene jezične dvojbe.

U zaključnome dijelu natuknice *Fran Kurelac* u *Hrvatskoj enciklopediji* dana je sažeta i zorna slika o njemu: „Po osebnom jeziku, koji krasi veliko jezično čistunstvo /.../, vrstan stil i naglašena retorika, po polemičnom žaru, književnojezičnom modelu, predanosti svojim idejama Kurelac je bio jedinstvena osoba hrv. narodnoga preporoda.“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709>)

Fran Kurelac umro je u Zagrebu 18. lipnja 1874. *Vienac* je objavio na prvoj stranici osmrtnicu u kojoj August Šenoa uz Kurelčevo ime kaže “poštenjak poznat svemu narodu” te dalje piše: „Bijaše bistra uma, dobre duše, žarkoga hrvatskoga srca, čovjek iskren, negledjući pred nikim u zemlju, revan ko mrav. Proučiv mnogo knjiga, razvedrio mnogo srdaca i obašav veći dio našega naroda ukrasio našu knjigu mnogim biserom. Sinci hrvatski, budi vam njegovo poštenje uzorom!” (Šenoa 1874). Bio je ispraćen dugom povorkom na čijem su čelu bili ban Ivan Mažuranić i predsjednik Akademije Franjo Rački. Pokopan je, uz dirljive riječi Adolfa Vebera Tkalčevića, pored svojega omiljenoga prerano preminuloga učenika Ivana Dežmana na starome Jurjevskome groblju. O pedesetogodišnjici hrvatskoga narodnog preporoda, 1885. godine, preneseni su mu ostatci u počasnu ilirsku arkadu na Mirogoju, te danas počiva u društvu najvećih sinova hrvatskoga narodnoga preporoda. Krajem stoljeća potpuno ga je opravdano Milan Grlović uvrstio u *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*.

Širi kontekst – književnojezične koncepcije u 19. stoljeću

Fran Kurelac samo je jedan, ali ključan aktivni sudionik u standardizacijskim procesima u 19. stoljeću.

Nužna je uporaba množinskoga lika – *standardizacijski procesi* – jer je 19. stoljeće najburnije razdoblje u razvoju hrvatskoga standardnog jezika. Započelo je s dva produktivna, oblikovana i živa te u gotovo svemu zadovoljavajuća književnojezična modela: štokavskim i kajkavskim, da bi hrvatski narodni preporod izabrao štokavštinu, ostavljajući uređivanje realizacije jezika filološkim školama u sljedećim desetljećima, te da bi stoljeće završilo s novom generacijom jezikoslovaca i njihovim viđenjem standardizacije.

Stoga je logično da je 19. stoljeće iznjedrilo niz u mnogočemu različitim književnojezičnih koncepcija (usp. Vince 1978, Moguš 1993, Ham 1998; Stolac 2006, *Povijest hrvatskoga jezika* 2015).

Kajkavski hrvatski književni jezik doživio je dotad svoje vrhunce u svim vrstama tekstova, posebice propovijednoj prozi i komediografiji, ali je imao u svom korpusu i pravne te znanstvene i edukacijske tekstove (o matematici, ekonomiji, medicini i drugim područjima), svjedočeći o mogućnosti pokrivanja različitih funkcionalnih stilova književnoga jezika. Bio je pisani jezik sjevernozapanoga hrvatskog prostora, kompaktan i s uređenom osnovicom – urbanim zagrebačkim uzusom – te razvedenom književnojezičnom nadgradnjom. Imao je uređenu grafiju i normativne tekstove, rječnike od 17. stoljeća, a pravopise i gramatike od 18. stoljeća. Istina, ti su normativni priručnici imali deskriptivan, a ne preskriptivan karakter, ali do administrativne odluke o obvezantnosti uporabe određenoga književnoga jezika na cijelom nacionalnom teritoriju svi su normativni priručnici samo deskriptivni.

Tako uređen kajkavski hrvatski književni jezik ilirci napuštaju, te se produkcija na tom jeziku nakon višestoljetnoga uspješnog života gasi sredinom stoljeća, u djelima posljednjih autora Ivana Krizmanića i Ignaca Kristijanovića.

Ilirska je jezična koncepcija iznjedrila osnovu za formiranje standardnoga jezika određujući štokavsku osnovicu i slovopisnu reformu dijakritičkim znakovima. Već je u prvim godinama za praktičnu uporabu pripremljen Gajev slovopis te izabran način bilježenja refleksa jata (ě).

Ipak, ilirci su donijeli samo smjernice koje je bilo nužno razraditi, pa su tri filološke škole u sljedećim desetljećima razrađivale ilirske postavke na svim jezičnim razinama, a nešto više na morfološkoj i leksičkoj.

Zagrebačka je filološka škola nastavila na tragovima ilirske koncepcije. Kako je okupila vrsne intelektualce koji su se posvetili filološkome radu, imala jasno artikulirani program te djelovala u Zagrebu kao nacionalnom kulturnom središtu, iznjedrila je više temeljnih normativnih djela: niz gramatika i rječnika te pravopis. Također je, potaknuta radovima iz drugih filoloških škola, sudjelovala u brojnim polemikama, a u tome je ključno mjesto imao Adolfo Veber Tkalčević.

Uspoređujući odnos triju filoloških škola prema osnovici hrvatskoga književnog jezika može se reći da zagrebačka filološka škola slijedi postavke Ljudevita Gaja i Antuna Mažuranića, dok su riječka i zadarska škola više okrenute tradiciji hrvatske pisane riječi.

Zadarska je filološka škola, naime, prihvaćala većinu ilirskih jezičnih postavki, ali nije bila voljna tako lako odustati od višestoljetne ikavske štokavske pisane tradicije, čija je kruna bila gramatika Šime Starčevića iz 1812. godine, te slovopisa, usustavljenoga upravo u Zadru na početku 19. stoljeća. Ipak, nakon rasprava i početnoga pružanja otpora predvodnik zadarske filološke škole Ante Kuzmanić polako odstupuje, a gramatičar Šime Starčević na kraju pristaje na tiskanje radova novim slovopisom, zadržavajući pravo bar na zapis vlastitoga imena bez dijakritičkih znakova.

U analizi Kurelčeva jezika u nastavku ovoga poglavlja vidjet će se koncepcija riječke filološke škole, čiji je rad također obilježen sukobima sa zagrebačkim filolozima. Ali, sukobi *ad rem* (a ne *ad hominem*) imaju nekada i pozitivne ishode, a ovi su, polazeći od jezične koncepcije iliraca, ili suprotstavljajući joj se u cijelosti ili u pojedinostima, olakšavali definiranje hrvatskoga jezičnog standarda.

I premda sedamdesetih godina 19. stoljeća izgleda da će u raspravama, često nazivanim borbama, triju filoloških škola ona zagrebačka odnijeti pobjedu, ipak se već osjeća otklon mladih filologa, kao što je Vatroslav Jagić, od osnovnoga standardizacijskoga tijeka. Dolaskom Đure Daničića u Zagreb i njegovim preuzimanjem pripremanja velikoga hrvatskoga povijesnog rječnika stvaraju se uvjeti za nastupajuću generaciju hrvatskih vukovaca. Pred kraj stoljeća oni će preuzeti primat i utrti put standardnome jeziku kakvim će hrvatski jezik ići još duboko u 20. stoljeću.

Istraživanja književnojezične koncepcije Frana Kurelca

Izbor iz važnije literature o Franu Kurelcu objavljen je u *Jezikoslovnim raspravama i člancima* 1999. godine (Pranjaković 1999: 20-23). Ovdje zastajemo na dvjema skupinama radova: ranijima o Kurelčevu životu i radu te kasnijima o njegovoj književnojezičnoj koncepciji.

Tako se u prvim desetljećima po Kurelčevoj smrti objavljuju radovi u kojima nalazimo brojne podatke o njegovu životu i radu (Veber 1874; Budisavljević 1904; Drechsler (Vodnik) 1915; Breyer 1939), gdje su svoja mjesta našla i razmatranja njegovih neprihvaćenih jezičnih prijedloga, od gramatičkih do leksičkih.

Već je 1874. godine njegov najveći oponent Adolfo Veber Tkalčević napisao *Viekopis Franje Kurelca*, odajući poštovanje virtuozu riječi (Veber 1874).

U sjećanjima Kurelčeva učenika Bude Budisavljevića o tridesetogodišnjici učiteljeve smrti živo je sjećanje na duboku vezu koju su njih dvojica ostvarili, koje je učitelj ostavio u učeniku, premda je Budisavljević u svojem literarnom radu kao prozni pisac zaokupljen ličkim temama odstupio od riječke književnojezične koncepcije (Budisavljević 1904).

Dok su oponenti za Kurelčeva života izdvajali nesuglasja s njim, u 20. je stoljeću uslijedilo nekoliko prikaza Kurelčeva djela iz kojih se iščitava nekritičnost prema starom filologu do razine panegiričnosti (Drechsler (Vodnik) 1915; Breyer 1939). Potonji autor osim predstavljanja Kurelčeva života i djela te bibliografije njegovih radova donosi i popis od pedesetak jedinica pod naslovom *Važnija životopisna građa – Štampom priopćena pisma F. Kurelca*, čime nas upućuje na opsežnu primarnu i sekundarnu građu te na aktualni smještaj Kurelčeve korespondencije (Breyer 1939: 138–142).

Na čelu suvremenih istraživanja Kurelčeve književnojezične koncepcije stoji Zlatko Vince, koji je Kurelcu posvetio veliki dio svojega bogatoga znanstvenog opusa, poglavito doktorsku disertaciju *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca* (obranjenu 1958. godine, sa širim izvadcima u Vince 1968/69) te veliki dio kapitalne knjige *Putovima hrvatskoga književnog jezika* iz 1978. godine. Ta je knjiga za ukupnu povijest hrvatskoga jezika nezaobilazna, bogato je vrelo pouzdanih informacija, nastala je sustavnim dugogodišnjim prikupljanjem i interpretacijom dokumentarističke građe. U njoj je autor minuciozno

analizirao djelatnosti svih triju filoloških koncepcija, stavove predvodnika i sljedbenika, snažne i utjecajne ali i naoko nebitne polemike te sociolingvističke utjecaje. Kao dobar poznavatelj Kurelčeva opusa posebno je detaljno obradio riječku filološku školu i njezinoga predvodnika. Premda je filološku misao Frana Kurelca i njegovih sljedbenika vidio samo kao “epizodu, sporednu granu na jezičnom stablu”, Vince je sustavno prikazao sve književnojezične postavke od kojih je Kurelac kretao i polemike koje je pokretao, priznajući nekima vrijednost za daljnja promišljanja književnoga jezika.

I zaključno: “Arhaične riječi i oblici, mnoštvo metafora, retoričnost, kao i sažeti način pisanja – sve te Kurelčeve osobine čine njegov izraz dosta teškim” (Vince 1978: 483).

Na tragu ove Vinceove knjige i niza relevantnih tekstova iz povijesti hrvatskoga književnog jezika sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća nastala su dva teksta Milana Moguš. Prvi je iz 1991. godine *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika*, objavljen kao dio Akademijine velike gramatike. Djelatnost riječke filološke škole autor je smjestio u drugi standardni period (koji je trajao od narodnoga preporoda do konca 19. stoljeća), a kao obilježja perioda utvrdio je prihvaćanje štokavštine kao osnovice književnoga jezika, konačno uređenje latiničke grafije za hrvatski jezik te djelatnost filoloških škola s različitim jezičnoteorijskim koncepcijama (Moguš 1991: 48-58).

Druga je knjiga *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, gdje autor utvrđuje da drugu polovicu devetnaestoga stoljeća obilježavaju *borbe filoloških škola* (Moguš 1993: 157–176). Opseg je ove knjige znatno manji od Vinceove, a vrijeme koje pokriva puno duže, pa je iz cjelokupnosti djelatnosti filoloških škola izdvojen samo kostur, odnosno, dan je naglasak na kontinuiranje jezične koncepcije iliraca u zagrebačkoj, odnosno na suprotstavljanje toj koncepciji u riječkoj i zadarskoj filološkoj školi. Logično je da je onda riječka filološka škola dobila relativno malo mjesta. Ipak, jasno je ocrtan Kurelčev književnojezični put kao arhaizacija jezičnih crta koja je u tadašnjem omjeru snaga bila više stranputica nego put.

Marija Turk devedesetih godina 20. stoljeća (usp. radove iz 1990., 1993., 1995. i 1996.) propituje dotadašnju literaturu, a posebno zaključke koji se u većini analiza dotad pojavljuju i u prvi plan stavljaju arhaičnost Kurelčeva

jezika. Arhaičnost jest jedno od obilježja koja nalazimo u Kurelčevim djelima, ali nije sve što je literatura označila arhaičnim i bilo arhaično. Nešto je prava, a nešto neprava arhaizacija u jeziku. Naime, u literaturi se često polazilo od hrvatskoga standardnog jezika i njegove štokavske osnovice pa se svemu što je odstupalo, a bilo opisano npr. u crkvenoslavenskom jeziku odmah davala oznaka arhaičnoga. Tek pomakom s mladogramatičarskoga izjednačivanja jezika i književnoga jezika na suvremene jezičnoteorijske postavke razgraničavanja jezika i književnoga jezika bilo je moguće provesti relevantnu analizu Kurelčeva jezika i donijeti zaključke. A zaključci do kojih se dolazi ako nam je polazište hrvatski jezik u svojoj ukupnosti ne govore o nekim od obilježja kao arhaičnim nego kao obilježjima Kurelcu suvremenih čakavskih govora. Kurelčev boravak u Rijeci u tome je kontekstu bio važan svojim izvorima hrvatskih jezičnih obilježja.

Osim na mišljenje o arhaiziranju jezika M. Turk se osvrće i na Kurelčev purizam, te utvrđuje: “Kurelac je težio uklanjanju jezičnih elemenata strane provenijencije. Da bi zadovoljio leksičke potrebe i popunio prazninu nastalu uklanjanjem nehrvatskih, odnosno neslavenskih riječi, Kurelac je tragao za vlastitim rješenjima. U prvome je redu rješenja pronalazio revitalizacijom i restauracijom starih, potvrđenih riječi iz bogate hrvatske kulturne i pisane tradicije ili preuzimanjem riječi i oblika iz neštokavskih, dakle čakavskih i kajkavskih govora” (Turk 1996: 11). Tek potom se obraćao slavenskim jezicima, prevođenju i novotvorbi.

Na kraju izdvajamo jedan od autoričinih zaključaka: “Kurelac je zapravo za pluralizam, višeglasje, višejezičje” (Turk 1990: 24–25), a koji se indirektno iščitava i u *Hrvatskoj enciklopediji*, gdje piše da je “gradio knjiž. jezik na osnovi svih triju narječja, s mnogobrojnim crkvenoslavenizmima, slavenizmima, svojim tvorenica, gramatičkim i leksičkim oživljenicama” (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709>).

Prvi *Riječki filološki dani* (znanstveni skup Pedagoškoga, danas Filozofskoga fakulteta u Rijeci) bili su 1994. godine posvećeni Franu Kurelcu povodom 120. obljetnice njegove smrti. U zborniku radova *Riječki filološki dani I*, objavljenom 1996. godine, nalazimo niz radova o Franu Kurelcu, njegovim učenicima i oponentima, kojima se revalorizira Kurelčevo djelo i šire, spozna-

je o riječkoj filološkoj povijesti metodologijom suvremenih književnojezičnih istraživanja.

Za ediciju Matice hrvatske *Stoljeća hrvatske književnosti* Ivo Pranjković je pripremio knjigu *Jezikoslovne rasprave i članci* s djelima najvažnijih filologa sredine 19. stoljeća: Frana Kurelca, Bogoslava Šuleka, Vinka Pacela i Adolfa Vebera Tkalčevića. U predstavljanju djela Frana Kurelca Pranjković zaključuje: “Zaključno se može reći da je Fran Kurelac jedan od najoriginalnijih i najneobičnijih jezičnih fantasta u hrvatskoj povijesti, da je s kulturnopovijesnog stajališta osobito važan kao predvodnik riječke filološke škole, da je, osim kao jezikoslovac, vrlo zaslužan i kao skupljač narodnoga blaga (osobito među Hrvatima u Mađarskoj) te da je vrstan i originalan kao stilist, unatoč tome što mu je stil (kao i jezik) u većem broju djela krajnje neobičan, pa čak i bizaran” (Pranjković 1999: 17).

Petnaestak godina kasnije u tekstu o riječkoj filološkoj školi u 4. knjizi *Povijesti hrvatskoga jezika* Pranjković dodaje o Kurelcu i sljedeće: “čovjek koji je bio sklon više nego pretjeranom arhaiziranju jezika na svim razinama, purističkim zastranjivanjima, inzistiranju na pretjeranoj “etimologičnosti” u pravopisu” (*Povijest hrvatskoga jezika* 2015: 95).

Vidimo da djelo Frana Kurelca i u 21. stoljeću pobuđuje zanimanje jezikoslovaca. U svojoj knjizi *Riječki filološki portreti* (2006), prethodnici ove knjige, Kurelcu je određeno središnje mjesto u portretiranju riječkih filologa, kako onih koji su pripadali riječkoj filološkoj školi, tako i onih drugih, mahom leksikografa, koji su prihvatili stavove zagrebačke škole pod utjecajem leksikografske koncepcije Bogoslava Šuleka. Time je šire predstavljen riječki krug intelektualaca u kojemu svatko duboko promišlja jezik i pokušava u aktualnim filološkim dvojbama naći onakav jezični model koji odgovara njihovim potrebama te ih autorica objedinjuje u nazivu riječki filološki krug.

Ovaj pregled završavamo istraživanjima Sanje Holjevac (2010; 2014; 2018a,b, 2020), koja je djelo Frana Kurelca promatrala u kontekstu tiskanih izdanja u 19. stoljeću u riječkoj tiskari Karletzky. Naime, tek je taj široki okvir pokazao izuzetnu samobitnost Frana Kurelca, a uz njega i drugoga jezikoslovnoga “osobenjaka” Šime Starčevića, koji je bio često obilježen kao «nepokolebljivo tvrdoglav» (Vince 1978: 419). Za ostala izdanja na hrvatskom jeziku

u cijelom jednom stoljeću djelovanja ove tiskare mogu se naći poveznice na svim jezičnim razinama, svi na vremenskoj lenti ove tiskare čine konzistentne skupine. Samo se ova dvojica ličkih jezikoslovaca izdvajaju i pokazuju svoje jasne stavove o književnome jeziku i neodustajanje od zasada na kojima su temeljili svoj jezik. Njihova djela objavljena u tiskari Karletzky «potvrđuju poštivanje autorske jezične redakcije i izostanak priređivačeve/nakladnikove intervencije s jedne strane, a s druge autorovu ustrajnost na vlastitim književnojezičnim nazorima i postavkama, pa i onda kada je jasno da oni nemaju nikakve šanse» (Holjevac 2010: 139). Odnosi se to na njihov slovo- i gramatiku i leksik.

Ovaj pregled izbora iz istraživanja Kurelčeva jezika pokazuje kako se kroz vrijeme mijenjala slika obilježja njegova jezika i sve više uobličavala misao na temelju analitičkih pokazatelja o razlozima onovremenoga neprihvatanja koncepcije riječke filološke škole. Pomaknuto je ranije uobičajeno motrište Kurelčeve filološke zamisli s prvotnoga dojma arhaičnosti na temeljenje u tradiciji višedijalekatnosti koju se iščitava kao bit hrvatskoga jezika. Time je «književnojezična koncepcija Frana Kurelca bliža trodijalektalnoj koncepciji hibridnoga književnog jezika koju su prihvaćali i pripadnici ozaljskoga književnoga kruga okupljeni oko Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, i hrvatski reformacijski pisci» (Stolac 2006: 17).

U ovome ćemo poglavlju dopuniti dosadašnja istraživanja potvrdama iz širega korpusa.

Korpus i metodologija

Cjelovita bibliografija Kurelčevih radova objavljena je u *Jezikoslovnim raspravama i člancima* 1999. godine (Pranjaković 1999: 20–23). Kako se radi o opsežnome opusu, za analizu se izdvaja sljedećih deset tekstova Frana Kurelca:

1. *Recimo koju*, Slova Pretnerova, Karlovac 1860. (*Recimo koju* 1860)
2. *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorena, prevedena i nasnovana*, Slovi Antuna Jakića, Zagreb 1862. (*Fluminensia* 1862)
3. *Imena domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj*, Troškom Svetozara Galca, Zagreb 1867. (*Imena domaćih životin* 1867)
4. „*Placere ili: kako je tu misal izgovarao narod slovinski na jugu vsimi vėkovi*“, Rad JAZU, 3, 1868, 183–206. (*Placere* 1868)

5. „*O korenu teg i njegovih žilicah*“, Rad JAZU, 9, 1869, 17–64. (*Teg* 1869)
6. „*Silva ili koja su imena dubu, grmu i dubravi?*“, Rad JAZU, 12, 1870, 31–86. (*Silva* 1870)
7. „*Vlaške rěči u jeziku našem*“, Rad JAZU, 12, 1872, 93–137. (*Vlaške rěči* 1872)
8. „*Stariji oblici samostavni*“, Rad JAZU, 20, 1872, 138–149. (*Stariji oblici samostavni* 1872)
9. „*O glagolu objicere kako nam ga na našem jeziku izreći*“, Rad JAZU, 23, 1873, 204–211. (*Objicere* 1873)
10. „*Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih*“, Rad JAZU, 24, 1873, 1–48. (*Mulj* 1873)

Na prvi pogled u korpusu nema ključne Kurelčeve rasprave o genitivu, ali knjiga *Fluminensia* iz 1862. godine uključuje i tu Kurelčevu raspravu (*Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito 2-a padeža množine*, Školska izvjest za godinu 1851–1852., Štamparija bratje Karlekyh, Rijeka 1852.), pretisnutu s dopunama. Ovo je izdanje koje je za svojega života priredio i doradio autor, pa je time metodološki opravdano prema njemu citirati (usp. Vončina 1999 : 22 i 85.)

Kao što se iz popisa vidi, u korpusu su Kurelčevi autorski tekstovi, tako da ne obuhvaća sakupljeno narodno blago i slične tekstove. Korpus također ne uključuje Kurelčeva pisma, ostale rukopise i prijevode.

Jedno su od obilježja Kurelčeva stila i duge rečenice. Radi lakšega naglašavanja istaknutoga navodi iz korpusa će biti sintagme, rečenice s ispuštenim dijelovima ili cjelovite rečenice, ovisno o potrebi za potvrđivanje koje jezične činjenice. U zagradi će na kraju navoda biti kratice, kako je navedeno u popisu ekscerpiranih radova.

Jezične značajke Kurelčeva jezika

Prvi tekst koji je pokazao književnojezičnu koncepciju riječke filološke škole nije napisao Kurelac nego njegov kolega na riječkoj gimnaziji Vinko Pacel, nastavnik prirodne grupe predmeta, a nakon Kurelčeva odlaska iz Rijeke na njegov poticaj i nastavnik hrvatskoga jezika. Na tekst objavljen 1855. godine u časopisu *Neven* burno je reagirao Vladislav Vežić (Vežić 1855), započinjući dugi niz polemika između Frana Kurelca i pripadnika zagrebačke filološke škole (više o polemici usp. u Vince 1978: 408–411; Stolac 2006: 31–33).

Već tada, a naročito u raspravama tijekom sljedećih godina, izdvajale su se neke jezikoslovne teme, najviše gramatičke i leksičke, što su dopunila i istraživanja u 20. i 21. stoljeću (Tafra 1995 i navedene ranije u ovome poglavlju). U ovom istraživanju izdvajamo i predstavljamo nekoliko jezičnih značajki u Kurelčevim djelima, razvrstanih u četiri cjeline.

Prava i nepravna arhaičnost u imenskome sustavu

Svi su filolozi komentirali Kurelčev izbor imeničkih množinskih gramatičkih morfema, ne uvijek s punim uvidom u književnojezične ostvaraje u 19. stoljeću. Naime, uključivanje starijih deklinacijskih oblika za dativ, lokativ i instrumental u kontekst već raspravljene arhaizacije jezika u Kurelca nema opravdanja. Naime, nesinkretizirani su stariji deklinacijski oblici za dativ, lokativ i instrumental konzervativno obilježje hrvatskoga književnog jezika ne samo riječke nego i zagrebačke filološke škole s kojom se riječka u raspravama uspoređuje. Stoga je logično da pripadnici zagrebačke filološke škole ovu značajku Kurelčeva jezika ne spominju, taj im je izbor isti. Ako pogledamo Kurelčevu raspravu o genitivu množine, vidimo da je sinkretizam množinskih padeža vidio u srpskom jeziku (*Fluminensia* 1862: 158). Vezano uz ove morfeme razlike između filoloških škola su male, samo u nekim pojedinostima, pa tako Kurelac ne provodi sibilizaciju u pozicijama u kojima se to u štokavštini traži (npr. *s buntovniki, s junaki*).

Tek će jezična koncepcija hrvatskih vukovaca krajem 19. stoljeća standardizirati sinkretizirane oblike za ta tri množinska padeža (DLI mn. *-ima / -ama*).

Dapače, kad bude kodificiran taj izbor, sva će se izdanja hrvatskih pisaca iz 19. stoljeća lektorirati i uskladiti s time (to je eufemistički iskaz), ili ako hoćemo biti eksplicitni – falsificirati. Poznati su već spomenuti primjeri nasilnoga mijenjanja naslova djela Ante Kovačića *Među žabari* u *Među žabarima*, ili Ksavera Šandora Đalskoga *Pod starimi krovovi* u *Pod starim krovovima*. Kada su promjene zahvatile poznate naslove, može se samo zamisliti koliko je promjena među koricama knjiga, čime je svako ozbiljno stilističko istraživanje tih djela prema tim izdanjima bilo onemogućeno. Istraživačima je bilo preostalo samo traženje izvornika iz 19. stoljeća.

Vratimo se napadima na Kurelčev izbor morfema za množinu imenica. U njima se izrijeком spominjao genitiv množine. Kurelčev je izbor bio drukčiji od izbora zagrebačke filološke škole i gramatika koje u to vrijeme izlaze, tako da je silovitost rasprava bila potpuno razumljiva. Žustrost je obilježje objiju strana u polemici – Kurelac je pripadnike zagrebačke filološke škole prozvao pomalo posprdnno *ahavcima*, dapače, za njega su bili *nestašna deriščad ahavska*, te im zamjera *ahikanje*,³ a Kurelcu je upravo njegov izbor morfema za genitiv množine donio etiketu autora koji piše arhaičnim jezikom.

Gramatičari zagrebačke filološke škole biraju gramatički morfem *-ah*, o čemu će do naših dana biti ozbiljnih rasprava, posebno o čitanju ili nečitanju dočetnoga *h* (Vončina 1993: 117–118; Tafra 1995)⁴. Opravdanje za ovakav način pisanja genitiva množine pobornici zagrebačke škole nalaze u omogućavanju razlikovanja genitiva jednine i genitiva množine, npr. G jd. *junaka* : G mn. *junakah*. To pak Kurelac ne vidi kao problem jer su takve homografije u jeziku česte i rješavaju se kontekstom.

³ Kurelac u svojoj igri dobiva zanimljive tvorbene rezultate motivirane osnovom *ah*: imenice *ahavci* i *ahačtvo*, glagolsku imenicu *ahikanje*, pridjev *ahavski*, glagol *ahikovati* (u jezičnoj igri s *ašikovati*), a *ah* mu može biti i imenica: “Tko te pospe tolikiemi ahi?” (*Fluminensia* 1862: 176).

⁴ Josip Vončina tako zaključuje da se u zagrebačkoj sredini starija uporaba dočetnoga *h* u nekih slavonskih autora čitala, jer kajkavci imaju stabilan glas *h*, za razliku od slavonskih autora, kojima je to bio slovopisni znak za duljenje prethodnoga samoglasnika (*-ah* koji se čitao kao da je napisano *-aa*) (Vončina 1993: 118). I Kurelac se pita: “može li pleme, koje *h* ne izgovara, biti sudac u poslu pravoga mēsta za *h*?” (*Fluminensia* 1862: 164). Zapravo, zbog nemogućnosti konzistentnoga stava prema (ne)čitanju *h*, Kurelac “nudi” tri rješenja, da bi upravo na tome gradio stav o nužnosti odbacivanja toga genitivnog nastavka (*Fluminensia* 1862: 177–178).

Kurelac je 1852. godine za gimnazijsko izvješće pripremio tekst, a dopunio ga je za objavljivanje u *Fluminensiji* 1862. godine: *Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito 2-a padeža množine* (*Fluminensia* 1862: 155-180). Više je istraživača detaljno analiziralo tekst (upućujemo na analize u Vince 1978, Turk 1990, Stolac 2006).

Analizira morfem *-ah* i komentira čitanje/nečitanje dočetnoga *h*: “akrom toga pušćamo svakomu na volju onaj *h* izgovorit il’ neizgovorit” (*Fluminensia* 1862: 160), odnosno utvrđuje da je “to narodni izgovor, a ne slovnica” (*Fluminensia* 1862: 159), pa potom predstavlja i opravdava svoj izbor.

A Kurelac je za G mn. nudio “pravi genitiv” (*Fluminensia* 1862: 168), s oznakom “genitiv Hrvatski pače Slovinski” (*Fluminensia* 1862: 167), te ga dosljedno rabio u tekstovima sljedećih desetljeća. Radi se o morfemu *-Ø* (*nultom morfemu*), s nerelacijskim morfemima *-ev*, odnono *-ov*, ili bez njih (npr. *žen, duš, kuć, slov, otac, županij, pravil, molitav, sestar, kraljev, zalogajev, gradov, učenikov, rukopisov...*). Njegovi su ga protivnici zvali kratkim nastavkom, a koji je bio percipiran kao arhaičan i samo baština starijih tekstova. Stoga takav, prema njima, ne može pripadati suvremenome jeziku.

Ali, poznavanje suvremenoga hrvatskoga jezika, ne samo književnoga jezika, pomaže u traženju odmjerenoga znanstvenog odgovora. Gramatički morfem *-Ø* jest jezična tradicija, ali i konzervativni gramatički morfem u Kurelcu suvremenim čakavskim i kajkavskim govorima. Nulti je morfem konzervativni slavenski gramatički morfem za genitiv množine, a Kurelac ga je u svom riječkom razdoblju imao prilike čuti kao živu kategoriju. Premda sam štokavac, izabrao ga je kao prilog čakavske sastojnice hrvatskoga književnog jezika, jezika koji je Kurelac vidio kao višedijalekatsko preplitanje, na tragu napuštene ozaljske književnojezične koncepcije.

Potvrde iz Kurelčevih radova su brojne, pokazuju da nije odstupao od ovoga gramatičkoga morfema, a kao što je očekivano, ne nalazimo potvrde za morfem *-ah*:

- “Neki ga zovu majkom svih jezika slovinskih: er je u njemu besed iz malo ne vsakoga njih” (*Recimo koju* 1860: 55)
- “podupire se o nepodobnost jednakosti dvaju padežev” (*Fluminensia* 1862: 160)

- “ovan bez rogov” (*Imena domaćih životin* 1867: 36)
- “Ima roditelj /.../ Ima narodov” (*Placere* 1868: 183)
- “Uzeo sam ovo mesto iz Pěsnikov Hrvatskih» (*Teg* 1869: 50)
- “Nisam htio privesti puno svėdokov, er ničesa ne svėdoče tvrdo» (*Silva* 1870: 62)
- “Za carev Rimskih toliko smokav” (*Vlaške reči* 1872: 107)
- “Po Hrvatskih stranah naroda Slovinskoga na jugu ima samostavnih imen” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 145)
- “Ima barbarismov ili tintilinov jezičnih, koji kako i metulji, kratka života, danas jesu a sutra nisu” (*Objicere* 1873: 204)
- “desiti se. Taj glagol kao da je u taj par vlastit Srbijem, er niti ga ja od prostoga naroda po Hrvati slušam, niti mu je spomena u Mikalji niti u Dellabelli, a još manje u slovnicih kajkavačkih” (*Mulj* 1873: 4)

Kako dio korpusa čine Kurelčeva predavanja u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i kako su ta predavanja objavljena u Akademijinu nizu Rad JAZU, vidi se da je akademiku Kurelcu, odnosno pravome članu JAZU, bilo dopušteno imati otklone od norme koju je oblikovala zagrebačka filološka škola, a kojom su pisali ostali akademici, te kojom su se objavljivala Akademijina izdanja u tome prvome desetljeću izdavaštva vršne hrvatske znanstvene institucije.

Premda smo za svaki tekst u korpusu ovdje izdvojili samo po jedan primjer, možemo ustvrditi da su potvrde u korpusu brojne i da ne pokazuju ustupanje tijekom godina. Zapravo, između svih jezičnih obilježja, ovo je Kurelčevo imalo potvrde u svim tekstovima, bez obzira na različite tematike i funkcije, i to veliki broj potvrda, što kod drugih jezičnih obilježja nije slučaj (mahom zbog ograničene uporabe likova).

Ostajemo u morfologiji. Za razliku od brojnosti primjera za nulti gramatički morfem genitiva množine u svim tekstovima, vidljivo je manje primjera koji bi pokazali kako Kurelac nasljeđuje značajke crkvenoslavenske pridjevske i imeničke deklinacije, a koje više nisu bile neutralne u uporabama koje je predlagao.

Također, za razliku od nultoga gramatičkog morfema u genitivu množine imenica, koji su znak neprave arhaičnosti, nasljedovanje značajki crkvenoslavenske pridjevske i imeničke deklinacije prava su arhaičnost.

Stoga je logično da na tome putu nije imao sljedbenika.

U pristupu pravoj arhaičnosti u morfologiji svakako nam može pomoći izvrsna dubinska analiza jezičnoga razvoja hrvatskoga jezika Ive Lukežić (Lukežić 2015).

Slijedi još jedno obilježje iz imenskoga sustava – pokazna zamjenica *s'*.

Povratak zamjenice koja se više ne upotrebljava u jeziku nesiguran je književnojezični zadatak koji je Kurelac preda se postavio. Stara pokazna zamjenica *s'* (*saj, si, se*) danas se ne upotrebljava, a nije se upotrebljavala ni u 19. stoljeću. Za one koji u Kurelčevim potezima vide samo arhaičnost dobar je primjer iz davnih stoljeća, s Bašćanske ploče – *Azъ opatъ Drъžiha pisah se o ledině* – (sa značenjem 'Ja opat Držiha pisah ovo o ledini'). Ipak, zamjenica je ostavila neke tragove, kao što nam može pokazati, nazovimo je tako, jezična forenzika na primjeru priloga vremena (*danas, jutros, zimus...* u značenju 'ovoga dana', 'ovoga jutra', 'ove zime'...), ili poznati stihovi iz božićne pjesme *U se vrime godišća* (gdje *se* znači 'ovo'). Također se rabe neki oblici u sjevernoj čakavštini. Dakle, nije baš potpuno nestala, nije potpuno nerazumljivo njezino značenje, ali je ipak dio pasivnoga fonda, a protiv oživljavanja je i činjenica da je izgovorom preblizu visokočestotnoj zamjenici *sav*, s mogućom homofoničnošću (pa se čak i u spomenutim božićnim stihovima može čuti da netko pjeva *u sve vrijeme godišća*).

Zaključimo da je tradiranje pokazne zamjenice *s'* knjiško i arhaično obilježje Kurelčeva jezika.

Prava i nepravna arhaičnost u glagolskome sustavu

Kurelčevi su protivnici nakon napada na stari morfem u genitivu množine usmjerili svoje misli prema glagolskome sustavu, u kojemu su također nalazili drukčija rješenja od njihovih. Najuočljivije su vezane uz prezent, participe, kondicional i futur.

Povijest hrvatskoga jezika poznaje gramatički morfem *-u* u 1. l. jd. pre-

zenta tematskih glagola (*ja беру*), koji su bili u većini, te *-m'* (*ja imam*) u malobrojnim atematskim glagolima. Radi razrješavanja homonimičnosti nastale između 1. l. jd. i 3. l. mn. preuzima se morfem atematskih glagola i *-m* postaje oznaka 1. l. jd., dok *-u* od pravila postaje iznimka (*moгу, hoću*). Kurelčev pokušaj vraćanja u starije stanje s morfemom *-u* u 1. l. jd. prezenta arhaizacija je koja je, kako se radi o visokočestotnome gramatičkom sadržaju, još pojačala dojam arhaičnosti te to nije moglo biti prihvaćeno. Ipak, valja reći da u to vrijeme, a negdje i danas, susrećemo u ruralnim govorima neke glagole s tim gramatičkim morfemom (npr. *velju, molju*).

Pogledajmo potvrde:

- "Ja sa svoje strane žalju" (*Recimo koju* 1860: 95)
- "Ne mišlju zato da sam pëšnik» (*Fluminensia* 1862: IV–V)
- "zašto ja to činju" (*Imena domaćih životin* 1867: 4)
- "ako sam, reku, i malko maljahno vsega toga postigô" (*Teg* 1869: 64)
- "Žalju, što za ove reči prikkladov prikupio nisam" (*Stariji oblici samostavni* 1872: 149).

Kurelac je do posljednjih radova, uključujući prijevode i korespondenciju, bio vjeran svojemu 1. l. jd. prezenta na *-u*. U njegovim su radovima zaista iznimni likovi koje bi mogao tvoriti tim morfemom, a ne tvori, kao što je glagol *bojati se*, pa nema *boju se* (koji nalazimo u pisanoj baštini) nego *Vse se bojim* (*Silva* 1870: 85). Morfostilistički je zanimljivo pojavljivanje lika *mislim* (*Stariji oblici samostavni* 1872: 140; *Teg* 1869: 18) jer u drugim radovima ima *mišlju* (*Fluminensia* 1862: IV; *Imena domaćih životin* 1867: 42) pa se može utvrditi i alterniranje likova (osim *mišlju/mislim* nalazimo i *reku/rečem*).

Misao o nemogućnosti zakretanja, a kamoli povrata na staro u povijesti jezika najbolje se može primijeniti na jedan Kurelčev pokušaj normiranja glagolskoga sustava. Naime, njegov pokušaj oživljavanja već petrificiranih morfoloških značajki starih participa bio je u samom začetku osuđen na propast. Participi su u suvremenom jeziku 19. stoljeća postali glagolski pridjevi radni i trpni s kategorijama roda i broja, ali bez kategorije padeža, dok su glagolski prilozni izgubili sve tri gramatičke kategorije i imali nepromjenjive, okamenjene oblike. Kurelčev prijedlog da se svim participima vrate sve tri gramatičke

kategorije – rod, broj i padež – izrazita je i prava arhaizacija jezika. Izvorni govornici dobro funkcioniraju unutar gramatike zahvaljujući između ostaloga i automatizmu, odnosno tome da ne moraju kod svake uporabe riječi u rečenici promišljati njihove gramatičke odnose (a što činimo u govorenju stranim jezicima, naročito u prvim fazama učenja). Obveza da se kod svake uporabe participia uključe tri gramatičke kategorije (u tim pozicijama već izgubljene) izuzetno je zahtjevna i takva bi normativna traženja svakako doživjela otpor korisnika. Otpor filologa bio je stoga u potpunosti opravdan.

Pogledajmo primjere u nekim Kurelčevim djelima:

- “da pored razlikosti izgovora govorećih” (*Recimo koju* 1860: 92)
- “ničesa inoga u ruku ne imavša, čim bi narodnomu žaru odoljela” (*Fluminensia* 1862: 159)
- “napomenuvše *gućanje* dodënimo se i nêkih rêcij, koje kao da su mu rod” (*Imena domaćih životin* 1867: 56–57)
- “Izredivše ponajglavnije pridëvnikie, našoj namëri najposlužnije» (*Placere* 1868: 198)
- “Pun je trnja i koprivlja, pun je čička i handračine, pun drače i plëvora vsakog’, te istoga krša i kruga, zmijinskoga legla, tako, da nam je muka na srdcu u tom ga jadu gledajućim” (*Teg* 1869: 17).

I današnje bi spoznaje iz sociolingvistike poduprle tadašnji jak otpor oživljavanju svih gramatičkih kategorija starih participia.

Drukčije je s uključivanjem dvaju gramatičkih likova u svoj jezik, a koje Kurelac nalazi u čakavštini. Jedno su oblici pomoćnoga glagola *biti* za tvorbu kondicionala (*bim, biš, bi, bimo, bite, bi*), a drugo oblici za izricanje buduće radnje (*budu doć*). Dok prve nalazi u govorenoj čakavštini, koju na svakom koraku čuje u Rijeci, druge nalazi u pisanoj čakavskoj tradiciji.

Kako se radi o oblicima koji nisu česti u znanstvenim tekstovima, ne nalazimo puno primjera kondicionala i futura u korpusu te ne možemo provjeriti koliko ih dugo Kurelac rabi. Ipak, ima nekoliko primjera, kao što su ovi u *Fluminensiji*: *ja bim, budu hvalit* itd.

Korpus ima nekoliko Kurelčevih predavanja iz područja leksikologije, po bliže nazivoslovlja i etimologije (*Placere* 1868; *Teg* 1869; *Silva* 1870; *Vlaške rêči* 1872; *Objicere* 1873), s nizom slično strukturiranih rečenica u koje se uključuju raspravljani nazivi, tako da je razumljivo da se ne očekuju kondicionali i futuri (za razliku od brojnih imperativa jer je svrha tekstova upozoriti na riječi stranoga porijekla za koje se nude hrvatske istovrijednice).

Oživljavanje gramatičke kategorije u imenskom i glagolskom sustavu – dvojina

I sljedeći Kurelčev pokušaj revitalizacije morfoloških obilježja iz pasivnoga jezičnog potencijala može se označiti kao prava arhaičnost. Naime, Kurelac u svojoj književnojezičnoj koncepciji nudi oživljavanje izgubljene gramatičke kategorije broja – dvojine. Pokušava to provesti i za vrste riječi s deklinacijom i za riječi s konjugacijom. Kako je dvojina već stoljećima bila neživom gramatičkom kategorijom, kategorijom koju se nalazilo samo u crkvenoslavenskim tekstovima, bilo je potpuno očekivano da će protivnici ove jezične koncepcije napasti vraćanje dvojine u aktivan jezik, a imat će i potpuno pravo.

Naime, jedan od osnovnih principa jezičnoga razvoja je nepovrativost procesa, odnosno nemogućnost obraćanja razvoja. Jednom, kada se više jezičnih činjenica stopi u jednu, nije ih moguće razdvojiti tako da opet pokazuju ranija obilježja. Moguće je da se više činjenica stopi u jednu, a da se potom ta jedna razloži u više pojedinačnih, ali one nisu jednake prethodnim sastavnicama. Najbolji je pokazatelj takvih procesa povijesni razvoj hrvatske akcentuacije, koji je mogao nakon praslavenskoga troakcenatskog sustava prijeći u prahrvatski dvoakcenatski, pa u starohrvatski troakcenatski, ali su ta nova tri naglasaka različita od onih triju iz polaznoga sustava, i po fiziologiji naglasaka i po raspodjeli i po prijenosnim svojstvima. Jednostavno, nema povratka na staro kao identično.

Stoga je bilo potpuno neopravdano Kurelčevo očekivanje da će se moći revitalizirati ugasla kategorija dvojine, koja je u suvremenom jeziku ostavila neke tragove, ali nedovoljno za njezino oživljavanje.

Kako je pojava uvjeta za uporabu dvojine niske čestotnosti, i broj je potvrda u Kurelčevim djelima manji od onih za genitiv množine, kako za imenice

(npr. dva naroda svadita) tako i za glagole (npr. dva naroda /.../ na omrazu prejdeta). Možemo dodati još neke: “dvaju padežu” (*Fluminensia* 1862) i “kako brat i sestra uzpored stojita” (*Imena domaćih životin* 1867: 40).

Dvojinski su likovi nestali iz većine slavenskih jezika, a u posljednje vrijeme smanjuje se uporaba i u slovenskom jeziku, kao jednome od slavenskih jezika koji je najduže čuvao dvojinske likove.

Ostala obilježja Kurelčeva jezika

Navodimo i neke pojedinačne primjere koji pokazuju posebnosti Kurelčeva jezika, od slovopisnih (npr. zadržavanje grafema *ě* nakon što su ga drugi napustili) i pravopisnih (npr. morfonološko bilježenje suglasnika na granici morfema) preko gramatičkih (npr. uporaba i deklinacija zamjenice *ča*; zamjenice *vas*; glagolska rekcija; glagol na kraju rečenice...) do leksičkih (posebice u ponuđenim alternativama barbarizmima⁵ u *Mulju govora nespretnâ i nepodobnâ*):

- “dok toga ne bude, za pohvalom hlěpiti i ozirati se” (*Recimo koju* 1860: 94)
- “Ili gdje je taj, koji reći može: što hće mi prijatelj?” (*Fluminensia* 1862: 12)
- “ne samo što ih otimahu, nego otimače pod živu glavu radi priznati nisu” (*Imena domaćih životin* 1867: 42)
- “Od vse unučadi toga sladkoga korěna” (*Placere* 1868: 194)
- “Pobrojiv i te reći prěci mi je sada na drugo gumance» (*Teg* 1869: 60)
- “Kropne li daždjic a naša put mokne: on nas ukloni i pod svoj zeleni krovac spravi” (*Silva* 1870: 31)
- “Pričaju o nekom drvetu kaptolskom, koje samo o sebi daje 5000 naranáč na godinu” (*Vlaške reći* 1872: 124)
- “Samo sam voljan nekoliko prikladov nadodati sastavljenih, čim su oni osgor bili vse sami razstavljeni, ne tvrdeć zato, da se oni gornji ne bi sastaviti ili ovi dolnji razstaviti mogli” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 143)

⁵ Poznata je Kurelčeva metafora o barbarizmima kao *metuljima*: “metulji, kratka života, danas jesu a sutra nisu” (*Objicere* 1873: 204), a ne manje uspješna njegova je slika “koli je mučno te travurine gledat u raju jezika Slovinskoga” (*Teg* 1869: 56).

- “Čim su naši stari čeljad bili tankouha, to im se već taj manji pogrěb u zlo prima, nu se nam i pogrublje grěšine na veliki odпуст obilato oprastaju, er je današnjim perovodjam i desno i lěvo uho podplatom podšiveno» (*Objicere* 1873: 204).

Dodajmo ovome popisu jedan primjer opisa leksema iz *Mulja* – Kurelac objašnjava zašto su neki leksemi prihvatljiviji, a zašto neki nisu:

“*brzjav i brzjaviti*. Teško je prigovarati reći, koju neuměš čim boljim zaměnit. Pak ako i jesu pomenute dvě reći našem uhu uprav nepodnosne, ali koja li se stvar, uztraje li samo koji časak, ljudskoj čudi primilit ne može? Nu u tom ne može uzroka biti, da ušesa i usta sdravočudnih ljudij o čem lěpšem, o čem boljem ne pomišljaju. Začto ne govorimo žica, kad u naroda i onako ta reč preoteta, barem s velike se česti poprimila? Govori se: *predati* ili *izručiti žici, javiti po žici*. Komu je žica nedovoljna, pridaj uza nju priděvnik *želězan*, kako i Francuz veli: *til de fer*; ili samostavnik *munjika*, opet po priměru Francuzkom: *le fil électrique*. Poljaci govore: *dalekopis*, vsakako sgodniji nego naš nespretni brzjav” (*Mulj* 1873: 1).

I na kraju, da ne bi ostao dojam da je Kurelac u svakoj rečenici imao samo poneko obilježje svoje književnojezične koncepcije drukčije od drugih, jer smo tako birali potvrde, navodimo i rečenice s više takvih značajki, koje bolje od izoliranih primjera pokazuju Kurelčev izričaj:

- “Čim je on naš jezik ne samo iz knjige naučio, nu si ga takodjer putovanjem po naših stranah posve privlastio: ima on, učen Rus, neko pravo, mišlju, o našem jeziku suditi” (*Recimo koju* 1860: 103)
- “Čim pismena čeljad onoga časa, kada *ah* zavládalo, jedva čto drugo čitaše oliš rečenih Narodnih Novin, ničesa inoga u ruku ne imavša, čim bi narodnomu žaru odolěla: bez ikakva čuda ota nepodoba laži-genitiva svudaj se razplodi, umove zalěze, mozgove usěde, žazlo preuze i na toliki posluh svu pismenu vojsku prigibe i skuči, da njezinoj oblasti danas niti je protivnika niti je odmetnika” (*Fluminensia* 1862: 159)
- “Vsak ovo pročitav ne mišlju da pomislio nije na istovětnost znamenov dvaju glagolu” (*Imena domaćih životin* 1867: 44)
- “jezik nam je dopanuo grdnih ran i težke bolězni, kako sam početkom ove razprave i natuknuo» (*Placere* 1868: 205)

- “U nas Hrvatov, a najpače u bratje i susjedov naših Slovenac» (*Teg* 1869: 62)
- “Gospodo! obrao sam o tom govorit, o čem eto razpravljah, ne kao da nam treba za takve pomisli i ponimke reči istom poiskivat, sada ih skovat, ili iz bog zna kako starih spornenikov jimat, ili iz drugih i dalekih narečaj izposudjivat. Ta viděli ste, da je u nas domačega obilja, kojega mučno da je inakojem jeziku čitavoga svēta» (*Silva* 1870: 83)
- “Čto je god narodov starinskih bilo, vsim je kumin bio puno mil, čim je ugodan, podražljiv i oslastiv» (*Vlaške reči* 1872: 115)
- “Na otoku Krku, za naš jezik přeznamenitom, imaju, čto su već i drugi napomenuli, imena samostavna na *i*” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 149)
- “Nu on im za volju, kojim sluh piljki obrasao i zarasao nije, one sam reči prikupio i na čitulju iznizao, koje, plemenitije i istinitije, od sramote nas tudjevine ohranit, te našu lěpu sirotu, domaću reč, u pravom nje vidu i liku pokazati mogu” (*Objicere* 1873: 204)
- “er su takve reči přeobilat izvor bogatstvu jezika; er i prosti narod toga veće sastavlja nego mislimo; er nam je i stari jezik, za Elinskira se poved, na tom obilovao; er napokon rukotvori i obreti bez njih lasno bit ne mogu, ako smo radi jeziku razumljivu” (*Mulj* 1873: 3).

Sve navedeno vodi nas zaključku o Kurelčevu jeziku.

Zaključak

Analizom književnojezične koncepcije riječke filološke škole i uvidom u Kurelčeve tekstove možemo zaključiti da se mnoge od ocjena danih tijekom posljednjega stoljeća i po mogu samo uvjetno prihvatiti. Naime, bez pomaka u poimanju hrvatskoga jezika kao širega sustava od standardnoga jezika nije moguće razumjeti sve Kurelčeve postupke. Ovaj nam teorijskojezični pomak omogućava razlikovanje prave i neprave arhaičnosti. Osim toga, nužno je bilo uključiti i osnovne spoznaje o jezičnoj evoluciji i nemogućnosti povrata jezičnoga razvoja na starije stanje, nemogućnosti vraćanja kotača jezičnoga razvoja. S takvim širim teorijskim polazištem može se utvrditi koja su jezična obilježja Kurelčeva jezika zaista arhaična, a koja su uključena u njegov model književnoga jezika na tragu višenarječne biti hrvatskoga jezika.

Time je Fran Kurelac nastojao čuvati vrijednosti koje je smatrao bitnima za hrvatski jezik kao jezik višestoljetne pismenosti, ne jezik na početcima standardizacije, kako su neki tijekom, a posebno krajem 19. stoljeća pokušavali pokazivati hrvatski jezik.

U tome je jezičnome promišljanju svoje mjesto imalo i kratko ali izuzetno važno razdoblje njegova boravka u Rijeci.

JOŠ JEDAN POGLED NA KURELČEVE SLJEDBENIKE

IVAN DEŽMAN

U prethodnoj knjizi *Riječki filološki portreti* predstavljeno je nekoliko Kurelčevih sljedbenika, među njima i Kurelčev učenik Ivan Dežman, prvenstveno njegov leksikografski rad. Kao poznavatelj zdravstvenoga sustava u kojemu je aktivno sudjelovao kao liječnik, bio je autor uskostručnih knjiga – *Liječničkih izvješća (visa reperta) za praktičnu porabu liječnika* (1868.) i *Rječnika lječničkoga nazivlja* (1868.) te popularnozdravstvenih tekstova skupljenih u knjigu *Čovjek prema zdravlju i ljepoti* (1871.). U tome su području njegovi najveći doprinosi standardizaciji hrvatskoga jezika te je logično da su bili temom prvoga Dežmanova portreta.

U ovome se poglavlju pokazuju drugi Dežmanovi interesi vezani uz filologiju.

Riječanin Ivan Dežman (1841. – 1873.) prvenstveno je poznat kao jedan je od najpoznatijih sljedbenika Frana Kurelca, kao liječnik i zdravstveni lek-sikograf. Svoje mjesto u hrvatskoj kulturi zaslužio je prvenstveno kao autor *Rječnika lječničkoga nazivlja* iz 1868. godine, prvoga tiskanoga hrvatskoga medicinskog rječnika.

Ali, on nije bio samo liječnik, njegovi su interesi bili znatno širi. Odnose se na bavljenje književnosti, i kao autor i kao urednik *Vijenca*.

Njegov urednički rad u poznatom hrvatskom kulturnom časopisu *Vijenac* ostavio je traga. Dapače, Dežman je ne samo urednik nego i jedan od osnivača časopisa pokrenutoga 1869. godine.

Kao autor ostavio je iza sebe nekoliko književnih djela.

Dežmanov literarni prvijenac romantični ep *Smiljan i Koviljka* nosi po-svetu upravo Kurelcu, bivšemu Dežmanovu nastavniku hrvatskoga jezika u riječkoj gimnaziji. Ostala su književna djela Ivana Dežmana drama *Varadinka Mara*, prozna zbirka *Pripoviesti* i pjesnička zbirka *Poletar*.

Njegovi literarni uradci nisu polučili onakvu recepciju kakvu su imala nje-gova prirodno-znanstvena djela. Nije ostavio bitnijega traga u novijoj povije-sti hrvatske književnosti, zapravo se u takvim pregledima i ne spominje, ili mu je spominjanje marginalno.

Nešto su bolje prošli oni tekstovi u kojima je udružio svoje liječničko zvanje i literarne sposobnosti – *Zdravoslovne pouke*, njegovi popularni medicinski tekstovi prvenstveno namijenjeni zdravstvenome prosvjetljivanju i poučavanju.

Ovdje ćemo zastati na jednoj ne tako često vrsti teksta. Naime, Dežman se u svom kratkom ali plodnom životu ogledao i kao libretist. Na manje od 30 stranica sveo je brojne likove i njihove burne događaje u libreto *Ban Leget*. Ta manje poznata opera u tri čina velikoga hrvatskoga skladatelja Ivana pl. Zajca prvi je put pjevana u Zagrebu u proljeće 1872. godine (dakle, četiri godine pri-je njegove najpoznatije opere *Nikola Šubić Zrinski*), a iste je godine, također u Zagrebu, i objavljen njen libreto tiskom Dragutina Albrechta. Na naslovnici piše: “*Ban Leget*. / Opera u tri čina. / Spjevao / Ivan Dežman. / Glasba od / Ivana pl. Zajca. / Prvi put pjevana u Zagrebu, u proljeću 1872. / U Zagrebu. / Tiskom Dragutina Albrechta. / 1872.»

Opera je glazbena forma, ali upravo činjenicom da se pjeva neki tekst – li-breto – spoj je glazbe i teksta te mora zadovoljiti oboje. Svakako je intrigantno kako se autor libreta snašao u tako zahtjevnoj formi te pružio autoru glazbe dobar predložek za složeni glazbeni uradak.

Libreto je posebna vrsta dramskoga teksta u kojemu se više nego u dru-gim dramskim tekstovima mora obraćati pozornost na rimu i ritam, fonološku strukturu riječi i slično. Jer, autor libreta ne smije nikako smetnuti s uma da će njegov tekst biti izveden u pjevanoj formi.

Stoga je potražena odgovarajuća muzikološka literatura vezana uz Dežma-nov libreto ne bi li se vidjelo kako ga je struka ocijenila. Nažalost, iako notni za-pis opere Ivana Zajca *Ban Leget* postoji i čuva se u Zagrebu, ne prati ga muziko-loška analiza. Postoji tek članak Franje Širole, učenika Ivana Zajca, objavljen u časopisu za duhovnu glazbu *Sveta Cecilija* 1918. godine, u kojemu autor govori više o fabuli libreta nego o tome kako je uredio partituru, odnosno preuredio for-mu ove opere. O partituri, pak, govori kasnije Hubert Pettan, autor niza radova o Zajcu i istraživač zaslužan za popis skladateljeva opusa.

Kad je već spomenut jedan Zajčev učenik, Franjo Širola, valja reći da je i Ivan Dežman bio Zajčev učenik – kao student medicine boravio je u Beču i tamo je kod Zajca učio svirati violinu. Također je, uz Augusta Šenou kojega je sa Zajcem upravo on upoznao, jedan od hrvatskih intelektualaca koji su veli-koga skladatelja nagovarali (i nagovorili) da se iz Beča vrati u Zagreb i sklada nacionalne opere. Presudan je bio krug skupljen oko Hrvatskoga akademskog društva *Velebit* u Beču. Osim Šenoe i Dežmana na Zajca su utjecali biskup Jo-sip Juraj Strossmayer, pjesnik Petar Preradović, potom književnik Ivan Trnski i jezikoslovac Mirko Divković, te još jedan student – Franjo Marković, autor teksta pjesme *U boj!*, koju je Zajc kasnije uklopio u operu *Nikola Šubić Zrin-ski*, te libreta opere *Mislav*.

I Zajc je odlučio svoju daljnju skladateljsku karijeru vezati uz Zagreb, gdje je bio ravnatelj Opere i voditelj u školi Hrvatskoga glazbenog zavoda. U opu-su većem od 1200 skladbi *Ban Leget* je manje poznata od drugih 18 Zajčevih opera, ali je izborom teme banstva na tragu upravo ovakvim težnjama. Uo-stalom, ona je drugi dio Zajčeve povijesno-nacionalne trilogije: *Mislav – Ban Leget – Nikola Šubić Zrinski*.

Vratimo se Dežmanovu libretu.

Dežmanu je poticaj za taj libreto bila povijesna bilješka u *Luciusu, De Reg. Dalm. et Croat. pag. 293.*, o čemu govori u *Predgovoru*. Ta je bilješka bila zaista samo poticaj, ali ne i predložak jer je Dežman vidno promijenio događaje, likove, odnose, uključujući i osnovne pozitivne odnosno negativne konotacije, pa i ime glavnoga lika: *Leglet* u *Leget*.

Dok se o promjeni u sadržaju može govoriti kao o pitanju autorske slobode, promjeni imena *Leglet* u *Leget* moglo bi se naći i jezično opravdanje. Naime, *Leglet* je dvosložna riječ u kojoj su oba sloga zatvorena, dakle strukture CVC/CVC (C = konsonant, suglasnik, zatvornik, V = vokal, samoglasnik, otvornik). Također se ostvaruje i suglasnička skupina *gl*. *Leget* je, pak, dvosložna riječ strukture CV/CVC, dakle bez suglasničkih skupina i s prvim otvorenim slogom. Koliki su problem u pjevanju zatvoreni slogovi, odnosno koliko je olakšano izvođenje otvorenih slogova, ne treba posebno objašnjavati. Dovoljno govore i laiku bliski stavovi o "pjevnijem" talijanskom jeziku, od njemačkoga, na primjer.

Budući da je ova opera vrlo rijetko izvođena i da njen sadržaj nije onoliko poznat kao nekih drugih hrvatskih nacionanih opera, u bilješci se donosi kratak sadržaj opere *Ban Leget*⁶.

⁶ U prvome činu umire ban Stjepan, a banstvo se ima razdijeliti među njegovom zakonitom djecom. Nezakoniti, pak, sin Leget, zatajivan i odgajan u trebinjskom samostanu, nezadovoljan takvom oporukom, krene s pučkim starješinom Vladanom u Kraljevu Sutjesku preuzeti banstvo «na mač». Zaustavlja sprovod naizgled da oplače oca, a zapravo da izazove najstarijega zakonitoga sina Vukmira na dvoboj, odnosno da objavi rat za bansku čast (i vlast).

U drugome se činu narod buni protiv Legeta i njegove silničke vladavine. I Vladan iskazuje prve znakove nezadovoljstva jer je mislio da će netko odgajan u samostanu biti blage naravi i da će moći dobro voditi narod. Dolazi Leget koji demagoškom pričom (obećaje narodu da će se kad istjera neprijatelja vratiti u samostan) pridobija narod za sebe i boj protiv svoje polubraće. Odvija se velika bitka. Stjepanova udovica Margita saznaje da su joj poginuli svi sinovi osim Vukmira, koji joj poručuje da bježi u Dubrovnik. Margitina tužaljka tipom se stiha izdvaja iz teksta i upućuje na utjecaj stila i ritma narodne pjesme. Vukmir je ranjen, a njihova je vojska potučena iz zasjede. Dodatno problem stvara i strah od kuge.

Margita, koja želi ubiti Legeta, smišlja plan, a Vukmir sprema vojsku. Zarobljeni su Vladan i Legetova zaručnica Lovica. Premda ih Vukmir želi zamijeniti za svoju mrtvu braću, Vladan neće natrag Legetu jer je napokon shvatio da je on egoistični silnik. Lovica, pak, pristaje na razmjenu. Vukmir oslobađa Vladana koga je narod uvijek slijedio i povede vojsku na Legeta.

U trećemu činu Legetovi vojnici slave pobjedu. Dolazi Margita i nudi Legetu mir i bansku čast. Uvjet je da pusti Vukmira u Dubrovnik, a ona će ostati dotle zarobljena. Leget se obraduje tako lakoj pobjedi i pristane da se, na njen prijedlog, poljube u znak pomirenja. Margita je sretna jer ga je sada zarazila kugom i tako zapravo ona pobijedila. Dolazi Lovica iz zarobljeništva, saznaje istinu, i kao svaka velika romantična zaljubljena heroina, spremna je s Legetom umrijeti. Uto prodiru Vladan i Vukmirovi vojnici.

U završnici Vladan hoće smaknuti Legeta, ali istupi Lovica i on ubije nju. Vukmir, pak, shvaća žrtvu svoje majke. Margita umire vesela, umire i Leget (iako liječnik, Dežman vrlo laički koristi motiv kuge), a posljednje riječi upućuje Vladan narodu: «Živio ban Vukmir!»

Vratimo se sada osnovnoj temi ovoga prikaza libreta – jezičnim značajkama. Na svim se jezičnim razinama mogu zamijetiti odstupanja od jezične norme, odnosno stalni istovrsni izbor između više mogućih oblika zbog neke od zakonitosti ritma i pjevanoga teksta.

Tako se zijeve u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda u jednini rješava neknjiževnojezičnim sažimanjem ili kontrakcijom *-ao > -o*, npr. *čuvo* (19, 20, 26)⁷, *davo* (18), *došo* (3, 16, 23), *imo* (2), *mogo* (12), *moro* (20), *zašo* (15); također i u imenici *poso* (6). Već je naznačeno da su suglasničke skupine problem za pjevanje, pa Dežman bira, ako može, likove bez suglasničkih skupina i otvorenih slogova, npr. *pane* (5): **padne*.

Za potrebe određenih stihova manji broj slogova od književnojezičnoga lika Dežman dobiva odbacivanjem posljednjega samoglasnika, npr. *jel* (4...), *ak* (1), *ljubit* (4), što rezultira i gotovo isključivim izborom kraćih imperativnih oblika, npr. *muč* (4), *drž*, *otvor*, *vrš* (5). Rjeđe izbacuje više jedinica, npr. *nemoš* (11), takva je i tvorba *lavski* (17).

Dijelom se ovime mogu obrazložiti i odstupanja od norme u realizaciji morfonema 'jat', tj. čest jednosložni ostvaraj i to kao *e/i*: *zenica* (2), *mreti* (27), *umreh* (28), *umreti* (2), *pre* (3), *podnet* (12), *napred* (17), *živio/živila* (15), *živit* (16). Alternacija *e* se naročito uočava kao pogrešna kad je u rimi u suodnosu sa samoglasnikom *e* koji nije 'jat', npr. *sledom* : *redom* (5), *pre* : *sve* (12), *leti* : *umreti* (21). Kad govorimo o rimi, neknjiževnojezično je i gubljenje *h* u sljedećoj rimi - *nezna* : *stra*' (6). Naravno, bez toga gubljenja rime ne bi ni bilo.

Na morfološkoj je razini manje otklona. Uz već spomenute kraće imperativne oblike češće birane od dugih, tu je problem upotrebe brojnog pridjeva umjesto brojne imenice: *oboje* (za Legeta i Vladana, 8) i *troje* (za tri sina, 17). Moguće opravdanje možemo vidjeti u različitom broju slogova brojne imenice i brojnoga pridjeva (*oboje* : *obojica*, *troje* : *trojica*). Također je zanimljiva i na dva mjesta ostvarena zamjena A pl. *njih* likom *nje*, npr. *U smrt za nje ovaj čas* (18).

Izbor glagolskih oblika u libretu ne određuju samo morfosintaktosemantički razlozi nego i stilistički. Tako Leget najčešće rabi zapovjedne forme, npr. uz tihe i smirene riječi molitve za zdravlje bana Stjepana čuje se Legetovo:

⁷ Iza primjera se u zagradi navode brojevi stranica na kojima se u libretu nalaze.

bij, tresni, da pane, da netruje (1); ili *govori, ne muč me, kaži, govori* (4), *reci* (5), *Prokletstvo / Nek božje na braću mi pane* (5), *čuj, skupi, da si tu, bjež, leti* (9), *Borbe bud!* (10). U tekstu zamjećujemo prevagu kraćih glagolskih oblika. Razlog je za izbor upravo takvih oblika tempo, npr. krnji perfekt: *Kakav bio to glas* (2), *kad mi došo on sam* (3), *Svetac već cio / Na zemlji bio!* (7). Proteže se to onda i na dijelove libreta koji se ne pjevaju (pa za njihovo objašnjenje otpadaju ritmički razlozi) – didaskalije, u kojima je mahom aorist: *digne, ustane, dodje, plane* (1), *Odu svi. Zastor padne* (15). U didaskalijama se također, da bi se kratile, upotrebljava umjesto atributne rečenice pridjev nastao od glagolskoga priloga sadašnjeg, npr. *zapaziv upravo dolazeća Vladana* (4), *u to susretne dolazeća Vukmira* (18), deklinirajući ga pritom kao neodređeni umjesto određeni pridjevski lik. Ovo je obilježje moguće tumačiti i utjecajem Kurelčeva sklanjanja starih participia. Sintaktostilistička analiza pokazuje da je toj strukturi sinonimna struktura s infinitivom: *videć dolaziti Vladana* (10).

Sintaktička je razina vrlo zanimljiva. Osvnut ćemo se na dva problema: strukture atributnih fraza i red riječi u rečenici.

Sročni, kongruentni je atribut izražen pridjevom, zamjenicom ili brojem najčešće u postpoziciji, npr. u popisu lica: *po smrti istoga, pouzdanik Legetov, žena Stjepanova*, ili dalje: *u manastiru trebinjskom* (1), *banstva cielog vlast svu* (5), *Molbu našu* (8), *pod tu lipu granatu* (12), *kob tva* (21), *dvie stube* (1).

Rjeđe je sročni atribut u antepoziciji, npr. u popisu lica: *nezakoniti sin, njevoga zaručnica, pučki starješina, njezin najstariji sin* (1), ili dalje: *samostansku bogomolju* (1), *čist, sjajan dan* (21). Zanimljivo je umetanje atributa u prijedložnu sintagmu, npr. *Čuješ molitvu po nje žuboru* (4). Velik je broj primjera gdje je između atributa i imenice umetnut neki drugi sintaktički dio, npr. *svetom zakrili bana desnicom* (1), *U nebeski stupi da dvor* (7), *Drzke li rieči* (8), *Braćo toga složno vraga / Smoždit mora naša snaga!* (9), *Lagat neću stare pod dane!* (24). Kad je atribut u postpoziciji, takve interpolacije nema. Imenica može imati istovremeno atribute i u antepoziciji i u postpoziciji, npr. *od teškog bola svog* (9).

Vidno je rjeđi nesročni, nekongruentni atribut, imenica u genitivu, gotovo uvijek u postpoziciji, npr. *zbor kaludjera* (1), *Slobodu spasit praga svetog* (13), *Izliev srdca moga* (25). U popisu lica nalazimo sinonimne strukture: *nezakoniti sin bana Stjepana : njezin najstariji sin* (1).

Sinonimna je prijedložna sintagma strukture *od* + genitiv: *Glasba od Ivana pl. Zajca* (na naslovnoj stranici), *Vodji od sbara* (23), sintaktička konstrukcija pogrešna sa stanovišta današnje sintaktičke norme, ali ne i autoru suvremene norme.

S obzirom na formu djela, potpuno je razumljivo da je atributna rečenica vrlo rijetka, npr. *Leget i Margita, koje dolazak naviesti glasnik* (24).

Vidimo da su i prijedložne sintagme i atributne rečenice u proznome dijelu, u didaskalijama ili opremi teksta, ne u pjevanome dijelu libreta.

Red riječi u rečenici često je poremećen zbog rečeničnoga naglaska i ritma, a nekad je to popraćeno i sintaktičkom sinonimijom, npr. *Ha, sad sam banom ja!* : *Ha, ja sam ban sad!* (2), *Vladan gdje je?* (4), ili zbog rime, npr. *Vrata mu otvor, / U nebeski stupi da dvor!* (7). Dežman se također služi ponavljanjima ili varijacijama ne bi li istakao osnovnu poruku, npr. *Pak ništa... Baš ništa... Ništa!* (5), ili *Osvetu! Bože čuj! Ah čuj! Osvetu!* (17), a isticanje je ostvareno i neizricanjem glagola: *Nikad takvog već!* (8)

Dodajmo ovoj analizi i zamjedbe koje se odnose na pravopis. Slika vremena stvaranja pravopisne norme svakako je nedosljednost u pisanju niječne čestice i glagola, npr. *ne mine : nemine* (2), *nemogu, nemože* (25), *netruje* (1) : *ne daje* (2), *ne znam* (3)... Također se uočava na granici morfema, gdje se ne bilježe rezultati glasovnih promjena jednačenja po zvučnosti i po mjestu tvorbe nego se čuvaju zapisi polaznih suglasnika: *sbor* (1), *razstaviti* (3), *sladka, razčenu* (5), *mužkarci* (11), *obćinari* (12), *izstupim, iztiče, sbori* (15), *robstvo* (26), *robstva* (20), *izprosit* (21); *neotca, otca* (2), *otčev* (6)...

Nakon ove raščlambe možemo zaključiti da je Ivan Dežman pronašao u jezičnom bogatstvu upravo one činjenice koje omogućuju dramski stih i pjevani oblik. Većina odstupanja od književnojezične norme stilski je opravdana i u književno-umjetničkome stilu književnoga jezika prihvatljiva.

Premda je svoje mjesto u povijesti hrvatske filologije zaslužio kao leksikograf, ovim prikazom dopunjavamo Dežmanov portret jer je bio osoba širokih interesa i bogatih ostvaraja. Da nije umro tako mlad, sa samo 32 godine, tko zna kolikim bi nas posebnim i zanimljivom radovima još obdario.

RIJEKA – PLODNO TLO ZA RAZLIČITE FILOLOŠKE KONCEPCIJE

U ovome ćemo poglavlju pokušati pokazati Rijeku u 19. stoljeću kao mjesto na kojemu nije postojala samo poznata riječka filološka škola nego je kao sredozemni pomorski grad bila otvorena različitostima, pa tako i različitim filološkim koncepcijama.

Donosimo portrete nekoliko filologa izravno ili neizravno vezanih uz Rijeku.

Šimi Starčeviću je bilo omogućeno objavljivati u Rijeci drukčijim jezičnim i slovopisnim obilježjima od onih koje podržavaju riječke tiskare.

Adolfo Veber Tkalčević bilo je rodom iz riječkoga prstena, a svojom je djelatnošću bio vezan uz drukčiju filološku misao, onu zagrebačku. Ipak, autor je važnoga djela o životu i radu svoga žestokoga oponenta Frana Kurelca, a i pomogao mu je da dođe u Zagreb kada je ostao bez posla.

Šime Ljubić je kratko boravio u Rijeci kao nastavnik, ali je u tom vremenu objavio svoje najvažnije djelo o povijesti književnosti.

ŠIME STARČEVIĆ

Šime Starčević rođen je 18. travnja 1784. u Gornjem Pazarištu u Lici i većim dijelom svoga života bio je vezan uz područje današnje Ličko-senjske županije, kako unutrašnjosti, tako i uzmorskoga dijela (Binički 1918, Vince 2002, Tafra 2002, Stolac – Grahovac-Pražić 2015).

Odsustvovao je samo u vrijeme školovanja u Varaždinu, Grazu i Zagrebu, a bogosloviju je završio, kako sam kaže «u domaćem sjemeništu u Senju» (Binički 1918: 94).

Starčević je bio među prvim polaznicima Senjskoga sjemeništa. Recimo riječ-dvije o toj instituciji za hrvatsku kulturu važnijoj šire od Senja i školovanja budućih svećenika.

Bogoslovno učilište osnovano je 1806. godine u Senju uz pomoć biskupa Ivana Krstitelja Ježića (1746. – 1833., senjsko-modruški biskup od 1789.). Svećenički kandidati iz Senjsko-modruške biskupije dotada su se školovali u Mađarskoj (najviše u Sambotelu/Szombatheyu) i malo ih se vraćalo u biskupiju. Mogućnosti školovanja u blizini, na domaćem tlu mogle su to promijeniti. Već je 1808. godine otvoreno filozofsko učilište da bi polaznici mogli nastaviti visoko školovanje ne odlazeći u inozemstvo. Prvih je godina bilo pedesetak polaznika, kasnije manje. Učilište je djelovalo uz stalne novčane poteškoće, nedostatak profesora, a kasnije i polaznika (Bogović 2006; Hoško 2007). Kroz sjemenište je prošao veliki broj istaknutih hrvatskih vjerskih i kulturnih radnika, ovdje izdvajamo samo neke profesore i pitomce: Mirko Ožegović, Franjo Vrinjanin, Jakov Randić, Ivan Fiamin, Franjo Rački, Šime i Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Ferdinand Babić, Andrija Rački, Ivan Starčević, Fran Binički... (Devčić 1989; Ljubović 2007).

Šime Starčević je bio zaređen 1808. godine u Senju.

Službovanje ga je vodilo od Senja i Gospića preko Ličkoga Novog i Udbine do Karlobaga, gdje je postao župnikom 1814. godine i ostao do smrti 14. svibnja 1859.

Evo i nekoliko riječi o širem povijesnom kontekstu jer je važan za razumijevanje prvih godina Starčevićeva službovanja i rada.

Schönbrunskim je mirom 1809. godine Lika potpala pod francusku vlast. Napoleonu je pripala Dalmacija s Dubrovnikom, Istra, zapadni dio Koruške, Kranjska s Pazinskom grofovijom, civilna Hrvatska i Vojna krajina između Save i mora. Sve je te krajeve združio kao poseban dio francuskoga carstva u političku cjelinu pod imenom Ilirske pokrajine sa sjedištem u Ljubljani, s guvernerom maršalom Marmontom.

Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmonte (1774. – 1852.) bio je francuski maršal, a na našim je područjima bio jedan od najpoznatijih Napoleono-vih zapovjednika (Baras 1977; Baras 1984). Bio je zapovjednikom francuskih snaga u Dalmaciji i zauzeo je Dubrovnik 1806. godine. Ostavio je vrijedne zapise o Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama, a velike su mu zasluge za hrvatsku filologiju zbog podupiranja tiskanja nekoliko hrvatskih rječnika i gramatika (Stullijeva rječnika, Appendinijeve i Starčevićeve gramatike).

Šime Starčević je tako svoju prvu kapelansku službu započeo pod francuskom vlašću od koje se očekivalo pozitivne promjene na svim životnim područjima.

Neka se njegova očekivanja nisu ispunila jer francuska vlast nije donijela oslobođenje ličkim krajišnicima. Krajinu su Francuzi preuzeli i prilagodili svojim potrebama.

Ali Šimu Starčevića je oduševila prosvjetna politika francuskih vlasti. Naime, temeljno je načelo bilo u primarnome školovanju nastaviti s jezikom koji je bio i dosad, odnosno uvođenjem jezika lokalne sredine. Za hrvatske je to prostore značilo nastaviti sa školovanjem na njemačkom ili talijanskom, ali i uvođenje hrvatskoga jezika u pučku školu. Naravno, viši razredi i više razine školovanja ostaju u odnosu na izbor jezika kakvi su bili. U školovanje se ne nameće francuski jezik kao obvezatan, a još manje kao jedini.

Potreba za zadovoljavanjem načela jezične politike nametala je francuskoj upravi njegovanje i promicanje hrvatskoga jezika: "I po prvi put se ne samo u životu Like nego u hrvatskom životu uopće pokušava od strane vlasti zasnovati i provoditi smišljena prosvjetna politika na temelju narodnog jezika, kojemu se priznaje ravnopravnost s ostalim jezicima tuđe vlasti /.../" (Horvat 1940: 30).

Guverner Ilirskih pokrajina Marmont namjeravao je uvesti narodne jezike pokrajina, pa tako i ilirski jezik kao službeni u razgovoru sa strankama i u domaćem djelokrugu, dok je francuski trebalo uvesti samo u glavne urede, naročito u dopisivanju sa središnjom vladom u Parizu, kojoj su pokrajine bile podvrgnute samo u vojničkim i financijskim poslovima.

Dodajmo i da je Marmont bio osoba s posebnim jezičnim interesima, pa znamo da je relativno dobro poznao hrvatski jezik, ne toliko u doba kada je jezikoslovac Franjo Marija Appendini izdao svoju knjigu *Grammatica della lingua Illirica* (1808) u kojoj se spominje Marmontovo poznavanje ilirskoga jezika, nego više kasnije, kada je hrvatski učio upravo po toj gramatici.

Šime Starčević upoznao je Marmonta za vrijeme njegova boravka u Gospiću: "Napoleonov general Marmont upoznao ga je kao odlučna i sposobna čovjeka u prigodi, kad pop Šime ne dade mu da oskvrne gospićke crkve" (Vince 1978: 117).

O neobičnom događaju piše arhivar biskupijske pisarne Vladimir Usmani u *Službenom vjesniku* Senjsko-modruške biskupije: "Ivan Ivšić, župnik jablanački, koji je bio u Karlobagu kapelan kod Šime Starčevića, pripovijedao je, kako je Starčević ušao u volju Napoleonovu generalu Marmontu. Kada je, naime, Marmont došao s vojskom u Gospić, htio je konje i vojnike smjestiti u crkvu. Starčević se tome odlučno opro služeći se francuskim jezikom. To se generalu svidjelo, pa je odustao od svoga nauma i pozvao Starčevića u Ljubljani za urednika službenog lista: *Télégraphe officiel des provinces illyriennes*. Taj je list izlazio u četiri jezika: francuskom, talijanskom, njemačkom i hrvatskom, a te je jezike Šime dobro poznao i gotovo sve slavenske jezike" (*Službeni vjesnik* 1927: 26).

O Starčeviću poznavanju jezika nalazimo zapis u autobiografiji pisanoj latinskim jezikom (u stilski uobičajenom 3. licu): "Vješt je ilirskom i latinskom jeziku, dijelom njemačkom, a malko i talijanskom i franceskome, može čitati sve slavenske osim sorapskoga" (Binički 1918: 95).

Marmonta je toliko zadivila Starčevićeva inteligencija i dobro poznavanje francuskoga jezika da ga je, dakle, pozvao u Ljubljani za urednika hrvatskoga izdanja službenog lista *Télégraphe officiel des provinces illyriennes*. Vjerova-

lo se da do suradnje i izlaska novina na hrvatskom jeziku nije došlo. Podatke o tome događaju nalazimo u *Katoličkom listu* u nekrologu Šimi Starčeviću nepoznatoga autora koji bilježi: ".../ bijaše po naredbi svoga biskupa, na poziv upravljalca ovih stranah Marmonta, poslan u Ljubljani za urednika vladinog lista za ilirsku kraljevinu. Ovdje vendar neosta dugo, jer njegova načela nedopuštahu mu, da bude organom tuđih misli, i tko zna kakovih težnjah, koje je njegov bistri um zazrio bio" (*Katolički list*, 1859:166).

Vjekoslav Ćosić u knjizi *Šime Starčević i francuski jezik* (2014) rješava neke od dvojbi vezane uz ove novine: «osim rukopisa u Ljubljani, postoji i tiskano izdanje prvog broja za 1811. godinu službenog glasila *Télégraphe officiel* pod naslovom *Telegraf sluxbenicski!*» (Ćosić 2014: 59). Novine donose vijesti iz Francuske na nešto više od tri stranice. "Prijevod 1. broja službenih novina Ilirskih pokrajina za 1811. godinu predstavlja zanimljiv slučaj prevođenja francuskog upravno-pravnoga, političkoga, gospodarskoga i vojnog teksta na jezik koji do tada nije služio kao medij u službenom priopćavanju, osim u *Kraljskom Dalmatinu*" (Ćosić 2014: 67).

Još riječ-dvije o Starčevićima: u literaturi o nacionalnoj povijesti Šime Starčević je često spominjan uz ime Ante Starčevića (Žitnik, 1823. – Zagreb, 1896.), Oca Domovine. Naime, Šime Starčević brinuo se o odgoju i obrazovanju sinovca Ante Starčevića od njegove 13. godine. Stric Šime bio je, naravno, manje poznat, ali, premda u dalekome teško dostupnome malom Karlobagu pod Velebitom, bio je poznat u suvremenim kulturnim krugovima.

Usmjerimo se sada Starčeviću djelu.

Šime Starčević izuzetna je pojava u povijesnom i jezikoslovnom smislu. Hvaljen i poštovan u svoje vrijeme kasnije je često njegov rad prešućivan. Ako je jezikoslovni rad njemu osobno kao duhovniku bio na neki način sporedan, ne smije se smetnuti s uma da su rezultati toga rada izuzetno vrijedni. Stoga razloge prešućivanja i marginaliziranja njegova rada svakako treba tražiti u izvanjezičnim čimbenicima. Naime, opis jezika kakav on nudi u suprotnosti je s onim kako su ga vidjeli hrvatski vukovci, koji su na kraju 19. stoljeća odnijeli prevlast u borbi filoloških škola.

U 20. stoljeću se Šimu Starčeviću u udžbenicima jezika, priručnicima, leksikonima i enciklopedijama skromno spominje sve do devedesetih godina. U 19.

stoljeću nije baš bilo tako. Nalazimo ga u *Ilirskoj čitanci* za gornje gimnazije, izdanoj u Beču 1860. godine, i to u drugoj knjizi koja sadrži noviju literaturu. Uz odlomak iz *Poslanica ličke pastirice* podaci su o rođenju i mjestu rada i nabrojena tiskana djela: obje gramatike, *Katolička pitanja* i *Homilije*. Nakon toga piše: »U rukopisu ima mnogo toga, kanoti; Gramatiku ilirsku u dvê knjige; prevod svih nêmačkih knjigah, što se u krajiških školah uče; dvê knjige razgovorah za sve blagdane; knjigu govorenjah za sve blagdane; razcêpljenje iztočne i zapadne cêrkve» (*Ilirska čitanka* 1860: 52). Važan je Starčevićev književni i prosvjetiteljski rad. Sva djela koja se spominju u tom popisu nisu nam poznata i možda negdje postoje. S obzirom na vrijeme objavljivanja (samo godinu poslije Starčevićeve smrti) svakako je zanimljiv podatak o trećoj gramatici.

U drugoj polovici 20. stoljeća objavljeno je više analiza Starčevićeva jezikoslovnoga rada koje su ostale u akademskim krugovima (kao uostalom i većina analiza iz povijesti hrvatskoga jezika 19. stoljeća koje nisu bile usmjerene novoštovakskoj ijekavštini). Izostale su sustavne sveobuhvatne analize i njihovo uključivanje u udžbenike.

Između dobrih poznavatelja Starčevićeva jezikoslovnoga djela svakako su bili Zlatko Vince, koji je pokušao odrediti Starčevićovo mjesto u povijesti normiranja hrvatskoga jezika, i Vladimir Anić, kojega je zanimala Starčevićeva akcentuacija i njegovi članci o naglascima.

“Starčević je proživio desetljeće svoga života na rubu gordoga Velebita, s pogledom uprtim u blještavo i široko more, vršeći savjesno svećeničku službu koju je smatrao svojom prvotnom dužnošću, te je s područja duhovnoga života napisao i najviše knjiga, od kojih je tek neke uspio objaviti. Jezikoslovni rad bila mu je usputna briga, iako se zdušno davao na proučavanje jezičnih problema” (Vince 1978: 401). Iako je dobar poznavatelj povijesti hrvatskoga jezika Zlatko Vince uvelike zaslužan za vrednovanje djela Šime Starčevića, u ocjeni njegova rada nije uvijek nalazio opravdanja za Starčevićeve oštre napade na pronositelje zagrebačke jezične koncepcije.

Šime Starčević nije bolje prošao ni u ocjeni jezikoslovca Ljudevita Jonkea. Jonke se pomalo čudi da je autoru triju ričoslovica i drugih djela novi, ilirski pravopis tako mrzak, pa piše: «...nikako se ne može opravdati bjesomučan napadaj Šime Starčevića na ilirski pravopis i ilirce uopće» (Jonke 1964: 195).

Zanimanje za djelo Šime Starčevića pojačalo se krajem 20. stoljeća i na ulazu u 21. stoljeće, posebno ponovnim objavljivanjem njegove gramatike (s izvrsnom popratnom studijom Branke Tafre, 2002. godine) te nizom analitičkih članaka te znanstvenim skupovima na kojima je revaloriziran njegov sveukupan rad.

A što je Šime Starčević objavio za života?

Zahvaljujući povoljnoj jezičnoj politici francuskih vlasti, svom znanju francuskoga jezika i svojoj marljivosti, Šime Starčević je 1812. godine u Trstu objavio dvije gramatike: *Nova ričoslovica ilirisko-francezka* i *Nova ričoslovica iliriska vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena*.

Nakon pada Napoleona u Europi vlada duhovna klonulost sve do tridesetih godine 19. st., nastaje zatišje u kojemu se Starčević ne javlja. Tridesetak godina poslije objavljivanja svojih *ričoslovica* Starčević je opet aktivan pisac. U zrelih godinama objavljeni su mu nabožni i jezikoslovni radovi. Od nabožnih najčešće se spominju *Homelie ili tumačenje Sv. evanđelja* (1850.), a od jezikoslovnih *Ričoslovje* koje je izlazilo u nastavcima u *Glasniku dalmatinskom* (1849. – 1850.) te slovopisne polemike u *Zori dalmatinskoj* (1844. – 1849.). U *Zori* je objavljivao i prijevode kratkih tekstova, a od većih je u nastavcima bez njegova potpisa *Poslanica ličke pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidovich* (1847. – 1848.), u kojoj se raspravljalo o povijesnim temama, osobito o ilirskom, srpskom i hrvatskom imenu.

U Rijeci je objavio dvije knjige, čemu ćemo se kasnije vratiti.

Godine 2008. potvrđena su nagađanja vezana uz rukopise Šime Starčevića, naime spomenute godine pronađeni su rukopisi Šime Starčevića u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove na Jordanovcu u Zagrebu, označeni kao *rukopisi popa Šime Starčevića*. Pronađeno je preko devetsto stranica rukopisa, ukupno 15 bilježnica vjerskoga i jezikoslovnoga sadržaja. One svjedoče o Starčevićevoj aktivnosti i u kasnijoj životnoj dobi, u posljednjim desetljećima života, te pokazuju pravce razvoja njegove misli. U jezikoslovnim se djelima to vidi u nazivlju i načinu opisa, a u vjerskome u dorađivanju teksta da bi bila misao razumljivija onima kojima je upućena.

Rukopisi su kao cjelina dio ostavštine svećenika Davorina Martina Krmptića (Veljun, 1867. – Grand Canyon Village, Arizona, 1931.), misionara hrvat-

skih iseljenika u SAD-u, kulturnoga djelatnika i vjerskoga pisca, a koji je za naš kraj zanimljiv jer je 90-ih godina 19. stoljeća kratko službovao u Kostreni, Praputnjaku i Bribiru. Premda su ti boravci bili kratki, ostavio je traga, npr. u Kostreni, gdje je započeo gradnju čitaonice, a u Prapotnjaku je i otvorio Hrvatsku čitaonicu. Za službovanja u Hrvatskoj pokazao se kao svećenik vjerniku usmjerene pastoralne djelatnosti i svim župljanima usmjerene kulturne, prosvjetne i karitativne djelatnosti. Ali, zbog svojega protumađaranskoga djelovanja često je na udaru pa rješenje nalazi u misionarstvu, gdje je također ostavio dubokoga traga (Stolac 2020b: 432–434).

Nije poznato kako su se Starčevići rukopisi našli u Krmpotičevoj ostavštini, kako su „otputovali“ u Ameriku, pa se vratili u Hrvatsku.

Zašto ipak možemo s velikom vjerojatnošću govoriti o Starčeviću autorstvu rukopisa (svih ili velike većine njih)?

Samo se na nekim rukopisima nalazi Starčevićeva potvrda autorstva, dok većinom nemaju nikakve oznake autorstva ili vremena nastanka. Zapravo, jasna potvrda Starčevićeva autorstva je na prvom rukopisu, to je latinski tekst potvrde autentičnosti s autorovim autografom (Shime Starčevich), mjestom (Karlobag) i datumom (23. studenoga 1831.) nastanka rukopisa te pečatom.

Vjerojatno je na temelju ove stranice rukopisna građa nađena u ostavštini Martina Davorina Krmpotića pripisana Šimi Starčeviću.

Kako se radi o stotinama stranica teksta, vidljive su razlike u rukopisima, što može imati veze sa Starčevićevim oboljenjem kostiju u starosti, tako da je utvrđivanje autorstva opsežan posao koji valja provesti prvenstveno tekstološki i komparativno.

Početne analize ove ostavštine utvrđuju da su svi rukopisi pisani štokavskim ikavskim književnim jezikom i slovopisom kojim je Šime Starčević pisao i nakon prihvaćanja gajice u školstvu i tisku. Za neke je rukopise potvrđeno Starčevićovo autorstvo, ali istraživanja ove vrste su dugotrajna i još traju.

Dodamo li utvrđenim tiskanim Starčevićevim djelima i ranije poznatim rukopisima i ove iz Krmpotičeve ostavštine, popis njegovih radova izgleda ovako (uza sve ograde prema nepotpuno utvrđenom autorstvu sviju rukopisa):

a) Tiskana jezikoslovna djela

1. *Nova ricsoslovica iliricska vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici. U Tarstu 1812. Slovima Gaspara Weis.*
2. *Mozin Nova ricsoslovica iliricsko-francezka prineshena po Shimi Sstarcevichu xupniku od Novoga u Lici na potribovanje vojnicsoj mladosti iliricskih darxavah. U Tarstu 1812. Slovima Gaspara Weis.*

b) Tiskana vjerska djela

1. *Katolicsansko pitalo pastirim duhovnim, i roditeljim kerstjanskim vruče priporucseno od Shime Starcsevicha zacs. kan. duh. stol. prisid. i xupnika u Karlobagu. u Riki, Tiskopisom bratje Karletzky 1849.*
2. *Šime Starčevića začastnoga kanonika stolne cerkve senjske, prisidnika duh. Stola, i župnika grada Karlobaga./ Homelie iliti tumačenje s. Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova do poslednje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II./ u zadru Bratja Battara tiskarni izdatelji 1850.*
3. *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska po Šimi Starčeviću, začastnom kanoniku, duhovnog štola prisiditelju i gradskom župniku u Karlobagu. S dopuštenjem oblasti duhovne. U Zagrebu 1854. Tiskom i troškom Franje Župana.*
4. *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu. U Riki tiskom A. Karletzky. 1855.*
5. *Homilije ili Tumačenje sv. Evanđelja za sve nedjelje u godini, Priredio i izdao Zbor bogoslovne mladeži u Zadru, Tiskara J. Ferrari, 1918.*

c) Rukopisi

1. *Kratki i gladki ODGOVORI na ona, Koja se ponajvishe, i naj obshirnie govore suprot VIRE, I BOGOSHTOVJU Izvorno Dilo Francezsko u vojnicsoj Tamnici Pariskoj Kapelana Abbé de Ségur S dopustjenjem Pariskoga Nadbiskupa u dvi godine Shestnaest putah preutishteno, godine 1852 u Nimaeski, a odonud sada u nask jezik prenessheno Po Shimi Starcsevichu Zacsatnom Kanoniku, duhovnog*

Stola Prisidatelj, i gradskom Xupniku u Karlobagu Godine 1853.
(čuva se u Senjskom biskupijskom arhivu)

2. Omot *Jezikoslovna djela* – 9 svezaka (čuva se u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu)
3. Omot *Vjersko poučna djela* – 7 svezaka (čuva se u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu)

Navedeni je popis bogat i za današnje prilike, a posebice je zanimljiv s obzirom na to da je Starčević živio i djelovao izvan kulturnih, ekonomskih i političkih središta. A bio je plodonosan i na jezikoslovnom i vjerskom planu.

Kao jezikoslovac svoje istaknuto mjesto zaslužio je kao autor prve hrvatske gramatike na hrvatskom jeziku. Nevjerojatno zvuči podatak da je tu gramatiku objavio kao mlad čovjek, sa samo 28 godina, i to iz ličke provincije, a u Trstu. Dapače, te je godine u Trstu kod istoga tiskara objavio dvije gramatike. Maršal Marmont osigurao je sredstva za francusku gramatiku, a Starčević je tiskaru predao i hrvatsku.

Nova ričoslovica ilirička mala je gramatika, objavljena na samo 126 stranica, ali je u njoj doneseno toliko temeljnih podataka o ustrojstvu hrvatskoga jezika da samo potvrđuje da kvaliteta i kvantiteta ne moraju uvijek ići pod ruku.

Zavirimo u strukturu gramatike. Nakon predgovora, koji autor završava u Ličkom Novom na Novu godinu – 1. siječnja 1812., slijedi 16 dijelova – *glava*. Slovopisom se bavi prva glava i dio 14. glave, morfologija, kao središnji dio svake gramatike, proteže se od 2. do 10. glave, a sintaksu je smjestio od 11. do 16. glave. U ovu posljednju glavu uključio je i *Poslanice*.

Gramatika je pisana štokavskim hrvatskim književnim jezikom, štokavskom ikavicom. Slovopisnim se rješenjima priklanja morfonološkom pravopisu, koji je u tradiciji hrvatske pismenosti. Starijega će se slovopisa (zapravo pojednostavljenoga modela slavonskoga slovopisa) i morfonoloških pravopisnih rješenja Starčević držati do kraja života, o čemu ćemo kasnije još nešto reći.

Starčević svoju gramatiku postavlja u odnos prema onovremenim gramatikama, posebno komentirajući da su ih pisali mahom stranci koji ne poznaju dovoljno dobro hrvatski jezik da bi ga mogli dobro opisati. Otuda u gramatici na više mjesta komentari na njihove gramatike, a posebno na gramatiku Franje Appendinija - *Grammatica della lingua Illirica*, objavljenu samo nekoliko godina ranije, 1808. godine, uz financijsku pomoć maršala Marmonta.

Vratimo se *Novoj ričoslovici iliričkoj* i njezinom značenju u njenu vremenu i danas.

Po čemu se Starčevićeva gramatika toliko odvaja od onovremenih gramatika?

U prvome redu po već utvrđenoj činjenici da je prvi opisao ustrojstvo hrvatskoga jezika hrvatskim jezikom, bez kontrastiranja s drugim jezicima.

Ali, to nije jedina njezina *prvotnost* u povijesti hrvatskih gramatika. Posebno mjesto u hrvatskoj gramatikologiji zauzima i opisom hrvatske akcentuacije u poglavlju *Od Glasomirja*:

“Ako se ishto u ilirichom jeziku mucsno nahodi, jesu doisto zakoni od glasomirja, koji, koliko su potribiti za pravo svaku besidu izrechi toliko su mucsni za naucsiti, ne buduch, moxe biti, ni jedan jezik u Europi, koj bi u istoj vrime-noricsi oli imenu glas minjao, kako ga minja iliricski.” (str. 112–113)

Starčević u ovoj gramatici prvi utvrđuje u hrvatskome jeziku četveroakcentnatski sustav, odnosno novoštokavsku akcentuaciju koja je postala akcenatska norma suvremenoga standarda: „*jedan je posve kratak kao: pas, nebo, did, drugi je malo uzdignut pak barzo spushtan kao: govoriti, toliko, grihota, trec-hi je malo potegnuto na duglje kao: karam, pitam, vexem, a csetvarti je posve raztegnuto kao: kazati, vezati, pisati.*” (str. 113)

Prvi je naglasak kratkosilazni, drugi je kratkouzlazni (*cirkumfleks*), treći dugosilazni (*gravis*), a četvrti dugouzlazni (*akut*). Premda raspoznaje četiri naglasaka, rabi tri znaka: cirkumfleks, *gravis* i *akut*, dok za kratkosilazni ne rabi znak jer je to zalihosno. Raniji način označavanja kratkih slogova udvajanjem suglasnika Starčević nije prihvaćao. *Gravisom* je označavao i zanaglasnu dužinu.

I pored određenih nedosljednosti, taj je gramatički segment Starčevićovo samostalno postignuće jer nije imao prethodnika koji bi utvrdili i opisali što-

kavski četveroakcenatski naglasni sustav. O vrijednosti Starčevićevih akcenatskih opisa govore već 1912. godine Branko Vodnik (Drechsler) u članku o Starčeviću u novogoričkom dvomjesečniku "Vedi" i Stjepan Ivšić uz opis akcenta u Brlićevoj gramatici. Da se radi o važnim podatcima za slavensku akcentuaciju, pokazuju i praški fonolozi, posebno Nikolaj S. Trubecki (1960).

Valja podsjetiti da se dugo prvenstvo opisa naglaska i naglasnoga sustava pripisivalo Vuku Stefanoviću Karadžiću, ali uvid u njegova djela pokazuje da on nije razaznavao dva kratka naglaska, a dva duga je miješao, iz čega proizlazi da je imao tri naglaska (Tafra 2002: 146). U dijelu suvremene akcentološke literature Starčević se, ipak, nažalost, ne spominje, premda je objavljena i detaljna analiza njega naglasnoga sustava iz pera Vladimira Anića (Anić 1968a, 1968b).

Naime, ove se utvrđene činjenice ne navode ni u dijelu *Velike hrvatske gramatike* naslovljenom *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* Stjepana Vukušića, Ivana Zoričića i Marije Grasselli-Vukušić s početka 21. stoljeća. Autori prvi opis štokavskoga četveroakcenatskog sustava vezuju uz *Srpski rječnik* Vuka Stefanovića Karadžića iz 1818. godine (i izdanje iz 1852. godine) (Vukušić i sur. 2007: 17).

Uz Starčevića se vezuju dvije gramatike hrvatskoga jezika, ali druga nije samostalna knjiga nego izlazi u nastavcima u zadarskom časopisu "Glasnik dalmatinski" od broja 34. za 1849. do broja 57. za 1850. godinu. To je popularni gramatički opis hrvatskoga jezika, a kao dio časopisa, dostupniji od knjige.

Dok je u prvim gramatikama iz 1812. godine jezik zvao *iliričkim*, u skladu s Napoleonovom Ilirijom, sada u *Uvodu* jezik naziva *narodnim* i *materinskim*, a već u *Glavi I. - Od slova* – započinje tekst s: „*Hrvatski jezik ima 23 slova...*” ("Glasnik dalmatinski", 1849, br. 34). Tako je i u podrubnoj bilješci navedeno da je kanonik Šime Starčević napisao *Ričoslovje hervatsko* (gramatiku).

Osim ovim dvjema gramatikama hrvatskoga jezika Starčević je kao jezikoslovac ponudio i niz drugih jezikoslovnih sadržaja. Starčević je, kako smo već naveli, napisao i gramatiku francuskoga jezika, a i ona nudi brojne gramatičke informacije o hrvatskom jeziku.

Četrdesetih je godina 19. stoljeća objavio više jezikoslovnih prinosu u časopisima. Posebno mjesto zauzimaju slovopisne polemike u *Zori dalmatinskoj*, objavljujane između 1844. i 1849. godine.

Možemo izdvojiti stavove iz njegova prvoga polemičnog teksta „*Meni se čini*” (*Zora dalmatinska*, br. 32, 1844. godina), u kojemu se Starčević ruga ilirskom (Gajevu) pravopisu na osobit podrugljiv i duhovit način: „*Nikoji Hervati, nikoji desnodunavski slavjani u svojem novom verstopisu smišno pogrđuju plemenita i milovidna slova latinska, kada im po glavi rogove sade i u mozak šiljke zabadaju ... Dosadanji Hervati pisali su s čistim i milovidnim slovima latinskim, jerinimskim i cirilskim bez svakih šiljakah i rogovah. Nikoiji Sutlo-Savo-Dravci misle da je novi rogati verstopis jedini pravopis. Meni se čini da se oni varaju.*” Zanimljivo je da se Starčević poziva i na glagoljicu (*jeronimska slova*) kao i na hrvatsku ćirilicu, u kojima nije bilo *šiljakah* i *rogovah*. Kao istinskoga ikavca najviše ga je smetalo *rogato*, *osedlano*, odnosno *krabonosno e* (ě), kojim su ilirci obilježavali refleks jata (Vuković 2007: 73-74).

Osim jezikoslovnih djela baštinito i Starčevićeve prosvjetiteljsko-vjerske tekstove te prijevode. Starčević se u njima predstavlja kao vjerski didaktičar i prosvjetitelj, koji vjeruje u vjerski odgoj puka i snagu pisane riječi.

Upravo Starčevićevim vjerskim tekstovima pripadaju dvije knjige objavljene u Rijeci, obje u tiskari braće Karletzky. Detaljnu analizu tih dvaju Starčevićevih vjerskih djela napisala je Vesna Grahovac-Pražić (2011a, 2011b).

Prva je objavljena 1849. godine, kojoj na naslovnici piše: *Katolicsansko pitalo pastirim duhovnim, i roditeljim kerstjanskim vruče priporuceno od Shime Starcsevicha zacs. kan. duh. stol. prisid. i xupnika u Karlobagu. u Riki, Tiskopisom bratje Karletzky 1849.* (dalje: RP).

Druga je objavljena 1855. godine, kojoj na naslovnici piše: *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu. U Riki tiskom A. Karletzky. 1855.* (dalje: RSŽ).

Već se na naslovnici vidi da se rabe slovopisna rješenja koja tih godina nisu slovopisna rješenja tiskare Karletzky, a zapis grada – u Riki – pokazuje da je refleks jata ikavski, dok u ostalim izdanjima nije bio ikavskoga lika naziva grada.

Ovo je samo prva slika vezana uz naslovnicu, ali važno je bilo detaljno

pregledati oba teksta da bi se donijeli relevantni zaključci. Takvu je detaljnu analizu njihova mjesta u tiskari Karletzky napravila Sanja Holjevac (2010 i 2014). Prenosimo najznačajnije zaključke.

Krenimo od onoga najuočljivijega: slovopisnih rješenja za palatale.

Uzmimo za primjer jedno od dugotrajnijih slovopisnih rješenja – grafem *x* za fonem /ž/: „Jednoslov *ž* uveden u hrvatsku latinicu preporodnom slovnom reformom sustavan je u svim izdanjima od 1848. nadalje, osim u dvama izdanjima Šime Starčevića u kojima se sustavno fonem /ž/ bilježi grafemom *x* iz prethodnoga razdoblja, npr.:

KP 1849: *xive* 4, *Boxju* 9, *blixnjega* 27, *uxexi* 31, *xelju* 31; RSŽ 1855: *xalost* 3, *krixem* 4, *krix* 5, *bixala* 6, *blaxenu* 7.

Uporaba je toga grafema tako još jedna potvrda Starčevićeve dosljednosti u primjeni grafijskoga sustava svojih izdanja s početka 19. stoljeća i onda kada je ilirska grafijska reforma već bila gotovo općeprihvaćena“ (Holjevac 2010: 126).

Pogledajmo ostala rješenja za palatale (u zagradama su stranice detaljnijih podataka u Holjevac 2010):

- /č/ *cs* (str. 105)
- /ć/ *ch* (str. 111)
- /đ/ u korijenu *dj*, inače *gj* (str. 115)
- /š/ *sh* (str. 124)

Vidimo da su to slovopisna rješenja iz predilirizma.

Dodajmo i dva slogotvorna rješenja, također iz perioda predilirizma:

- *i/ie* za refleks *jata* (*ie* rijetko) (str. 132)
- *er* za slogotvorno *r* (str. 136)

Ili riječima S. Holjevac: „Provedena je analiza grafijskih značajki u izdanjima riječke tiskare Karletzky potvrdila za izdanja objavljena u dopreporodnome i prvim godinama preporodnoga razdoblja učestalu primjenu tada proširena tzv. slavonskoga slovopisa (PKP 1790, MK 1815, SK 1818, SB 1824) ili pojedinih njegovih rješenja (npr. L 1796, PBDM 1813). Taj je slovopis u

svojim u Rijeci tiskanim djelima (KP 1849 i RSŽ 1855) uporno primjenjivao Šime Starčević i onda kada je preporodnom reformom uređen tzv. ilirski slovopis već bio gotovo opće prihvaćen. U to vrijeme njegovi članci objavljeni u *Zori dalmatinskoj* i *Glasi dalmatinskom* izlaze sukladno uredničkoj koncepciji redigirani dalmatinskim dopreporodnim slovopisom, stoga djela objavljena u tiskari Karletzky potvrđuju poštivanje autorske jezične redakcije i izostanak priređivačeve / nakladnikove intervencije s jedne strane, a s druge autorovu ustrajnost na vlastitim književnojezičnim nazorima i postavkama, pa i onda kada je jasno da oni nemaju nikakve šanse“ (Holjevac 2010: 139).

Na granici slovopisa, pravopisa i fonologije svakako je refleks *jata*. Analiza pokazuje Starčevićev neupitni izbor: ikavski: „Ikavskom se zamjenom *jata* među izdanjima objavljenima u preporodno doba izdvajaju djela Šime Starčevića *Katolicsansko pitalo* (1849.) i *Razmishljanje sedam xalostih* BDM (1855.), npr:

KP 1849: *csovik* 3, *sagrishili* 4, *Divica* 5, *virovati* 6, *kripiti* 7, *griha* 9, *Dvi* 9, *zapovid* 12, *ondi* 18, *Tilo* 18, *dicu* 23, *Vira* 26, *misto* 31, *gdi* 37, *prisvetomu* 40;

RSŽ 1855: *kriposti* 3, *Dite* 4, *bixat* 4, *Ondi* 5, *Tilo* 5, *prislavne* 7, *Divice* 7, *vike vikov* 7.“ (Holjevac 2010: 165/166).

Šire gledano: „Ta djela potvrđuju Starčevićovu dosljednost u čuvanju štokavske ikavice na čemu je temeljio svoju književnojezičnu koncepciju od početka 19. stoljeća pa i u vrijeme kada ona nije imala nikakva izgleda. Svakako je time pridonio zadarskoj filološkoj školi u otporu prema ilirskoj književnojezičnoj koncepciji i zagrebačkoj filološkoj školi (usp. Tafra 2002: 147)“ (Holjevac 2010: 166).

Osim slovopisnih rješenja analizirana su i pravopisna, kako autorica kaže na ograničenu korpusu: „Dodatnu pozornost zaslužuju u tiskari Karletzky otisnuta izdanja Frana Kurelca i Šime Starčevića. U njima je nešto više primjera napisano fonološki. Djela Šime Starčevića objavljena u tiskari Karletzky i drugim elementima zapravo pripadaju dopreporodnome razdoblju pa tako i supostojanjem fonološkoga i morfonološkoga pravopisa“ (Holjevac 2010: 145).

U analizi jednoga od pravopisnih rješenja – sastavljeno ili rastavljeno pisanje – i opet se uočava izdvajanje Starčevićevih dviju knjiga. Naime, niječnica

ne češće se piše rastavljeno od glagola, a prefiksally *naj* od pridjeva. U ostalim izdanjima tiskare Karletzky u tim je kategorijama pretežito sastavljeno pisanje (Holjevac 2010: 148).

Analiza daje i zaključke o gramatičkim izborima, premda je njih, očekivano, manje od onih slovopisnih, pa izdvajamo jedno sintaktičko obilježje: „Tako npr. u Kurelčevim *Govorima iz rimskih pisac* (GR 1849) ne nalazimo uz glagole govorenja i srodnih značenja dopunu *od + genitiv*, nego *o + lokativ*:

A što da rečem o duhu mlada junaka? 21,

a u prethodnim primjerima dobro ovjerena konstrukcija *od + genitiv* umjesto *o + lokativ* u ovome je dijelu korpusa potvrđena samo u naslovima poglavlja Starčevićeva *Katoličanskoga pitala* (KP 1849), npr.:

Od vire katolicsanske 3,

Od kerstjanskoga ufanja 7,

Od pravednosti kerstjanske 23,

uz napomenu da u svojoj *Novoj ričoslovici iliričkoj* (1812.) Starčević odobrava uporabu *od + G* uz glagole govorenja i srodnih značenja (Starčević 1812: 97) (Holjevac 2010: 214–215).

Promatrana je tiskarska praksa u dužem periodu, pa autorica zaključuje: „Izdanja objavljena od 1848. do 1878. pokazuju značajke hrvatske književnojezične povijesti drugoga standardnog razdoblja obilježenoga djelatnošću iliraca i hrvatskih filoloških škola. Pritom se u dijelu izdanja uočavaju značajke ilirske književnojezične koncepcije, a poslije i zagrebačke filološke škole, no u jednome manjemu dijelu korpusa uočljive su i iznimke. Jednu predstavljaju djela Šime Starčevića, inače pripadnika zadarskoga filološkog kruga, koja su sukladno njegovoj književnojezičnoj koncepciji pisana štokavskom ikavicom i slavonskim slovopisom dopreporodnoga razdoblja. Druga su djela kojima je autor, prevoditelj ili redaktor Fran Kurelac, a pokazuju početak oblikovanja i razvoj književnojezične koncepcije koja će postati općepoznatom pod nazivom *riječka filološka škola*“ (Holjevac 2010: 241).

Nakon ovih podataka ponovimo i onaj koji je očito autoru Šimi Starčeviću jako puno značio – njegovo je ime napisano *Shime Starcsevich*, dakle, bez „rogatih“ znakova koje nikako nije volio.

Prihvatanje tako pripremljenih tekstova, uključujući i zapis autorova imena, najbolje govori ne samo o autorovu visokome renomeu nego i o fleksibilnosti riječke tiskare sredinom 19. stoljeća.

SINTAKSA ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

Veliko ime zagrebačke filološke škole i svojevrsni njezin zaštitnik-polemikar bio je Adolfo Veber Tkalčević (Bakar, 1825. – Zagreb, 1889.). Kako su svoja mjesta među riječkih filološkim portretima zaslužili neki privremeni stanovnici Rijeke (uostalom, tako se tu našao i najvažniji riječki filolog Fran Kurelac, privremeni riječki stanovnik), svakako ga je onda zaslužio i taj učenik riječke gimnazije, rođeni Bakranin.

Bakar je gradić u blizini Rijeke. Zapravo, blizina je relativna kategorija tako da je tih osam kilometara zračne udaljenosti zaista malo, današnjim cestama petnaestak kilometara savladivo za dvadesetak minuta, dok je u 19. stoljeću tadašnjim prijevoznim sredstvima trebalo znatno više vremena. Ali, to je samo jedna slika relativnosti blizine. Naime, često je između Rijeke i Bakra bila granica, nekada administrativna, ali unutar iste Austro-Ugarske Monarhije, a nekada stvarna državna granica. Ipak, oba su susjedna grada imala niz poveznica. Između njih su svakako pomorska tradicija i lučka djelatnost. Zapravo, luke Rijeka i Bakar imale su status slobodnih kraljevskih luka, što im je omogućavalo napredak. Ipak, jedna od onih spomenutih granica imala je u tome zanimljivu ulogu – Mađari su 1880. godine Bakru, Kraljevici i Senju ukinuli status slobodne luke da bi mogla još bolje napredovati Rijeka koja je bila pod njihovom izravnom upravom.

Vratimo se pomorskoj orijentaciji Rijeke i Bakra jer je s time u vezi jedna njihova, za filologiju važna poveznica – pomorsko školstvo.

I Rijeka i Bakar imali su u 19. stoljeću pomorske škole. Riječke je pomorske škole na početcima u 18. stoljeću obilježavao diskontinuitet, odnosno česta preseljenja u Trst, pa povratci u Rijeku, te do 20. stoljeća talijanski jezik poučavanja. Svjedodžbe su bile na talijanskom jeziku. Ali, krajem stoljeća se to promijenilo, pa je od 1894. godine u Državnoj mađarskoj kraljevskoj pomorskoj akademiji u Rijeci nastava bila i na mađarskom jeziku. Mađarska pomorska vlada u Rijeci izdavala je isključivo dvojezične mađarsko-talijanske diplome, a da je primaran bio mađarski jezik, vidi se po tome što su žigovi bili na lijevoj, mađarskoj strani.

U Bakru je bilo drukčije. U Bakru je 1848. godine, za banovanja Josipa Jelačića, osnovana Državna nautička škola, koja je radom započela sljedeće školske godine 5. rujna 1849. U toj će školi raditi neki od poznatih nastavnika u svojim strukama, kao što su svjetski poznati fizičar i seizmolog Andrija Mohorovičić, romanist Luka Roić, prirodosnanstvenik i arahnolog (ali desetljećima i nastavnik hrvatskoga jezika) Narcis Damin... U filologiji su ostali svakako zabilježeni oni najpoznatiji, kao pomorski leksikograf Božo Babić, njegov oponent u pitanjima nazivoslovlja Juraj Carić ili jedan od prvih hrvatskih anglista Aleksandar Lochmer. Neki će od njih biti aktivni i u Narodnoj čitaonici riječkoj.

Nastavni je jezik za sve predmete opće naobrazbe bio hrvatski, a predmeta pomorske struke talijanski, s nekoliko odobrenih stručnih udžbenika na hrvatskom jeziku. Zapravo, jezici koji su se polagali na maturi bili su talijanski i hrvatski, a krajem 19. stoljeća i engleski. Zanimljivosti o jezicima na maturi tu ne staju: matematika se polagala na hrvatskom jeziku, engleski se polagao tako da se trebao prevesti engleski tekst s pomorskom tematikom na talijanski jezik, dok su se nautički predmeti, naravno, polagali na talijanskom (Stolac 1998a).

Ne začuđuje, stoga, da je upravo u bakarskoj nautici bilo neformalno sjedište stvaranja hrvatskoga pomorskoga nazivlja na čelu s Božom Babićem u drugoj polovici 19. stoljeća, a da se početkom 20. stoljeća baš u Bakru održala anketa o hrvatskom pomorskom nazivlju pod palicom Rudolfa Crnića.

U Bakru, gradu takvoga pomorskoga i hrvatskoga ozračja, rođen je Adolfo Veber Tkalčević, kojega će kasnije život odvesti prvo na školovanje u Rijeku, u slavnu riječku gimnaziju, a potom u Zagreb te će biti predvodnik zagrebačke filološke škole.

Veberov je opus teško sažeti u nekoliko riječi, jer je dao vrijedne doprinose ne samo na užem jezikoslovnom polju – kao gramatičar i nepokolebljiv polemičar, nego i na širem – kao književni teoretičar, ali i književni praktičar: putopisac, pripovjedač, propovjednik i prevoditelj.

U poglavljima o riječkoj filološkoj školi i Franu Kurelcu vidjeli smo da je Veber bio “dežurni” polemičar s Kurelcem, a o leksičkim temama i svojevrstni zaštitnik Bogoslava Šuleka, na kojega je zapravo najčešće bila uperena Kurelčeva oštrica.

S druge strane, vidjeli smo i da je upravo on posvetio svome riječkome filološkome oponentu puno vremena sastavljajući *Věkopis Frana Kurelca*. Pomogao je Kurelcu da nakon otkaza u Rijeci dođe u Zagreb i predaje na gimnaziji kojoj je Veber bio ravnatelj. Istina, nakon novoga Kurelčeva “ispada” (glasnoga zviždanja za banom Levinom Rauhom) morao mu je dati otkaz. Ipak, ostaje zabilježeno da se upravo Veber dirljivim riječima nad otvorenim grobom oprostio od starine Kurelca.

Dobili smo već sliku o Veberu, čovjeku i javnoj osobi.

Ovdje ćemo izdvojiti njegov gramatičarski rad, a posebno činjenicu da je autor prve hrvatske sintakse izdvojene u zasebnu knjigu – *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* (1859).

Prije prikaza ovoga važnoga sintaktičkog djela podsjetimo se gramatičarskoga opisa hrvatskoga jezika do Vebera te posebno sintakse u tim gramatikama. Naime, većina je prvih hrvatskih gramatika detaljno opisivala morfološku razinu, ali je sintaktičkih podataka bilo malo, a u nekih ih gramatikama uopće nije bilo.

Od prvih pisanih spomenika na hrvatskom jeziku do prvih jezikoslovnih priručnika koji žele taj jezik normirati, proći će stoljeća. Ta su nas stoljeća obdarila liturgijskim knjigama na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, vrijednim hrvatskoglagoljskim zbornicima zapisanima hibridnim jezikom hrvatskoga srednjovjekovlja, pravnim tekstovima (zakonicima, statutima, urbarima, darovnicama, testamentima) na narodnom jeziku, te antologijskim djelima hrvatske renesanse. Ali normativnih tekstova koji bi tu bogatu pisanu produkciju pratili – nema.

U tom kontekstu *tek*, a zapravo *već*, na razmeđu 16. i 17. stoljeća Hrvati dobivaju svoje prve *tiskane* jezikoslovne priručnike: rječnik Fausta Vrančića i gramatiku Bartola Kašića, koji su prvi korak u definiranju hrvatskoga standardnog jezika.

Gramatika Bartola Kašića *Institutionum linguae Illyricae libri duo* tiskana je u Rimu 1604. godine za potrebe Družbe Isusove. Tekst je gramatike na latinskome jeziku, a autor slijedi, za svoje vrijeme, najbolje modele gramatičkoga opisa uređene za latinski jezik, one Emmanuela Alvaresa, te ih pri-

lagodava fonološkim, morfološkim i sintaktičkim posebnostima hrvatskoga jezika. Hrvatski jezik koji je Kašić opisao ima čakavsko-štokavsku osnovicu (vjerojatno na sugestiju Aleksandra Komulovića). Osim pouka o grafiji i izgovoru te uobičajeno vrlo opsežne morfologije Kašić je svojoj gramatici dodao na posljednje četiri stranice i nekoliko pouka o konstrukciji (*De constructione praecepta aliquot*). Osim pravila nastalih pod izravnim utjecajem latinske Alvarosove gramatike, Kašić uvodi i svoje pravilo o slaganju *imena i glagola*, odnosno subjekta i predikata.

Na Kašića se izravno nadovezuje Ardelio Della Bella, autor druge hrvatske gramatike isusovačke koncepcije, tiskane uz veliki talijansko-latinsko-hrvatski rječnik u Veneciji 1728. godine – *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Gramatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*. Della Bella se opredijelio za jekavsku štokavštinu i znatno proširio Kašićev opis. Naročito je to vidljivo na sintaktičkoj razini. Dok je Kašić svojoj gramatici tek dodao trinaest sintaktičkih pravila, Della Bella ih ima devet, ali su ona samo dio sintaktičkoga opisa. Čak su četiri poglavlja posvećena sintaksi, prvenstveno se baveći spojem glagola i imenice, opisujući ga kao odnos glagola i padeža, dakle glagolsku rekciju, premda primjeri ne pokazuju uvijek odnos glagola i objekta nego i odnos predikata i priložne oznake. Time je dan važan doprinos sintaksi padeža.

Opširnija obrada sintaktičkih načela u Ardelija Della Belle sljedeća su stepenica gotovo četiri stoljeća dugoga kontinuiteta hrvatske gramatike. Također je doprinos Della Bellinih sintaktičkih napomena u isticanju stilske obilježnosti nekih sintaktičkih konstrukcija u odnosu na druge. Poneka nepreciznost ne umanjuje vrijednost jednog od prvih pokušaja sintaktostilističke raščlambe.

I Bartol Kašić i Ardelio Della Bella prikazuju sintaksu u okviru tzv. male sintakse ili sintakse sintagmi, pa je za njih granica sintakse sintagma. Naime, nijedno pravilo ne obuhvaća odnos više od dviju riječi (npr. sročnost broja i imenice) ili dviju sintaktičkih kategorija (npr. glagolska rekcija), odnosno čak i tada kada zalazi u sintaksu rečenice, prikazuje to kao odnos dviju riječi (npr. Kašićevo 3. pravilo o slaganju imenice i odnosne zamjenice, zapravo suodnosnice zavisno-

složene rečenice, ili Della Bellino nedorečeno objašnjenje slaganja glagolskih vremena između glavne i zavisne rečenice). U objema je gramatikama uočljiv i niz nepreciznosti, pa i pogrešaka (npr. Kašićeve prijedložne nominativne, a zapravo akuzativne sintagme), ali su neke i ispravljene, kao što je prikaz sročnost atributa i imenice, gdje Kašić naznačuje da se *imenica* slaže s pridjevom u rodu, broju i padežu, a Della Bella to ispravlja – *pridjev* se slaže s imenicom u tim gramatičkim kategorijama. Valja reći i da je dio sintaktičkih napomena uključen u odjeljke o morfologiji, kao što je slaganje broja *dva* i imenice u Kašića ili objašnjavanje razlike između određenih i neodređenih pridjeva pomoću atributne i predikatne funkcije u Della Belle, odnosno prikaz prijedloga kao vrste riječi pomoću sintagmi s imenicama u obojice gramatičara. Ipak, i pored vrlo kratke sintakse, odnosno maloga broja njihovih nepovezanih pravila, te podsvjesnom pokušaju opisa hrvatskoga jezika po modelu učinjenom za latinski (i talijanski), oba gramatičara navode ona temeljna pravila hrvatske sintakse koja je u osnovnim crtama definiraju, kao što su sročnost subjekta i predikata, atributa i njegove imenice, izravni objekt u akuzativu uz prijelazne glagole, neobvezatnost priložne oznake, slaganje broja i imenice...

Do 19. su stoljeća tiskane još četiri gramatike na štokavskoj (Tadijanoviće-va, Relkoviće-va, Lanosoviće-va i Jurinova) i dvije na kajkavskoj dijalekatskoj osnovici (Szentmártonyjeva i Kornigova), a nastalo je i nekoliko rukopisnih gramatičkih opisa, između ostalih i Križaniće-va gramatika s hibridnom, tro-narječnom književnojezičnom koncepcijom, te Vitkoviće-va kao prvi gramatički opis kajkavskoga književnog jezika.

Te starije gramatike hrvatskoga jezika normiraju književni jezik na tragu osnovnoga Kašićeva i Della Bellina opisa, što se u nekima izrijeком navodi, kao na primjer u slavonskih gramatičara. Svi ti gramatički opisi nemaju i dijelove o sintaksi, pa tako npr. Blaž Tadijanović, premda nudi *svašta pomalo*, da parafraziramo naslov gramatike, sintakse nema. Neki, pak, pokazuju veći broj stranica sintaktičkih opisa, kao npr. četrdesetak stranica u Lanosoviće-voj gramatici ili zavidnih 135 stranica u Relkoviće-voj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici*.

Gramatičarski se napori pojačavaju u 19. stoljeću, koje nam podaruje desetke važnih gramatika, što uvjetuju traženja najboljih putova u definiranju

standardnoga jezika, a mnoge gramatike doživljavaju brojna izdanja, između ostaloga i zbog promjena u školstvu, do kojih nužno dolazi nakon uredbe o obvezatnom pohađanju osnovne škole iz 1874. godine.

19. nam stoljeće podaruje i nekoliko gramatika koje pokušavaju normirati kajkavski književni jezik, pa dijelom i kajkavsku sintaksu, što u prvim desetljećima ima jedno značenje, a nakon odabira nacionalnoga književnog jezika potpuno drugo. Naime, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Matijevića (1810) i *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov* (1826) Josipa Đurkovečkoga izlaze prekasno da bi promijenile sudbinu kajkavskoga književnog jezika, ali ipak izlaze u vrijeme u kojemu su na tome jeziku nastajala književna djela i kada su ga upotrebljavali najvažniji kulturni djelatnici u hrvatskome upravnom središtu Zagrebu – jezgra ilirskoga pokreta: Ljudevit Gaj, Antun Mihanović, Pavao Štoos... Gramatika Ignaca Kristijanovića *Grammatik der Kroatischen Mundart* ugledat će svjetlo 1837. godine, kada je ilirska književnojezična koncepcija već polučila neke rezultate: izbor (jekavske) novoštokavštine za osnovicu nacionalnome književnom jeziku, ē u Babukićevoj gramatici od 1836. godine, nova latinička grafija od 1835. godine, i dr. Stoga Kristijanovićeve kajkavske gramatike, kao zakašnjeli romantičarski pokušaj normiranja kajkavštine, nije imala većega odjeka.

Ipak, kada govorimo o gramatikama 19. stoljeća ne mislimo najčešće na kajkavske *jezičnice*, niti na gramatičke opise s početka stoljeća jezikoslovaca Josipa Voltića, Francesca Marije Appendinija, Šime Starčevića ili Ignjata Alojzija Brlića, nego prvenstveno na gramatike kojima je cilj normiranje nacionalnoga književnog jezika – Babukićeve, Mažuranićeve i Veberove gramatičke prinose. Prijelomnom se smatra Babukićeve *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga* na stranicama Danice ilirske iz 1836. godine. Na istome su gramatičarskome poslu sljedećih desetljeća bili i, na primjer, Rudolf Frohlich, Fran Volarić, Vinko Pacel i Dragutin Parčić, ali su oni obično zaobilaženi u sustavnim gramatikološkim raspravama.

Zastanimo sada na sintaktičkim opisima. Kakav je položaj sintakse u gramatikama 19. stoljeća?

Objavljuju se gramatike koje su možda u početku bile zamišljene i čak na-

javljene kao cjeloviti gramatički opisi, ali u realizaciji pokazuju zamjetno odstupanje od takvih planova, najčešće upravo na štetu sintakse. Najbolje se to vidi na *Slovnici Hérvatskoj* Antuna Mažuranića. Tijekom jednoga desetljeća, od 1859. do 1869. godine, tiskana su četiri izdanja te gramatike, kojoj u produžetku naslova stoji *Dio I. Rěčoslovje*, dok planiran drugi sintaktički dio nikada nije napisan (vjerojatno zbog opsežnoga posla ravnatelja riječke gimnazije, koji je upravo u to vrijeme obnašao). Svjestan da njegovoj gramatici nedostaje sintaksa, Mažuranić u predgovoru upućuje čitatelje na Veberovu *Skladnju*, tiskanu kad i prvo izdanje njegove gramatike – 1859. godine (Moguš 1978: 36–37).

Takva je sudbina i *Slovnice jezika Hrvatskoga ili Srbskoga* Vinka Pacela iz 1860. godine, koja također ima samo *I. diel* naslovljen *Nauka o prieslovu*, današnjim jezikoslovnim pojmovljem rečeno – fonetika i fonologija hrvatskoga književnog jezika.

U drugim svojim djelima obojica jezikoslovaca daju svoje poglede i na druge jezične razine – kao ranije Mažuranić svojim *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839), gdje je četvrti dio naslovljen *Syntaxix iliti Rěčih slaganje*, tako i Pacel svojom knjigom *Oblici književne hrvaštine* (1865).

Proučene i posljednjih godina znanstveno valorizirane sintaktičke opise nalazimo, dakle, u Babukića (Tafra 1993) i Vebera (Jonke 1971; Pranjković 1993), konkretno u trećoj Babukićevoj gramatici naslovljenoj *Ilirska slovnica* (1854), Veberovoj *Slovnici hervatskoj za srednja učilišta* (1871¹, 1873², 1876³) te prvoj u zasebnu knjigu izdvojenoj sintaksi *Skladnji ilirskoga jezika za srednja učilišta* (1859). Sljedeća će izdvojena sintaksa biti tek *Sintaksa hrvatskog jezika* Mirka Divkovića iz 1881. godine, nastala uglavnom prema Miklošičevu i Daničićevu uzoru.

U središtu je našega zanimanja *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* Adolfa Vebera Tkalčevića objavljena 1859. godine. Na naslovnici je autorovo ime Adolfo Weber. Knjiga obasiže 192 stranice. Dok se za Veberovu *Slovnicu* u literaturi spominje više djela na koja se za pisanje pojedinih dijelova ugledao, za *Skladnju* je zamijećen utjecaj Vjekoslava Babukića i latinske sintakse. Veber sam na posljednjim stranicama u *Opazki pisca Skladnje* navodi sljedeće: „Skladnja je ova sastavljena prama slovnici g. Antuna Mažuranića, s kojom čini podpunu slovnicu hérvatskoga jezika. Pisana je pako za gimna-

zijalne učenike. /.../ Ova dakle Skladnja nekoristi bez Mažuranićeva Rječoslovlja, i bez višta učitelja. Ovo posljednje neškodi, mislim, dčlu, jer inače se piše za samouke, a inače za učenike. /.../ ... u sastavljanju bile su mi u pomoć slovnice: *Babukića, Bérlića mladjega i Josipa Muczowskoga*” (Weber 1859: 188-189).⁸

Krenimo kroz gramatiku.

Weber sintaksu imenuje *skladnjom*, a u uvodu kaže da nas “uči, kako se *slazhu* ili *skladaju* pojedine reči, da od njih postanu izreke, a od ovih čeli govor» (Weber 1859: 1). Vidi je trodjelnom: to su *skladnja slaganja*, *skladnja djelovanja* i *skladnja poredanja*. *Skladnju slaganja* zanimaju rečenica i dijelovi rečenice, *skladnja djelovanja* bavi se sintaksom oblika i vrsta riječi, a *skladnja poredanja* opisuje red riječi u rečenici. Trodjelnost je sintakse za Vebera uvjetovana različitim odnosima koje riječi ostvaruju s drugim riječima s kojima dolaze u dodir u rečenici – koordinacije ili subordinacije, a važno je da uočava potrebu posebnoga opisivanja reda riječi u rečenici, i to ne samo *naravnoga* nego i *umětnoga*.

Iz ovakvoga Veberova poimanja sintakse i sintaktičkih problema proizlazi i koncepcija *Skladnje*. Tako je knjiga podijeljena u tri *odsėka*, koji odgovaraju trima dijelovima sintakse. Nejednaka su opsega, što je i očekivano. Naime, *skladnja slaganja* i *skladnja poredanja* predstavljaju nove poglede na sintaksu, pa je Veber taj svoj pokušaj opisivanja odnosa rečeničnih dijelova, odnosno reda riječi u rečenici te uporabe interpunkcije u rečenici, sveo na samo dvadesetak stranica. Drugi je pak, *odsėk* najbliži dotadašnjim sintaktičkim opisima. Sastoji se od pedeset paragrafa objašnjenih na 130 stranica, u kojima je detaljno prikazana sintaksa padeža, posebno odnos pojedinih prijedloga i padeža, zatim poraba deklinabilnih vrsta riječi, a naročito precizno sintaksa glagolskih oblika. Time se *skladnja djelovanja* izdvaja kao središnji dio ove knjige. *Skladnja* ima i dvadesetak stranica dodatka. Čine ga odjeljci *O stihotvorstvu*, *O ritmičkih stihovih* i *O naglašanih stihovih*. Veber sam kaže: „Nauk se ovaj završuje pravili o pėsničtvu kano jednom od glavnih načina, kojimi se misli izriču» (Weber 1859: 1).

⁸ Ime autora se navodi prema zapisu na naslovnici: Weber.

Ovdje ćemo se ograničiti samo na iznošenje nekih pojedinosti iz prvoga dijela *Skladnje* jer je on (uz treći dio) poseban Veberov pomak u sintaktičkim opisima dotadašnjega jezikoslovlja. Proučavatelji Veberove *Skladnje* već su se osvrnuli na nespretnosti mnogih definicija u njoj donesenih (Pranjkić 1993: 18-23), pa se nećemo na tome posebno zadržavati.

Veberova *skladnja slaganja* opisuje kako se *reči u izreci s drugimi udesuju ili slazhu*. Taj dio sintakse odgovara prvim dijelovima i suvremenih sintaksa jer donosi definicije i primjere za glavne dijelove rečenice, te osnovne podatke o strukturi jednostavnih rečenica.

Polazište je *izreka*, koju definira kao „misao, koja se rečmi očituje” (Weber 1859: 2), dakle rečenica. Glavni su joj i *obvezatni* dijelovi subjekt i predikat. Naime, Veber naglašava da svaka izreka *mora* imati “dvě glavne česti: subjekt i predikat» (Weber 1859: 2). Ipak, primjeri koji slijede, naročito na sljedećim stranicama, nemaju izrečenoga subjekta u rečeničnome ustrojstvu, npr. *Čitam; pišeš, pėva, zovemo, vučete, tuku...* Ti, pak, primjeri logično slijede iz bitne značajke hrvatskoga jezika da gramatički morfemi u glagola naznačuju osobu, pa je zamjenica zalihosna. Za nas je danas zanimljivo primijetiti da je Veber *tri gramatičke osobe* opisao sa stajališta teorije komunikacije: „*pėva* je, koja govori; *druga*, s kojom se govori; *treća*, o kojoj se govori” (Weber 1859: 4).

Drugi je glavni dio izreke *predikat*. Osim predikata izrečena *glagoljem*, kojim se posebno ne bavi (samo kaže da se odnos subjekta i takvoga predikata *naznačuje raznimi dočetcu*), predikat se može izreći i *samostavnikom*, *pridavnikom*, *participijem*, *zaimenom posėdovnim*, *brojnikom* ili *prislovom*. U ovome slučaju „treba *kopula*, da se spoji predikat sa subjektom” (Weber 1859: 3). Iz toga proizlazi (a i svih grafijskih isticanja predikata u primjerima) da Veber predikatom shvaća samo imenski dio, dok mu je kopula (*glagolj biti*) tek način spajanja subjekta s predikatom. Kopulu nikako ne vidi kao dio predikata, što dokazuje i definicijom *proste izreke* (rečenice): „*Prosta* je izreka onda, kada ima samo subjekt i predikat, a kadšto i kopulu; n. p. *Učenik uči. Bog je pravičan*” (Weber 1859: 5).

Da se u *skladnji slaganja* radi o tradicionalnom pogledu na sintaksu, vidimo npr. iz poretka iznošenja definicija, pa je subjekt na prvom mjestu, a predikat na drugom, za razliku od suvremene sintakse, koja središtem rečenice vidi predikat, pa od njega i počinje sintaktički opis. To je i očekivano. Da se, pak, u *skladnji*

slaganja mogu naći postupci slični onima u suvremenim hrvatskim gramatikama 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća, pokazuje npr. definiranje *stegnutih izreka* i način njihova oprimjerivanja. U *skladnji slaganja* Veber opisuje jednostavne rečenice ili izreke, koje dijeli na već spomenute *proste* (koje imaju samo subjekt i predikat) i *razširene izreke* (koje uz subjekt i predikat imaju dodatke). I *proste* i *razširene* mogu pak biti *jednostavne* ili *stegnute*. *Jednostavne* imaju samo jedan subjekt i jedan predikat, dok *stegnute* dobivamo *kada s jednim subjektom spojimo više predikata* ili *kada sa više subjektah spojimo jedan predikat* (Weber 1859: 9). U prikazu stegnutih rečenica Veber se služi dvjema ishodišnim rečenicama, npr. *Težak je marljiv, Težak je uztérpan*, koje onda steže u jednu *Težak je marljiv i uztérpan*, označujući taj postupak stezanja pomoću matematičkoga znaka za jednakost (=). Suvremene se gramatike služe upravo istim načinom pokazivanja veza između dubinskih i površinskih struktura (Pranjkić 1992: 114).

Privedimo analizu zaključku.

Vidjeli smo da je do Babukića i Vebera granica sintakse bila sintagma, pa se može govoriti o maloj sintaksi ili sintaksi sintagme. S Babukićem i Veberom granica se pomiče na rečenicu, čime su odškrinuta vrata u područje tzv. velike sintakse ili sintakse rečenice. Tim je pomakom učinjen bitan korak u sintaksi. Naime, otvorio se cijeli niz problema koje sintaksa sintagme nije mogla opisati jer se ograničavala na objašnjavanje odnosa dviju riječi ili sintaktičkih kategorija. Sada se analizira poredak sintaktičkih dijelova ili red riječi u rečenici.

Danas se granice sintakse sve više šire, pa suvremeni gramatičari uvode pojam diskurza, a često analizom treba obuhvatiti i tekst. Konektori kao signali kontekstualne uključenosti rečenice nude nove mogućnosti pristupa zavisnostima unutar diskurza i teksta. Ovi su pomaci u percepciji sintaktičkih problema pomogli i kvalitetnijem opisu odnosa i unutar rečenice, pa i problema sintagmi. Vebrova je *Składnja* iz danas daleke 1859. godine na samim počecima suvremenih sintaktičkih promišljanja.

Krajem 20. stoljeća pokušalo se u hrvatsko gramatičko nazivlje uključiti Veberov naziv za sintaksu *składnja*. Ovaj pokušaj revitalizacije naziva iz pasivnoga fonda i njegovo prebacivanje u aktivni nije uspio, ali je ipak naziv

poznat i rabi se kao sinoniman službenome nazivu *sintaksa*. Možemo zamijetiti da je u uporabi autora koji se bave povijesnom sintaksom, ili, dakle, povijesnom skladnjom, kada pišu o njoj. Ali i izvan toga konteksta, uz sinonimnu uporabu obaju naslova. Najbolje to pokazuju naslovnice dviju knjiga jezikoslovca Ive Pranjkića: *Prva/Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*.

Jezikoslovni stavovi Adolfa Vebera Tkalčevića obilježili su drugu polovinu 19. stoljeća u cijeloj tada razjedinjenoj Hrvatskoj i stvorili temelje za suvremeni gramatički opis hrvatskoga jezika, napose na sintaktičkoj razini.

RIJEČKE GODINE ŠIME LJUBIĆA

Šime Ljubić, župnik, arheolog, numizmatičar, povjesničar, povjesničar književnosti i biograf (Stari Grad na Hvaru, 24. svibnja 1822. – Stari Grad na Hvaru, 19. listopada 1896.) nekoliko je zrelih godina svojega života proveo u Rijeci. Premda se radi o samo nekoliko godina, u riječkoj je kulturnoj povijesti ostao vidljivi trag na njegov boravak između 1863. i 1867. godine.

Podsjetimo se kakav je grad Rijeka bila u vrijeme Ljubićeve boravka u njoj.

Rijeka je grad na desnoj obali Rječine, u kojemu su se prečesto mijenjale državne zastave, a često se mijenjao i status grada u državnim uređenjima kojima je pripadao. Od 1850. do 1868. godine Rijeka je pod hrvatskom upravom. Popis stanovništva proveden 1851. godine pokazuje da je grad imao 12.588 žitelja (*Povijest Rijeke* 1988: 212–230). Nacionalna struktura stanovništva pokazuje da je to hrvatski grad – u Rijeci tada živi 78,7% Hrvata, 13,3% Slovenaca, 5,5% Talijana i 2,5% ostalih. Franjo Rački u “Vijencu” 1875. godine piše o Rijeci: “Rijeka je na hrvatskom zemljištu, puk joj hrvatski, sva okolica čisto hrvatska; što okolo drijema, to se oživljuje na život novi” (Rački 1969: 74). Ipak, od 1861./1862. do 1867. godine grad vodi autonomaška gradska uprava.

Broj stanovnika ubrzano raste, tako da 1866. godine Rijeka ima oko 16.000 žitelja, da bi popis samo tri godine kasnije već pokazao 17.884 stanovnika. Grad se razvija kao sve važnija luka koja prima velike jedrenjake, a po izumu novoga broskog pogona – parnoga stroja, i parobrode. Razvija se i kao novo industrijsko središte, privlači strani kapital i izgrađuje se, a uskoro ga na svjetskoj karti obilježavaju i tehničke inovacije, od kojih je svakako najpoznatiji torpedo.

Torpedo je osmislio Riječanin Giovanni Biagio Lupis šezdesetih godina 19. stoljeća, ideju je podijelio s engleskim inženjerom Robertom Whiteheadom, koji je razvio proizvod i nazvao ga torpedom. Prototip se razvijao do kraja 1866. godine, da bi prvi pokus s torpedom bio 20. prosinca 1866., nakon čega još nekoliko godina usavršavaju proizvod. Tih je godina i Šime Ljubić bio u Rijeci.

To je moderna Rijeka, koja velikim koracima od male luke prerasta u gospodarski prepoznatljiv grad. Prepoznatljiv i kao obrazovno i kulturno središte.

Tri su institucije koje to pokazuju i u službenim se dokumentima pojavljuje ime Šime Ljubića: u gimnaziji, u kojoj je bio nastavnik, u Narodnoj čitaonici riječkoj, čiji je bio član te u tiskari Riječki tiskarski zavod Emidija Mohovića, u kojoj je objavio svoju povijest književnosti u dvije knjige.

Usmjeravamo se sada gimnaziji, a izvori su podataka enciklopedije, leksikoni, spomenice školskih i kulturnih ustanova, građa o Rijeci i riječkoj povijesti (*Fluminensia*), školski dnevnicu te informacije na hrvatskim mrežnim stranicama, a važan je izvor prepiska koju je Ljubić vodio s Franjom Račkim, koju je 2002. godine objavila i popratila opsežnim bilješkama Tihana Luetić.

Početke gimnazijskoga školovanja u Rijeci nalazimo u osnivanju isusovačke gimnazije 1627. godine. Kolegij je osnovan 1636., a Seminar 1646. godine. Škola se često selila i s prekidima je radila do sredine 19. stoljeća, nakon čega kontinuirano radi do danas. Zbog umjetnoga politički uvjetovanoga razdvajanja Rijeke na dva grada – Rijeku i Sušak – danas dvije gimnazije slijede njezinu tradiciju i obje u imenu imaju sintagmu „prva riječka gimnazija” (jedna u novoj zgradi za gimnaziju izgrađenoj na Sušaku 1896. godine i druga u zgradi ženske osnovne i više škole iz 1897. godine u središtu Rijeke).

Od osnivanja hrvatske kraljevske gimnazije u Rijeci riječka je inteligencija vezana uz tu školu – bilo da se radi o učenicima ili o stalnim, odnosno privremenim nastavnicima.

Na čelu poduzetoga popisa nastavnika koji su predavali u riječkoj gimnaziji zasigurno stoji Fran Kurelac, predvodnik riječke filološke misli. Nakon otkaza njegov nastavički posao nastavlja Vinko Pacel. U školi radi i povjesničar Tadija Smičiklas, autor prve cjelovite sinteze povijesti hrvatskoga naroda, kasniji biograf Franje Račkoga i Šime Ljubića (premda valja reći da je tekst u godini nakon Ljubićeve smrti bio zapravo nekrolog).

U vrijeme dok je u gimnaziji predavao Šime Ljubić nekoliko je nastavnika bilo poznato daleko izvan školskoga kruga, prvenstveno po svome književnom radu. U prvome se to redu odnosi na gimnazijskoga ravnatelja Antuna Mažuranića, ali ne manje na tada mladoga slovenskog književnika Janeza Tr-

dinu ili već etabliranoga književnika Antuna Kazalija. O njima je već bilo riječi u uvodnome tekstu ove knjige, a i u ovome ćemo im se poglavljju vratiti.

Kroz klupe riječke gimnazije prošao je veliki broj učenika koji su u svojim zrelim godinama obilježili hrvatsku kulturnu povijest. Neke od njih vezujemo uz Frana Kurelca, koji je upravo svojom domoljubnom nastavom „narodnoga jezika”, kako mu se zvao predmet, zapalio iskru ljubavi za hrvatski jezik u srcima svojih učenika Ivana Dežmana, Frana Pilepića i Bude Budisavljevića.

Gimnazijski učenici i Kurelčevi prijatelji bili su još neki filolozi, osim već spomenutoga Vinka Pacela, to su Ivan Fiamin i Ivan Črnčić.

Osim filologa koji su, bar u dijelu svojega rada, prihvaćali Kurelčeve filološke stavove kroz riječku su gimnaziju kao učenici prošli i pobornici drukčije, zagrebačke filološke misli – od predvodnika zagrebačke filološke škole Adolfa Vebera Tkalčevića do Franje Račkoga i braće Antuna i Ivana Mažuranića. O Ljubićevu odnosu s Antunom Mažuranićem i Franjom Račkim bit će više riječi kasnije.

Šime Ljubić je bio poslom vezan uz gimnaziju od 1863. do 1867. godine. Tada je gimnazija bila smještena u prostoru staroga isusovačkog kolegija.

U međuvremenu je zgrada seminara i kolegija srušena, a na dijelu temelja staroga isusovačkog seminara izrasla je 1934. godine osnovna škola, u kojoj su zgradi od 60-ih godina bila smještena i Pedagoška akademija, pa njezini sljednici Pedagoški, potom Filozofski i Učiteljski fakultet, uključujući kroatistički studij. Nakon preseljenja obaju fakulteta na novi sveučilišni kampus na Trsatu 2009. godine u zgradi je ostala samo osnovna škola.

U vrijeme Ljubićeva boravka u Rijeci i njegova službovanja u riječkoj hrvatskoj gimnaziji škola je imala dvjestotinjak polaznika i petnaestak nastavnika. Pregledom godišnjih školskih izvješća možemo reći da je broj polaznika 1863./64., kada novi nastavnik Ljubić dolazi u Rijeku, bio 191, sljedeće godine 206, zatim 208, da bi 1866./67. smanjen na 192 polaznika. S druge strane, broj onih koji su tih godina položili ispit zrelosti povećao se s 8 iz 1863./64. i 6 iz 1864./65., na 14 u 1865./66. i 15 u 1866./67. školskoj godini.

U školi je hrvatski bio nastavni jezik i uz imena svih nastavnika koji su službovali 1865./66. godine naveden je u rubrici o jezicima koje poznaju obvezno hrvatski jezik, i to kao prvi (osim dvojici Slovenaca kojima je naveden

kao drugi jezik). Ostali jezici kojima su se služili, prema školskim dokumentima, bili su njemački i talijanski. Godine 1864. predlagano je da se u gimnaziju uvede talijanski nastavni jezik, ali je to odbijeno 1865. jer je polaznicima materinski jezik bio hrvatski (Čop 1988: 101). Ipak, odlukom Namjesničkoga vijeća uvedeno je učenje talijanskoga jezika s dva sata tjedne nastave: „da se na pomenutoj gimnaziji talijanski jezik, koji je i onako obligatan predmet za sve učenike, uči odsele ne u tečajih nego po razredih, i to u svakom razredu po dvie ure na tjedan” (Čop 1988: 101).

Dolaskom u Rijeku Dalmatinac Šime Ljubić ostvaruje svoju želju za dobrim radnim mjestom. Gimnaziju suvremenici i povijest opisuju kao dobro opremljenu modernu odgojno-obrazovnu instituciju (Čop 1978: 93-104; Lukežić 2006: 69-70). Ljubiću je kao struka u godišnjem školskom izvješću zabilježen niz predmeta: povijest, zemljopis i hrvatski, ali je predavao povijest, staroslavenski i talijanski, što vidimo iz jednoga njegovoga pisma Račkome: „poviest u VI. VII. VIII. staroslavenski u VII. VIII., italijanski u VII. VIII.” (Luetić 2002: 259). Osim ovih jezika, piše i da se služi njemačkim.

Ljubić je već bio nastavnik, radio je na Velikoj gimnaziji u Splitu, a ovdje će kao nastavnika matematike i fizike zateći jednoga od bivših učenika splitske gimnazije Antuna Karla Bakotića (1831. – 1887.), s kojim će ga vezati veliko prijateljstvo. Ova će dva Dalmatinca jedan drugome biti i podrška u sukobu s gimnazijskim ravnateljem.

Naime, Ljubićev boravak u Rijeci može se prikazati dvojako.

S jedne je strane dolaskom u Rijeku Ljubić ostvario neke svoje planove i time bio zadovoljan, a lijepe je riječi nalazio i o nastavničkom kolektivu s kojim je radio. Tako u pismu Račkome u siječnju 1864. godine piše: „Usudjujem se uz ovu prigodu priložiti dvie rieči o našoj Gimnaziji. Ja se u Rieci nalazim sasvim dobro. Osoblje učiteljsko podosta je izobraženo i uljudno...” (Luetić 2002: 225).

Druga je strana te iste slike takva da njegov boravak u Rijeci obilježava iz godine u godinu sve jača želja za – odlaskom iz Rijeke.

Posebno će to biti vidljivo s pojačavanjem mađarske prisutnosti u Rijeci, naročito nakon Austro-Ugarske nagodbe sklopljene 1867. godine. U Rijeci

će još teže biti nakon 1868. godine i sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe te posebice nakon falsifikata te nagodbe, naknadno dodanoga 66. paragrafa – „riječke krpice” (*Povijest Rijeke* 1988: 214 i dalje). Već se u predvečerje tih godina u Rijeci, naime, sve jasnije podižu protuhrvatski vjetrovi, pa, vezano uz Ljubićevu gimnaziju pratimo povijesni zapis koji pokazuje da su ujedinjeni talijanaši i mađaroni organizirali u proljeće 1867. godine „vandalski napad” na hrvatsku gimnaziju, u kojemu su uništeni udžbenici i namještaj, ali se dogodilo i ono najstrašnije – utnuo je jedan učenički život (Čop 1978: 102). Ljubić piše Račkome: „Bilo kako mu drago, Rieka više nije za mene” (Luetić 2001: 252).

Naime, njegove će ambicije u to vrijeme porasti, naročito nakon izbora u članstvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Dapače, Ljubić je bio jedan od prvih 16 članova novoosnovane Akademije. Sukob s pretpostavljenim mu Antunom Mažuranićem, u kontekstu Mažuranićeva odbijanja članstva u JAZU, o čemu svjedoči prepiska braće Ivana i Antuna Mažuranića (Moguš 1978: 14-15), dobio je nova značenja i novi zalet.

Antun Mažuranić je početkom 1861. godine došao u Rijeku, u svoju bivšu gimnaziju, kao „upravitelj ravnateljskih poslova” i ostao je ovdje do umirovljenja 1868. godine. U početku ga nastavnik i književnik Janez Trdina opisuje kao dobrog „ravnatelja Toneta” i percipira kao demokratičnoga ravnatelja („kak severnoamerički demokrat”). Dapače, Trdina o Mažuraniću tada piše i rečenicu kakvu bismo svi rado htjeli moći izreći o svojim pretpostavljenima: „Profesorji smo svojega novega ravnatelja malone obožavali, kajti smo dobili zdaj načelnika, kakršnega smo si sami želeli” (Moguš 1978: 13).

Ipak, ubrzo se pokazuje promjena, drugo lice državnoga službenika, pristaše Samostalne stranke brata Ivana Mažuranića, jasno orijentirane prema Beču, a što će biti uzrokom svekolikih sukoba (usp. Moguš 1978: 13-14).

Šime Ljubić dolazi u školu kad je to drugo Mažuranićevo lice bilo vidljivo. Već u prvim pismima iz Rijeke Franji Račkome u Zagreb Ljubić opisuje Mažuranića: „A za reć Vam голу istinu, i ravnatelj je slaba izkustva i staroga odveć kroja, tverdoglav ko hrid, na male stvari pazi a poveće i riešive koristi propušta ili promašuje a mi moramo da šutimo, zašto tako se i na najmanju opazku ili najdosljedniju opreku uzvrija, da ne štedi na mah uvriedjati do zla boga u najčutljivi-

vije čoviečje svetosti. Svaki naš predlog uzima kao uvriedu sebi naneseu, kao da manjka na svoje dužnosti, da ni je pazljiv na ured; ko da mu se dira u prava itd. To uzrokuje da se učitelji ne usudjuju niekoje stvari predstaviti u siednicah koje trebaju prieka pobolšanja /.../” (Luetić 2002: 225-226).

Da ravnatelj nema sluha za nastavničke potrebe, Ljubić pokazuje slikom hodnika „gdje jako puše i dimi”, gdje su smješteni nastavnici, umjesto u postojećoj sobi u kojoj bi mogli imati malu priručnu knjižnicu. I inače je od ravnatelja teško dobiti neku knjigu, treba na nju čekati jer je dugo traži i nerado daje (Luetić 2002: 226).

Druga slika kojom Ljubić Račkome opisuje Mažuranića mali je detalj različitoga odnosa ravnatelja prema nastavnicima Dalmatincima, koje posebno ne voli. U dvama pismima govori o problemima koje su imali Bakotić i on. U prvome pismu iz 1865. godine opisuje kako za njih Mažuranić nije službeno zatražio potvrdu nakon trogodišnjega službovanja premda je to posao ravnatelja. Tražio je da nastavnici sami upute molbenice, što su oni odbili jer je za druge nastavnike (Ljubić navodi Franju Pongračića) to ravnatelj uredno sam učinio (Luetić 2002: 230).

U drugome pismu iz 1867. godine, kada on i Bakotić služe već šest godina, još je žešći: „Nasilje ovoga ravnatelja Mažuranića više podnieti nemogu. Navlastito odkada sam postao članom Akademije na svake me načine zakida i tlači. A i Bakotića ništa manje od mene prezire. Što smo Dalmatinci, to je dosta, da nas progoni, jer on mrzi i golo ime dalmatinsko; a na to ga hrabri onaj drugi dalmatinožderac Vončina s njihovimi pristaši” (Luetić 2002: 249).

I Rački u svojim pismima Ljubiću iskazuje razumijevanje za težak status, njegov i Bakotićev, na gimnaziji, npr. „Veoma bi mi bilo žao, da nas Vi i Bakotić ostavite. Ustrpite se, ako iole možete, ta valjda neće biti u nas uvijek ovako” (Luetić 2002: 247).

Stavove iz Ljubićevih pisama treba čitati u kontekstu širem od jedne male slike iz pokrajinske gimnazijske zbornice – tu svoga udjela imaju i Ljubićev izbor u Akademiju, i činjenica da je Rački (do)tada bio školski nadzornik, a potom prvi predsjednik Akademije, i različiti politički stavovi (iako nije bio član nijedne političke stranke, bio je blizak stavovima narodnjaka), ali i „jake autonomaske struje u to doba u Dalmaciji, koja nije dopuštala aneksiju Dal-

macije Hrvatskoj”, kako ispravno zaključuje Tihana Luetić u svojoj bilješci o „dalmatinoždercu” Ivanu Vončini, riječkome podžupanu, članu Narodne stranke (Luetić 2002: 249).

U posljednjim mjesecima rada u gimnaziji taj je sukob tako eskalirao da u Ljubićevu pismu Račkome nalazimo i ovakve rečenice: „/.../ znamo, da Mažuranić u taji srčeno nam radi o glavi. /.../ Bezuman i neotesan, neima ni najmanje sposobnosti za ravnatelja, a preveliku jamačno za redarstvenoga pletkara” (Luetić 2002: 250). U tome pismu Ljubić također proziva Mažuranića kao uzrok svom općem nezadovoljstvu: „Virujte mi, da nezadovoljstvo riečko poteklo je dosta i s njegova ponašanja” (Luetić 2002: 250).

Ljubićeve socijalne odnose u gimnaziji, ipak, nije obilježavao samo sukob s Mažuranićem, nego daleko više suživot s drugim članovima nastavnickoga kolektiva, o čemu doznajemo iz školskih izvješća, Ljubićevih pisama i monografije Milivoja Čopa o riječkom školstvu između 1848. i 1918. godine.

Osim s već spomenutim Bakotićem, najviše je izvanškolskih kontakata imao s Trdinom i Kazalijem.

U svojim sjećanjima Trdina piše: „Na naš zavod prišlo je već novih profesorjev. Med njimi so bili trije znameniti Dalmatini: pesnik Kazali, zgodovinar Ljubić in matematik Bakotić. Z njimi tremi sem se brzo sprijaznil i pobratil. Občevali smo tako intimno, da smo si povedali vse svoje politične nazore in nade in celo mnogo privatne tajnosti” (prema: Lukežić 2006: 145). Kasnije Trdina mijenja svoje oduševljenje, prvenstveno nakon disciplinske istrage nakon školske priredbe (više u: Lukežić 2006: 145-146).

Nastavnik povijesti i zemljopisa Janez Trdina, premda Slovenac, jako je družio s Hrvatima i bio je na udaru svih onih protuhrvatskih struja, često nazivanih kroatofobnima, kojih je u Rijeci bivalo, bez obzira je li njihov predznak bio talijanaški, mađaronski ili proaustrijski. Nakon disciplinske istrage s konca 1866. godine – Ljubić piše da je to bila „sramotna optužba” (Luetić 2002: 250) – u dopisu bana Šokčevića zahtijevala se stroga disciplinska mjera, jer kvari mladež, pa mu je savjetovano da potraži novo radno mjesto, na što je Trdina odlučio otići u mirovinu (Čop 1988: 103).

Za razliku od Trdine, drugi Slovenac u zbornici, Jakov Čičigoj, nastavnik latinskoga, grčkoga i njemačkoga jezika, nije zadobio Ljubićeve simpatije.

Dapače, upravo njega izdvaja iz nastavnickoga zbora kao najlošijega: „Osoblje učiteljsko podosta je izobraženo i uljudno, osim Čičigoj, koi duševno slab, kvvari slogu nesmotrenim i nenarodnim postupanjem, da se tako nemogući drugako i ma kojeg ugleda dokopa. Toga radi svak ga od nas zanemara” (Luetić 2002: 225). Neovisno o Ljubićevoj ocjeni, Čičigoj ostaje na ovome poslu do umirovljenja 1889. godine.

Dubrovčanin Antun Pasko Kazali predavao je latinski, talijanski i propeutiku, a bio je i književnik i prevoditelj. Jedan je od prvih prevoditelja Shakespearea, Byrona i Miliona na hrvatski (prema: Lukežić 2006: 144). Za rada u riječkoj gimnaziji objavio je povijesni ep *Grobnik* (1863. godine). S njime je Ljubić imao lijepi kolegijalni odnos. U vrijeme boravka u Rijeci Kazali je ostvario i kontakt s pomorskim leksikografom Božom Babićem, kasnije ravnateljem bakarske pomorske škole, koji u svoje rječnike unosi i pomorsko nazivlje koje je skupljao Kazali. Kazali iz riječke gimnazije biva otpušten 1868. godine („jer je rado kartao i pio”) i vraća se u Dubrovnik (Lukežić 2006: 151).

U riječkoj su gimnaziji radili i sljedeći nastavnici: Ljudevit Slamnik i Ivan Mihić predavali su vjeronauk, Franjo Pongračić je predavao latinski jezik, Miroslav Žakelj latinski i grčki, a Franjo Jelačić slavensku, grčku i latinsku filologiju te Josip Bosek matematiku i fiziku. Sve ih nalazimo u popisu članova Narodne čitaonice, neke i u upravnim tijelima kao članove Odbora ili starješine.

Među njima se posebno spominje Karlobažanina Ljudevita Slamnika kao osobu koja je uredila društvenu knjižnicu te koja je od 1866. do 1869. revno vodila zapisnike (*Spomenknjiga* 1901: 30), a 1878. je kao predsjednik Odbora vodio i pripreme vrlo uspješne proslave Preradovićeve uspomene (*Spomenknjiga* 1901: 36). Slamnik je bio i jedan od suradnika Pacelova časopisa *Neven* sastavljajući zagonetke i rebuse (Lukežić 2006: 282). U *Spomenknjizi* izdanoj 1901. godine povodom pedesetgodšnjice Čitaonice opisan je i banket održan tom prigodom, kada je za zahvalni govor pokrovitelju biskupu Jurju Strossmayeru veliki pljesak dobio umirovljeni ravnatelj riječke hrvatske gimnazije kanonik Ljudevit Slamnik (*Spomenknjiga* 1901: 80).

Vratimo se Šimi Ljubiću i njegovim riječkim godinama.

Osim nastavnickoga rada obilježio ih je i njegov rad na velikoj autorskoj knjizi.

Najvažnije djelo koje je Ljubić objavio za boravka u Rijeci njegovo je *Ogledalo književne povijesti jugoslavenske na podučavanje mladeži* iz 1864. godine, knjiga koja je uzburkala tadašnje hrvatske izdavačke i šire kulturne vode.

Riječ-dvije o riječkom tiskarstvu u 19. stoljeću (usp. Blažeković 1953, Lukežić 1999, Lukežić 2006, Holjevac 2010, 2020, Stolac i sur. 2021).

Najpoznatija je tiskara Karletzky, čiji je rad započeo još u 18. stoljeću (1779. g.) i koja je djelovala cijelo 19. stoljeće, a koja je objavljivala tiskovine na hrvatskom, talijanskom, mađarskom, njemačkom i latinskom jeziku. Posebice valja istaknuti tisak na hrvatskom jeziku jer je tiskara Karletzky bila prva tiskara koja je u Rijeci izdavala razne vrste tiskovina na hrvatskom jeziku. Na čelu dugoga niza nalaze se *Pisme koje se pivaju pod svetom misom zajedno s misom prid pridiku* objavljene još 1790. godine. Slijede djela nabožne literature (posebno je važno izdanje *Epistole i evanjelja* iz 1824.), školski priručnici i školska izvješća (između njih je i *Pervo-godišnje izvjestje c. k. gimnazie rečke za školsku godinu 1851-52* objavljeno 1852., te kasnija izvješća, uključujući i ona u godinama Ljubićeva rada u gimnaziji), medicinsko-poučna djela (npr. *Varhu navlačenja kravokozica: dvi, u kratko, beside za probuditi sve kolike otce i majke* iz 1804.), zatim pravni tekstovi, oglasi, proglassi, govori i književna djela.

Izdanja je na talijanskom jeziku u ovoj, ali i u drugim riječkim tiskarama bilo znatno više – ne samo knjiga nego i novina, od prvih službenih riječkih novina *Notizie del giorno* (1813.-1814.) (Srdoč-Konestra 1992) ili prvih modernih riječkih novina *Eco del Litorale Ungarico* (1843.-1846.) nadalje (Stolac i sur. 2021).

Od sredine 19. stoljeća u tiskarskom se poslu pojavljuje novi tiskar – Ercole Rezza (Lukežić 2006: 275-302). U nizu važnih tiskovina ove tiskare (Tipografia Rezza) posebno se izdvaja polemična brošura riječkoga odvjetnika Erazma Barčića *La voce di un patriotta – Glas rodoljuba* (1860.) te veliki broj hrvatskih časopisa: *Neven* (1858.), *Jadranske vile* (1859.), *Vila sinjega morja* (1861.), *Slovinski prvenci* (1861. – 1862.) te *Pravnik* (1862.), uz zavidan niz periodičkih glasila na talijanskom jeziku.

Šezdesetih godina Rezzina tiskara nastavlja raditi pod imenom Riječki tiskarski zavod (Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano) osnivača Riječanina

Emidija Mohovića (Mohovicha). Valja napomenuti da u to vrijeme u Rijeci djeluje više tiskara, pa je tako u popisu stanovništva iz 1870. godine navedeno čak 18 tiskara i litografa (Lukežić 1999: 135).

Rad Mohovićeve tiskare usmjeren je na izdanja na talijanskom jeziku. To je razumljivo jer je Mohovićevo političko opredjeljenje bilo za pripojenje Rijeke Mađarskoj, a njegovo je političko geslo bilo „Fiume con Ungharia”. To je i geslo novoga riječkoga političkog dnevnika na talijanskom jeziku *La Bilancia*, koji se u godini Ljubićeva odlaska iz Rijeke (1867.) počinje tiskati u Riječkom tiskarskom zavodu, i kojemu ton desetljećima daje upravo urednik Mohović. *La Bilancia* je obilježila riječku političku, gospodarsku i kulturnu stvarnost u drugoj polovici 19. stoljeća (izlazi punih pedeset godina, do konca Prvoga svjetskog rata).

Stoga je očekivano bilo manje izdanja na hrvatskom jeziku. Objavljeno je npr. nekoliko literarnih prijevoda Riječanina svećenika Ivana Fiamina i odvjetnika A. Kačića Peke te izdanje šćaveta 1880. godine (u preradi Matije Ivčevića).

Za Šimu Ljubića upravo je Mohović najvažniji riječki tiskar. Naime, upravo je u ovoj tiskari Ljubić objavio 1864. godine svoju knjigu *Ogledalo književne povijesti jugoslavenske na podučavanje mladeži*, a usprkos zapljeni i brojnim problemima, 1869. g. i njezin drugi svezak s analizom političke povijesti.

Najmanje dva problema valja navesti vezano uz *Ogledalo*, jedan se odnosi na tiskarsku, a drugi na izdavačku problematiku.

Problem su bila slova koja je Ljubić rabio, a ova ih tiskara nije imala. Naime, osim latinice, u rukopisu su glagoljska i ćirilična slova, a upravo su ona jako utjecala na rast troškova tiska. Pokušaji da se slova nabave u Pragu u prvome trenutku su izgledni, ali je iz slivaonice Haase javljeno da mogu poslati samo ćirilična slova, potom i grčka, ali ne i glagoljska. Ljubić se okrenuo prema Zagrebu i tiskaru Dragutinu Albrehtu, koji je izdavao časopis *Književnik*, a kasnije i *Vijenac*, i preko Račkoga bar posuditi neka slova, dok je preko Kukuljevića pokušao do tih slova doći u tiskari dr. Gaja (Luetić 2002: 227).

Kada je napokon, uza sve ove peripetije, knjiga otisnuta, dolazi do novoga problema: povlači se iz distribucije, a pokreće se i sudski proces. Tadašnji državni odvjetnik Gradić, između ostaloga, utvrđuje da bi zbog ove knjige nastavnik Ljubić trebao biti suspendiran iz škole!

Ipak, u kolovozu 1865. godine donosi se odluka da se vrate konfiscirani primjerci.

Te 1865. godine Ljubić prepravlja drugi svezak *Ogledala*, koji će biti objavljen 1869. godine.

Ovo je Ljubićevo književnopovijesno djelo pobudilo razne odjeke, počam od Jagićeva u *Književniku* 1865. godine, ali je svakako potrebno utvrditi da je to djelo sa svim svojim pozitivnim i negativnim značajkama prvo takve vrste u povijesti hrvatske književnosti.

Osim *Ogledala* u vrijeme boravka u Rijeci Šime Ljubić je na poziv Franje Račkoga napisao članak za upravo pokretni časopis *Književnik* (1864. – 1866.), preteču kasnijih Akademijinih izdanja, koji su uređivali Rački, Jagić i Torbar.

Rački piše Ljubiću u prosincu 1863. godine: „Nadam se da ćete perom podupirati naš „Književnik”. /.../ U epigrafici, archeologiji, numismatici, poviesti, kritici itd ostaje Vam široko polje. Za tabak dobiva se 20 for u ime nagrade” (Luetić 2002: 223).

Tako Ljubić za prvi broj 1864. godine šalje članak *O nekih pjenezih grčkih iz otoka Hvara*, koji najavljuje u jednom svom pismu Račkome kao „obširno razpisanje i naslikavanje domaćeg pienezoslovlja” (Luetić 2002: 224), a u kojemu spaja svoje dvije ljubavi – rodni otok Hvar i numizmatiku.

U *Književniku* će kasnije biti objavljene i neke recenzije Ljubićevih radova, kao već spomenuta Jagićeva recenzija *Ogledala*. Ljubić, pak, u pismima Račkome komentira članke u *Književniku*, pa tako uz Črnčićev rad *Krčke starine s čitanjem Bašćanske ploče* piše: „članak, kim nas je obdario dragocienim spomenikom Zvonimirovim” (Luetić 2002: 229).

U istome prvom godištu još jedan, tada već bivši, riječki gimnazijski nastavnik – Vinko Pacel – objavljuje tekst *Naglas u rieči hrvatskoga jezika*, koji uzrokuje oštru reakciju urednika Jagića te poziv na raspravu o akcenatskoj problematici.

Više je puta spomenut bivši riječki gimnazijski nastavnik Vinko Pacel. Politička povijest bilježi da je on početkom šezdesetih godina (18. svibnja 1861.), kad je bio zastupnik grada Karlovca u Hrvatskome saboru, uputio u saborsku

proceduru neke kadrovske prijedloge koji bi pomogli u rješavanju teškoga materijalnoga stanja i/ili neodgovarajućega radnog statusa nekih poznatih hrvatskih kulturnih djelatnika: leksikografa Bogoslava Šuleka predložio je za zemaljskoga arhivara, Frana Kurelca (tada bez stalnih prihoda, kasnije na Strossmayerovoj skrbi) za zemaljskoga knjižničara, a Šimu Ljubića za čuvara narodnoga muzeja. Ljubić je tada istraživao po mletačkim pismohranama, od mjesta čuvara nije bilo ništa jer od 1863. Ljubića zatječemo u riječkoj gimnaziji.

I Ljubić sam razmišlja o tome radnom mjestu. Još je 1865. zamolio Račkoga za pomoć u traženju zaposlenja u Zagrebu u muzeju ili arhivu „bez školske brige”. Ljubić piše: „To bi doista bila i moja želja, a Vam nije dosita mučno uživotvoriti ju. Predašnji sabor hrvatski bio je zaključio nešto takova glede mene” (Luetić 2002: 241).

U jednome, pak, pismu iz 1866. govori mu o svojem viđenju organizacije Muzeja. Poticaj je bila rasprava povjesničara prava i etnografa Baltazara Bogišića u *Pozoru* u više nastavaka o uređenju Narodnoga zemaljskog muzeja, za čije su osnivanje upravo prikupljeni svi potrebni službeni dokumenti.

U svibnju 1866. godine Ljubić je potvrđen za člana JAZU. U pismu zahvale Račkome Ljubić pokazuje da je svjestan da je za njegov izbor upravo Rački najzaslužniji: „Uza to dužnost mi je sveta izkazati Vam moju najtopliju zahvalu i harnostju na moje naimenovanje za člana jugoslavjanske Akademije. Znam dobro, da mi je taj odlični dar čisto potekao od same Vaše milosti, a ja ću iz sve snage tražiti to si pouzdanje Vaše neoskvrnjeno sačuvati” (Luetić 2002: 246).

Nakon što je 28. srpnja 1867. prisustvovao na glavnoj sjednici JAZU, naravno, uz poteškoće s dobivanjem dopusta u riječkoj gimnaziji, želja za napuštanjem riječke gimnazije bila je sve jača, pa je odlazak iz Rijeke bio sve izgledniji.

Kako je posao u Zagrebu stalno bio tema pisama slanih Račkome, ali nije bilo provedbe, Ljubić je sam pokušavao nekako riješiti svoj sve teži radni status, što je uključivalo dosta realan strah od otpuštanja, pa se javio za mjesto nastavnika u talijanskoj gimnaziji u Trstu, a Bakotić se javio zadarskoj gimnaziji (Luetić 2002: 250, 252). Bakotića nakon Rijeke nalazimo kao ravnatelja splitske gimnazije (Lukežić 2006: 145).

I napokon Ljubić zadovoljan odlazi iz Rijeke i zapošljava se u Narodnom muzeju u Zagrebu kao pristav, zajedno sa Špirom Brusinom.

Spiridon (Špiro) Brusina (1845. – 1908.) poznati je hrvatski prirodoslovac, zoolog, kasnije ravnatelj Hrvatskoga narodnoga zoološkog muzeja i prvi profesor zoologije na Zagrebačkom sveučilištu. Bio je suosnivač Hrvatskoga prirodoslovnog društva (1885.) i njegov prvi predsjednik te pokretač časopisa *Glasnik hrvatskoga prirodoslovnog društva*, koji i danas izlazi pod nazivom *Periodicum biologorum*. HPD njemu u počast dodjeljuje godišnju *Medalju Spiridon Brusina* istaknutim stranim znanstvenicima koji u svijetu promoviraju hrvatsko prirodoslovlje.

U Ljubićevoj kasnijoj biografiji čitamo samo posredno veze s Rijekom i njezinom okolicom. Tako je zabilježeno da je prva moderna istraživanja arheološkoga nalazišta Grobišće podno Grada Grobnika u riječkoj okolini vodio ravnatelj Narodnoga muzeja u Zagrebu Šime Ljubić.

Premda kratko, obilježeno sukobima i zabranom knjige, riječko razdoblje Ljubićevega života nikako nije bilo samo prolazna epizoda.

DVADESETO STOLJEĆE

LJUDEVIT JONKE – SUŠAČKE GODINE

Ljudevit Jonke (Karlovac, 1907. – Zagreb, 1979.) jedno je od najvećih imena hrvatske filologije 20. stoljeća. Nakon završenoga kroatističkoga i slavističkoga studija na Sveučilištu u Zagrebu nastavio je upoznavati češku književnost na specijalističkome studiju na Filozofskome fakultetu Karlova sveučilišta u Pragu. Kroatistika i slavistika, posebice bohemistika, obilježiti će cijeli njegov rad – kao sveučilišnoga nastavnika, prevoditelja i vrsnoga jezikoslovca (Samardžije 1990).

Između Karlovca, Zagreba i Praga, gradova koji su neizostavni u njegovu osobnom i stručnom životopisu, smjestio se i jedan mali grad u kojemu je boravio i radio sedam godina. Taj je grad – Sušak. Tada je to bio grad, ali danas ga nema na hrvatskim zemljovidima, pa će mnogi mlađi čitatelj pogreškom smjestiti početke Jonkeova rada u susjedni veći grad Rijeku. Stoga govorenje o Jonkeovu radu u sušačkoj gimnaziji između 1933. i 1940. godine valja započeti podsjećanjem na političke (ne)prilike vezane uz grad na ušću Rječine u Jadransko more.

Posljedice Prvoga svjetskog rata na primorskome i istarskome području bile su teške, a uređivanje granica pravno složeno i zahtjevno (*Povijest Rijeke* 1988). U tome je grad Rijeka za obje strane – i talijansku i jugoslavensku – zauzimao posebno mjesto, o čemu svjedoči i zastoj u pregovorima na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu. Jedan od ideologa obnove rimskoga antičkog imperija pjesnik Gabriele D'Annunzio nije čekao odluku čija je Rijeka – ušao je sa svojim legionarima u Rijeku 12. rujna 1919. i ta je okupacija trajala gotovo

godinu i po. Nije poštivao ni koncem 1920. godine potpisani Rapalski ugovor, pa ga je iz Rijeke morala istjerati talijanska regularna vojska. Uslijedila je kratkotrajna riječka državica (na jedva 100 km²), da bi po dolasku na vlast u Italiji fašisti zatražili reviziju Rapalskoga ugovora, i to upravo s namjerom da Rijeka pripadne Italiji. Uskoro je to provedeno u djelo, u rujnu 1923.

Za povijest ovoga kraja te izravno za našu temu bitno je potpisivanje Rimskoga sporazuma 27. siječnja 1924. Njime je povučena granica između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS upravo kroz riječku luku i po Rječini. Još se i danas uz rub Mrtvoga kanala jasno vidi u kamenu podni blok urezana granična crta i godina 1924. kao trajni spomen na prisilnu podjelu grada na Rječini.

Na desnoj je obali Rječine ostala Rijeka kao grad pod talijanskom upravom, na lijevoj je obali Sušak dobio jugoslavensku upravu. Taj je sporazum ironično nazivan i „paktom prijateljstva”, kojim je Rijeka bila žrtvovana za poboljšavanje međudržavnih odnosa. A znamo, nije to bilo prvi put da se Rijeci nameće zaseban položaj – 1868. godine sramotnom „riječkom krpicom” Rijeka je postala *corpus separatum* Krune sv. Stjepana.

Političko odvajanje Rijeke i Sušaka potrajat će više od dva desetljeća – grad će se ujediniti u jedan, Rijeku, tek u veljači 1948. godine (*Povijest Rijeke* 1988: 405).

Stoga, kada Ljudevit Jonke dolazi na svoje prvo radno mjesto u gimnaziju u Sušaku, to tada administrativno nije Rijeka, Rijeka je tada u drugoj državi, u nju se ulazi preko graničnoga prijelaza na mostu na Rječini.

Ali, upravo povijest gimnazije u koju dolazi pokazuje kako su se Sušak i Rijeka ne jednom iskorištavali u političkom i kulturnom životu ovoga kraja (Čop 1988, Matejčić 1990; školska izvješća i spomenice).

Početke gimnazijskoga školovanja u Rijeci nalazimo u osnivanju isusovačke gimnazije 1627. godine (a potom Kolegija 1636. i Seminara 1646.). S prekidima traje sljedeća stoljeća u raznim prostorima (tako npr. sredinom 19. st. u prostoru Kolegija), da bi se od 1881. do 1896. godine smjestila u Adamićevoj kući na Fiumari, premaloj za potrebe sve većega broja učenika, pa je opet uslijedilo preseljavanje.

Gimnazija je imala već tada dugu tradiciju, potvrđenu nizom slavni i poznatih nastavnika i učenika. U povijesti hrvatskoga jezikoslovlja ova se gimnazija najčešće spominje kao središte riječke filološke škole, o čemu je već bilo riječi: u njoj je predavao Fran Kurelac, a njegovi su učenici bili Ivan Dežman, Fran Pilepić, Bude Budisavljević, Ivan Fiamin i Ivan Črnčić. Među ravnateljima može se izdvojiti jezikoslovac Antun Mažuranić, a među nastavnicima Vinko Pacel, Šime Ljubić, Janez Trdina i Tadija Smičiklas. Neka poznata imena hrvatske kulturne povijesti bila su učenicima ove gimnazije, npr. Adolfo Veber Tkalčević, Franjo Rački, Antun i Ivan Mažuranić, Erazmo Barčić, Eugen Kvaternik, Mate Baštijan, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Ivan Zajc, Antun Kazali, Josip Pančić...

Tadašnji ministar prosvjete Iso Kršnjavi dobro je znao da se Mađari nisu voljni u vrijeme gradnje svojih (mađarskih) velikih škola (gradi se nekoliko školskih zgrada na Dolcu, Pomorska akademija i Trgovačka akademija) zauzeti za hrvatsku gimnaziju, stoga predlaže novu zgradu za hrvatsku gimnaziju dalje od središta grada, da ne bode svakodnevno u oči, na drugoj strani Rječine, na Trsatu, odnosno Sušaku. Politička je prosudba Ise Kršnjavoga bila dobra i već se 1893. započelo s gradnjom. Godine 1896. u novu se reprezentativnu zgradu uselila Velika gimnazija u Sušaku.

U tu gimnaziju dolazi 1. ožujka 1933. godine mladi suplent Ljudevit Jonke. Puno je ime škole Državna realna gimnazija u Sušaku.

Sušak nije veliki grad, broji nešto više od 16 tisuća žitelja, ali je odvajanjem od Rijeke, a time i gubljenjem riječke luke, postao zanimljiv kao hrvatska i jugoslavenska luka. Stoga se u grad intenzivno ulaže i Sušak postaje veliko gradilište – kada Jonke dolazi, upravo započinje gradnja velike bolnice (kad bude završena, bit će jedna od najbolje opremljenih u državi), ruši se stari Kortil i započinje gradnja Hrvatskoga doma kulture s neboderom (planirano – najvišim, ali to nije zbog duge gradnje ostvareno), a uređuju se i sve tri osnovne škole.

U to vrijeme Rijeka ima više od 50 tisuća žitelja i također je veliko gradilište. Za hrvatsku je kulturu važno rušenje zgrada starih isusovačkih odgojnih ustanova (seminara i kolegija) te na tome prostoru, na dijelu temelja seminara, gradnja velike osnovne škole.

Kako se Jonke snašao na prvome radnom mjestu?

Kao suplent radio je od 1933. do 1937. godine, nakon čega je do 1940. bio profesor. Predavao je i u realnim i u klasičnim razrednim odjeljenjima. Primljen je za vrijeme ravnatelja Ivana Brgića, kojega učenici i nastavnici pamte kao vrlo strogoga te cenzuri i jakoj disciplini okrenutoga školskoga upravitelja. Godine 1937. ravnateljem je postao njegov kolega, profesor hrvatskoga jezika Juraj Roić. Nekoliko dana prije nego što Jonke odlazi na novo radno mjesto, u V. gimnaziju u Zagrebu, Roić je premješten u Žensku realnu gimnaziju u Osijeku, a vođenje školom preuzima klasični filolog i profesor hrvatskoga jezika Davorin Križ, dotadašnji ravnatelj Realne gimnazije u Otočcu.

Između nastavnika koji su u to vrijeme radili u gimnaziji nalaze se Nada Barac, Ivan Grkinić, Stanko Bilinski, Dragutin Sablić, Vladimir Dečak, vjeroučitelji dr. Matija Paher i Šime Sironić te liječnici dr. Hinko Emili i dr. Josip Marković. Hrvatski su jezik predavali, osim Jonkea i već spomenutoga Jurja Roića, kao prvu struku Vladimir Švalba, Ante Šepić, Delimir Glažar i Petra Kalčić, a kao drugu struku Blaž Polić, Franjo Violić i Dionizije Sabadoš (uz klasičnu filologiju), Rudolf Dumičić i Dinko Vukelić (uz njemački jezik) te Vilko Grbac i Radomir Pavić (uz nacionalnu povijest).

Odmah po dolasku Jonke je dobio razredništvo nad jednim prvim razredom (1.a), a kako je u školi ostao sedam školskih godina (do 27. veljače 1940.), bio im je razrednikom („razrednim starješinom”) gotovo za cijeloga školovanja, odnosno razred je doveo do pred završni ispit. Tada je razred preuzeo Mirko Baretić, profesor prirodopisa i kemije. Stoga je Jonke sa svojim razredom bio samo na jednom dužem školskom izletu, onom u 4. razredu, o čemu postoji zapis u školskom izvještaju iz godine 1936./37.: „Od 24. do 26. marta priredio je 4.a razred ekskurziju u Zagreb, gdje su razgledali sve znamenitosti”.

Jonke je svih godina rada u sušačkoj gimnaziji predavao hrvatski jezik (*srpskohrvatski jezik*), a u nekim je godinama na početku kao drugu struku imao zabilježenu i *narodnu istoriju i pisanje*, te *latinski jezik*. Do sredine 20. stoljeća bilo je uobičajeno da nastavnik predaje više predmeta, koji često nisu morali biti strukovno razvidno povezani. Tako je u 19. stoljeću npr. riječki pučki pisac i prevoditelj Ivan Fiamin u Senjskoj gimnaziji i sjemeništu predavao hrvatski jezik, staroslavenski jezik te katezehu, a hrvatski je pomorski

leksikograf Božo Babić u Bakarskoj pomorskoj školi predavao na talijansko-me jeziku nautiku i matematiku. To su bliska područja, ali je bilo i udaljenih kombinacija – profesor prirodoslovne grupe predmeta Vinko Pacel u Riječkoj je gimnaziji predavao osim fizike i hrvatski jezik. Tako je u Sušačkoj gimnaziji u vrijeme kada je u njoj Jonke predavao spomenuti niz nastavnih predmeta Nikola Ljuljka predavao usporednu književnost i opću povijest, a Ivan Grkinić francuski jezik i jugoslavensku književnost.

Od dolaska u školu do 1938. godine Jonke je predavao predmet koji se službeno nazivao *srpskohrvatski jezik*. To je „malo kraća verzija” dotadašnjega naziva predmeta *srpskohrvatskoslovenački jezik*, koji se nalazi na pučkoškolskim svjedodžbama iz 30-ih godina (pa sam ga i ja pronašla na svjedodžbama svojega oca). Školska povijest bilježi da je upravo Jonke kao prvi nastavnik u školi u zapisnicima s popravnih i privatnih ispita u školskoj 1938./39. godini upotrijebio naziv *hrvatskosrpski jezik*, što se potom rabilo u školi (Bogdanović 1993: 89). Dapače, službeni naziv predmeta može se jasno pratiti u školskim izvještajima pa se vidi da je u izvještajima od 1933. do 1938. naziv bio *srpskohrvatski jezik*, a tek u *Izvještaju za školsku godinu 1939-1940* uz nastavnike koju su predavali hrvatski jezik napokon piše – *hrvatski jezik*.

Da bi se bolje opisali i razumjeli uvjeti i način rada u Državnoj realnoj gimnaziji u Sušaku tridesetih godina 20. stoljeća, izdvajam nekoliko školskih godišnjih izvještaja, s naglaskom na školskoj 1936./37. godini koja je važna za Jonkeov nastavnički rad – te je godine postavljen za profesora, te je godine imao učenike koji su se pripremali i za „malu” i za „veliku” maturu, a bilježe se i neke njegove izvannastavne aktivnosti.

U *Izvještaju za školsku godinu 1936-1937* između zabilježenih promjena osoblja nalazimo da je Ljudevit Jonke, suplent, postavljen za profesora – „činovnika VIII pol. grupe odlukom Snbr. 14026 od 29-IV-1937”. Mjesec dana ranije za v. d. direktora postavljen je dotadašnji nastavnik hrvatskoga jezika Juraj Roić (piše: „Roić dr. Đorđe”), nakon umirovljenja dotadašnjega direktora Ive Brgića. Sljedeće je školske godine privremenost upravljanja promijenjena u stalnost – Roić je postavljen za direktora. U svim je izvještajima i službenoj korespondenciji zabilježen kao Đorđe, što je očito bio ustupak društveno-političkoj klimi i jugoslavenskom kadriranju, jer je u osobnome komuniciranju, a i u sjećanjima učenika objavljenima u kasnijim školskim

godišnjacima uvijek bio Juraj. Dapače, u sjećanjima bivšega Roićeva učenika Vinka Tadejevića u raspravi na znanstvenome skupu održanom 23. i 24. studenoga 1992. povodom 365. godišnjice osnutka Gimnazije (Zbornik 1993) Juraj Roić je bio nastavnik koji im je prenosio ljubav prema hrvatskoj pisanoj riječi, s kojim su učenici ostvarili izvrsnu komunikaciju i koji je uvažavao učeničko mišljenje, pa i onda kada je bilo suprotno nastavnome programu (npr. pamti se rasprava o uključivanju Krležina djela u nastavu).

Dr. Vinko Tadejević (1914. – 2004.) bio je agronom, ugledni profesor i znanstvenik, uz Zvanu Črnju jedan od osnivača Čakavskoga sabora te predsjednik Katedre Čakavskoga sabora Rijeka od 1993. godine. U njegovu životopisu posebno mjesto ima podatak da je bio predsjednik riječkoga ogranka Matice hrvatske 1970. i 1971. godine, upravo u vrijeme kada je predsjednikom Matice hrvatske bio Ljudevit Jonke, a to je i jednoga i drugoga stajalo sveučilišne karijere.

Uz Jonkeovo ime nema u *Izvjestaju* posebnoga zaduženja, ali se kroz niz godina iščitava njegovo angažiranje u humanitarnome radu, konkretno nadziranjem podmladka Crvenoga križa. Tako u izvještaju za 1936./37. školsku godinu nalazimo sljedeći zapis:

„22. aprila Jonke Ljudevit, prof., organizirao je Dan Crvenog krsta. Predavanje o značenju Crvenog krsta održao je uč. 8. razr. Kabalin David; iza predavanja održana je akademija s recitacijama.” Tri dana kasnije učenici su skupljali „dobrovoljne priloge za Pomladak crvenog krsta.”

David Kabalin Vinodolski (Novi Vinodolski 1918. – Novi Vinodolski 2012.) bio je tada učenik 8. razreda, a kasnije šumarski inženjer i poznati privrednik, u svome je primorskome kraju poznat kao čakavski pjesnik. Objavio je petnaestak knjiga čakavske poezije i kraće proze, a njegovao je zavičajnu novljansku čakavštinu i tradicionalne teme.

Osim angažiranja vezanoga za Crveni križ zabilježeno je da je Jonke na gimnaziji vodio i šahovsku sekciju.

U izvještaju dalje čitamo:

„28. aprila Jonke Ljudevit, prof., održao je učenicima 8. i VIII razreda predavanje o Puškiniu. Tom prigodom podijeljene su učenicima brošure što ih je dostavio odbor za proslavu Puškina.”

I ovome treba komentara: te je školske godine Jonke predavao završnim razredima, i realne (oznaka 8. razred) i klasične gimnazije (oznaka VIII razred). Osim redovite nastave svaki je nastavnik imao zaduženje održati i posebna predavanja, najčešće nekim obljetničkim ili sličnim povodom. Te se 1937. godine širom svijeta obilježavala stogodišnjica smrti velikoga ruskoga pisca Aleksandra Sergejeviča Puškina (1799. – 1837.) i izbor te teme za predavanje bio je logičan.

U 19. i prvoj polovini 20. stoljeća školski godišnji izvještaji sadržavali su i popise tema učeničkih pismenih radova, odnosno pismenih sastavaka te maturlnih ispita. Jonkeovi su učenici završnoga razreda pisali sastavke na neke od sljedećih tema: *Kumičićevi primorci; Poslije osam gimnazijskih godina; Kranjčevićeva poezija; Vidrić i Nikolić; Poezija Vladimira Nazora, Književni jezik u Srba i Hrvata...* (realno odjeljenje), odnosno: *Teme naše književnosti kroz vjekove; Stariji književnik kojem pripadaju moje simpatije; Književnost otvara pogled u život; Aškerc i Kranjčević...* (klasično odjeljenje).

Osim dvama osmim razredima, Jonke je hrvatski jezik te godine predavao i svom 4. te jednom klasičnom III. razredu (uz latinski jezik u prvome razredu). Njegov je 4a razred imao 34 učenika i svi su položili razred (premda je njih šest imalo popravne ispite). Kao učenici četvrtoga razreda realne gimnazije mogli su polagati niži tečajni ispit pred povjerenstvom kojemu je predsjedao razrednik Ljudevit Jonke. Polagali su ispite iz „srpskohrvatskoga jezika, francuskoga jezika, zemljopisa i nacionalne historije te matematike”.

Tema pismenoga ispita iz „srpskohrvatskoga jezika” bila je: *Slogom rastu male stvari, a neslogom i velike propadaju.*

Pet je izvrsnih učenika bilo oslobođeno polaganja ispita, 27 je položilo ispit, a četvorica su upućena na popravni ispit. Izvještaj za sljedeću godinu pokazuje da samo jedan nije uspio.

Jonke je bio ispitivač za „srpskohrvatski jezik” i na višem tečajnom ispitu, gdje je zadao ovu temu pismenoga ispita: *Književnici svojim radom unapređuju život pojedinaca, naroda i čovječanstva.*

Pogledaju li se sada obje zadane maturlne teme, pokazuje se da je Jonke izabrao teme koje učeniku omogućavaju slobodno oblikovanje svojih pisanih

sastavaka, ne ograničavajući ih zadanim literarnim citatima ili imenima pisaca i uskim školskim programima.

Sljedeće je 1937. godine bio samo zamjenik ispitivača za hrvatski jezik, pa zadana tema pismenoga sastava zasigurno nije bila njegova: *Omladinski pokreti u našoj književnosti*.

U *Izvještaju za školsku godinu 1937-1938* Jonkeu je kao glavna struka upisan „srpskohrvatski jezik i književnost“, a kao sporedna struka „narodna povijest“, premda je te godine nije predavao. Vidljivi su mali pomaci u nazivima, mali, ali za ono vrijeme bitni: „narodnu istoriju“ iz prošle godine zamijenila je „narodna povijest“.

Kako su dva razreda u kojima je predavao prošle godine završila školovanje u gimnaziji, Jonke dobiva nove učenike, i to više klasičnih razreda, što je indirektna potvrda kvalitete dotadašnjega rada.

U njegovu 5a razredu ove godine nema nekih imena prošlogodišnjih učenika, jer je za neke nakon položene „male mature“ završilo školovanje. Selekcija je jača pa je i broj popravnih ispita veći, broj ponavljača raste, a i broj upućenih na polaganje razrednih ispita. Roditeljski sastanci koje su imali Jonke kao „razredni starješina“ te uza nj direktor Roić bili su usmjereni poboljšavanju veze roditelja i škole, uključivanju roditelja u ostvarivanje odgojnih ciljeva te nadgledanje vladanja i discipline ne samo u školi nego i izvan nje.

Ove je godine svome 5. razredu Jonke zadao niz tema pismenih sastavaka vezanih uz nastavu književnosti i hrvatske povijesti, npr.: *Značenje urote P. Zrinjskog i F. K. Frankopana u našoj historiji; Razmatranje o pjesmi "Smrt Petra Svačića"; Kralj Matijaš kao narodni heroj; Masarikov primjer; Etika naših narodnih pjesama*; te neke slobodne teme, npr. *Kako zamišljam svoju budućnost?; Što je meni književnost?...* U paralelnome razredu zadao je i neke zanimljive i moderne teme: *U čemu je veličina Luja Pastera i Moj odnos prema sportu*.

Zanimljiva je još jedna zadana tema - *Karakter Smail-age*. Može se povezati uz radnju koju je Jonke za vrijeme studija u Pragu izradio za seminarsku nastavu svojega profesora Matije Murka (akademske 1930./31. godine), radnju u to vrijeme nagrađenu seminarskom nagradom, a kasnije uobličenu u

članak *Mažuranićev ep i narodne pjesme koje pjevaju o smrti Smail-aginoj*. To „kasnije“ je upravo u ovoj školsko godini, jer je članak objavljen u 264. knjizi *Rada JAZU* 1938. godine.

I sljedeće 1938./39. godine popis tema pismenih sastava pokazuje da su teme iz književnosti Jonkeov najčešći izbor, npr. *Hamletov odnos prema životu i svijetu; Trubadurska lirika; Lirika D. Ranjine*, a neke i varira za različite razrede, npr. *Važnost djela sv. Ćirila i Metoda* (u 6. a), odnosno *Slaveni prije pojave Ćirila i Metoda* (u 6. b). Povremeno uključuje literarne citate, a svakako se ističe Gundulićev: „*O lijepa, o draga, o slatka slobodo...*“. I dalje nudi slobodnije teme, svjestan da je nekim učenicima takav način primjereniji i da će se moći bolje izraziti, npr. *Upoznaj sebe; Što tražim i što nalazim u romanu ili Ljubav prema domovini*.

U *Izvještaju za školsku godinu 1939-1940*, onome koji prvi bilježi naziv nastavnoga predmeta *hrvatski jezik*, piše: „Jonke Ljudevit, profesor, premješten u V mušku realnu gimnaziju u Zagrebu, odlukom br. 80016-39 od 27-II-1940.“

U vrijeme rada u Državnoj muškoj realnoj gimnaziji u Sušaku Ljudevit Jonke nije zanemario svoje stručno usavršavanje i izvannastavni stručni rad. Već je spomenut članak *Mažuranićev ep i narodne pjesme koje pjevaju o smrti Smail-aginoj* objavljen u Akademijinu Radu 1938. godine. Osim ovoga rada objavio je i članak *Vrazova korespondencija u Muzeju kraljevine Češke* u XIII. knjizi *Građe za povijest književnosti hrvatske*. To su prva dva Jonkeova znanstvena rada, a po temama (uz članak o Vrazu), odnosno Jonkeovu svjedočanstvu (za članak o Mažuraniću) vidimo da su u svome najvećem dijelu nastali prije dolaska u Sušak. Objavio je i niz recentnih prikaza vezanih uz češku i slovačku književnost, ponajviše u zagrebačkim *Književnim horizontima*. U tom je časopisu 1936. godine objavio i negativnu kritiku prijevoda znamenitoga romana *Doživljaji dobrog vojaka Švejka* Jaroslava Haška iz 1929. godine prevoditelja B. V. – zanimljivo je to posebno stoga što se Jonke kasnije sam prihvatio velikoga i zahtjevnoga prijevoda toga romana, a njegov je prijevod iz 1953. godine ocijenjen vrlo uspješnim.

Ipak, prevodilački je rad Jonkeu oduzimao znatno više vremena, ali pružao i zasigurno više zadovoljstva. Naime, u vrijeme dolaska u Sušak završio

je prijevod dvaju romana s češkoga jezika – *Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa* Ivana Olbrachta i *Bijeg u Budim* Vladislava Vančure (a sljedećih godina još jednoga Olbrahtova romana i Elaginovih priča). Valja napomenuti da je češka javnost imala mogućnost čitati Vančurin roman samo dvije godine ranije, 1931. godine.

Zbroje li se stranice tih i drugih prijevoda za vrijeme rada u Sušaku, vidimo da je Jonke objavio više od tisuću stranica prijevoda samo u knjigama, ne računajući kratke prijevode rasute po časopisima.

Nakon sedam godina rada u Državnoj muškoj realnoj gimnaziji u Sušaku profesor Ljudevit Jonke je 27. veljače 1940. premješten u V. mušku realnu gimnaziju u Zagrebu. Povratkom u Zagreb započinje novo razdoblje u životu i radu Ljudevita Jonkea koje će obilježiti izbor kroatističkoga područja za znanstveno bavljenje, razdoblje koje, naročito nakon 1942. godine i dolaska na Filozofski fakultet, čini poznati dio Jonkeova radnoga životopisa. Ovim se portretom htjelo bolje osvijetliti manje poznatih sedam sušačkih godina Ljudevita Jonkea.

KRAJ 20. STOLJEĆA I NOVA RIJEČKA FILOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

KROATISTIKA NA RIJEČKOM SVEUČILIŠTU

Tijekom 20. stoljeća u Rijeci je objavljeno više radova vezanih uz filologiju – kako onih vezanih uz književnost tako i uz jezik. Ipak, sustavne i kontinuirane filološke djelatnosti nije bilo do druge polovice 20. stoljeća i osnivanja visokoškolskoga poučavanja hrvatskoga jezika. Započelo je osnivanjem Pedagoške akademije 1960. godine sa studijima za školovanje učitelja razredne nastave, potom nastavnika hrvatskoga te engleskoga i njemačkoga jezika. Pod okriljem akademije okupili su se nastavnici koji su objavljivali filološke radove, između kojih su neki prešli granice riječkoga područja. Svakako možemo izdvojiti knjige Milana Crnkovića o dječjoj književnosti, koje su bile udžbenici na svim hrvatskim učiteljskim studijima. Ili kazališne kritike Miroslava Čabrajca, kojima se educirala kazališna publika, ali i budilo u budućim učiteljima potrebu za praćenjem kazališne produkcije.

Sljedeći je korak bilo osnivanje studija hrvatskoga jezika, čime je s jedne strane podignuta razina školovanja sa školovanja nastavnika na školovanje profesora materinskoga jezika, a akademija je 1977. godine postala dio novo-osnovanoga Pedagoškog fakulteta, a s druge je pojačana kadrovska struktura, što je kao izravnu pozitivnu posljedicu imalo pojačana filološka istraživanja.

Ovo poglavlje daje širi okvir za ta filološka istraživanja, a u sljedeća su dva portreti dviju filologinja poteklih iz ovoga kruga.

Pojačana i kontinuirana, dakle, filološka istraživanja započinju s osnivanjem nastave na četverogodišnjem studiju hrvatskoga jezika i književnosti od akademske 1977./78. godine, a u okviru Filološkoga odjela. Ovome jedno-

predmetnom studiju pridružuje se, nakon dva desetljeća i dvopredmetni studij (od akademske 1996./97. godine), čime je bilo omogućeno ponovno studiranje stranih jezika: engleskoga i njemačkoga. Za filologiju je to značilo i veće mogućnosti komparativnih filoloških istraživanja. Uskoro se ostvaruje mogućnost administrativnoga razdvajanja velikoga Filološkoga odjela na odsjeke za kroatistiku, anglistiku i germanistiku. Na široj razini time su bili ostvareni i neki od uvjeta za osnivanje Filozofskoga fakulteta 27. veljače 1998.

Premda će ovi filološki studiji biti vezani uz odvojene ustrojbene jedinice, a pojavit će se i novi, kao talijanistički, imat će i mogućnosti zajedničkoga djelovanja u fakultetskome Centru za jezična istraživanja, ali time već ulazimo u 21. stoljeće.

Vratimo se počecima 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, kada su podršku novom studiju nacionalnoga jezika pružala velika imena hrvatske filologije kao što su Milan Moguš, Josip Vončina, Eduard Hercigonja, Stjepan Damjanović, Josip Silić, Miroslav Šicel i mnogi drugi, pomažući mentoriranjem asistentima u nastavi i u znanstvenome radu. Upravo su na prijedlog Odsjeka za kroatistiku imenovana dva počasna doktora Sveučilišta u Rijeci: akademici Milan Moguš i Miroslav Šicel.

A nastavnici su se, osim nastavnim radom, bavili znanstvenim te ostavili brojna filološka djela. Zapravo, promatrano iz vremena pisanja ove knjige može se reći da su objavili više od tisuću radova u domaćim i međunarodnim znanstvenim časopisima i zbornicima radova te stotine autorskih i uredničkih knjiga.

A kada govorimo o filološkom radu vezanome uz temu ove knjige, valja reći da su svojim znanstvenim i javnim djelovanjem ostavili traga objavljivanjem u nizu zbornika pojedinih lokalnih sredina, dajući znanstveni doprinos istraživanjima identiteta našega širega kraja (npr. Rijeke, Grobnika, Kostrene, Kastva, Matulja, Lovrana...). Ovome valja dodati i aktivnosti na popularizaciji znanosti, gdje su filološke teme često bile važne u kulturnom životu zajednice.

Ovo su vrijedni pojedinačni prilozi, a svakako nešto više valja reći o onim aktivnostima koje su članovi odsjeka iznjedrili zajedničkim naporima, a prema kojima se i u 21. stoljeću prepoznaje riječka kroatistika: znanstveni časopis,

znanstvena konferencija, poslijediplomski studiji i znanstveni projekti.

Prve korake znanstveni časopis za filološka istraživanja *Fluminensia* napravio je 1989. godine kao jedan od tada rijetko pokretanih znanstvenih časopisa izvan Zagreba. Naziv je baštiniio od knjige velikoga riječkoga filologa Frana Kurelca – *Fluminensia ili koječega na Rēci izgovorena, prevedena i nasnovana*, objavljene 1862. godine u Zagrebu. Časopis tematski pokriva područje filologije i obuhvaća radove iz područja jezikoslovlja, u prvom redu kroatističkoga (dijalektološke, povijesnojezične, standardološke kroatističke i komparativne studije), i iz područja književnosti (povijesti književnosti, teorije književnosti i stilistike). Radovi objavljeni u ovome časopisu često su citirani u stručnoj kroatističkoj literaturi, a osim članova Odsjeka za kroatistiku časopis ima brojne suradnike iz svih hrvatskih sveučilišnih središta. U sljedećim se desetljećima svoga izlaženja sve više otvarao i inozemnim autorima i stranim jezicima, a koristio je i tehnološke mogućnosti da dođe do što većega broja čitatelja, tako da ga nalazimo i u *online*-obliku.

U 21. stoljeću časopis je pokrenuo i svoju biblioteku knjiga, kojoj pripada i ova koju držite u ruci.

Za hrvatsku je filologiju posebno važno bilo 1994. godine pokretanje niza međunarodnih znanstvenih konferencija *Riječki filološki dani*, koje su brojne hrvatske i strane znanstvenike okupljale oko riječkih, ali ne samo riječkih, filoloških tema. Prvi je skup bio, očekivano, posvećen Franu Kurelcu, nastavljeno je s njegovim oponentom Adolfom Veberom Tkalčevićem, da bi se tematski potom širio na brojne druge filološke zanimljivosti. Osim osnovne teme njegovao je i mogućnost predstavljanja recentnih istraživanja unutar dobro nazvanoga okvira: *Hrvatska filološka misao danas*.

Važan je rezultat konferencija svakako bilo kontinuirano objavljivanje znanstvenih radova, tako da su zbornici radova (dosadašnjih više od deset) postali vrijedan izvor recentnih filoloških istraživanja. Mnogi su od tih radova pružili spoznaje uključene u ovu knjigu.

Među rezultatima zajedničkih napora riječkih filologa svakako su poslijediplomski studiji. U 20. stoljeću to je bio studij *Lingvistika s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, po-

krenut 1998. godine U 21. stoljeću na tom je tragu doktorski studij *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika*.

Rijeka je svakako dobra lokacija za ovakav tip studija. To se vidi u segmentu povijesti hrvatskoga jezika time što je u Primorsko-goranskoj županiji smješten izuzetno veliki broj spomenika hrvatske pisane baštine od srednjega vijeka naovamo, zbog čega se ovaj prostor promatra i kao kolijevka glagoljice, te su omogućena istraživanja *in situ*. U segmentu dijalektologije izvrstan je smještaj studija upravo na ovome prostoru, koji je obilježen svim trima hrvatskim narječjima i njihovim dijalektima, uključujući i prostore miješanja dijalekata, a u njemu su smješteni i urbani govori koje suvremena dijalektologija u novije vrijeme sve više istražuje.

Zajednički će naponi rezultirati i otvaranjem *Riječke kroatističke škole* kao centra za učenje hrvatskoga kao drugoga, stranog i nasljednog jezika. Time se promiče poznavanje hrvatskoga jezika, književnosti i kulture u međunarodnome okviru, a Odsjek za kroatistiku izravno je uključen u savladavanje jezičnih barijera za studente, nastavnike i znanstvenike u mobilnosti na Sveučilištu u Rijeci.

I na kraju ali ne manje važno – znanstveni projekti. Niz je projekata koje su vodili i u kojima su sudjelovali riječki filolozi, a koje su od osamdesetih godina prošloga stoljeća naovamo financirali Ministarstvo znanosti, Hrvatska zaklada za znanost i Sveučilište u Rijeci. Iznjedrili su brojne znanstvene radove i knjige šire filoloških tema, ali i nekih užih, usmjerenih na riječki kraj, što je dio očekivanja od lokalne znanstvene zajednice.

Zaključno možemo reći da je Rijeka u 19. stoljeću bila poznata po riječkoj filološkoj školi i da je njezinim djelovanjem dan svoj nemali obol normiranju hrvatskoga jezika. Uz rad riječkih filoloških pregalaca u 20. stoljeću ne vezujemo tako poznate sintagme, nema dvadesetostoljetne riječke filološke škole, ali njihova sinkronijska i dijakronijska istraživanja hrvatskoga jezika i hrvatske književnosti vrijedno su vrelo filoloških spoznaja.

IVA LUKEŽIĆ

Prvi portret važnoga filološkoga imena druge polovice 20. stoljeća pripada Ivi Lukežić. Magistarski rad (*Govor Gornjeg Jelenja*, 1982) i doktorska disertacija (*Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, 1987) iz područja su dijalektologije, a iz toga je područja i najveći broj knjiga i članaka iz bogate znanstvene bibliografije, kojima je na temelju sustavnih terenskih istraživanja opisala i klasificirala mnoge čakavske govore (npr. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, 1996.; *Govori Klane i Studene*, 1998; *Govori otoka Krka*, 1998., s Marijom Turk i dr.). Iz dijakronijske kroatistike objavila je više radova, a kruna je *Zajednička povijest hrvatskih narječja* u dvije knjige – 1. *Fonologija* (2012.) i 2. *Morfologija* (2015.).

Vrijedan je doprinos svakako osmišljavanje i priprema koncepcije poslijediplomskoga studija *Lingvistika s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, osnovanoga na Filozofskom fakultetu u Rijeci 1998. godine.

Kao sveučilišna nastavnica svoja je znanja prenosila brojnim studentima od 1979. do 2006., a nastavila je i nakon odlaska u mirovinu kao *professorica emerita* na doktorskim studijima.

Iva Lukežić je hrvatska dijalektologinja najzaslužnija za sve češću uporabu nove sintagme *riječka dijalektološka škola*. Ali, tijekom svojega sveučilišnoga rada predavala je i druge predmete – što zbog nastavnih kadrovskih potreba, što zbog svoje stalne spremnosti da priskoči u pomoć. Stoga je osim Dijalektologije niz godina predavala Staroslavenski jezik i Povijest hrvatskoga jezika, a nekoliko je generacija studenata imalo mogućnost proći kroz njezine praktične seminare: Kultura govorenja, čitanja i pisanja te Seminar diplomskoga rada.

Prostorni su problemi našega fakulteta rezultirali i nečim dobrim – dijeleći više od dva desetljeća radni kabinet, bila sam djelomično prisutna i konzultacijama tijekom nastavne godine i onima nakon obavljenih pismenih kolokvija i ispita, a povremeno i nekim usmenim ispitima. Profesorica je u tim prigodama mnogim generacijama studenata osim stručnih tema nudila i niz pouka iz

jezične kulture i standardologije (a mogu reći da su neki studenti i nekoliko godina nakon tih razgovora znali potvrditi da su konkretan jezični savjet razumjeli i zapamtili upravo tada).

Njezin je portret u ovoj knjizi uz to najuže vezan – upravo način sustavnoga iznošenja misli, naglašavanje bitnoga i izvrsno strukturiranje argumentacijskoga diskursa omogućili su recipijentima njezinih pisanih radova (knjiga i članaka) i usmenih izlaganja (na nastavi, strukovnim skupovima i konzultacijama) lakše razumijevanje i prihvaćanje jezikoslovnih informacija.

U ovome ću portretu pokušati na izabranome korpusu autoričina pisanoga djela različitih podvrsta znanstvenih tekstova pokazati sustavnost u strukturiranju argumentacijskoga diskursa, a naglasak u raščlambi dat ću na retoričke strategije, posebice na uporabu konektora.

Prije prijelaza na analizu odredit ću se prema pojmovlju koje u tekstu rabim, prvenstveno diskursu, tekstu i konektorima.

Pojmove teksta i diskursa te njihov odnos literatura različito definira. Suvremena jezikoslovna literatura donosi različite poglede na teoriju diskursa, na odnos diskursa i teksta, na različite mogućnosti diskursnih analiza, na različite kriterije za određivanje granica diskursa i sl. (usp. Brown – Yule 1983, Silić 1984, Velčić 1987, Glovacki-Bernardi 1990, Škiljan 1997, Glovacki-Bernardi 2001, Trask 2005...).

Diskurs promatram kao dinamičan komunikacijski proces, kao jezični znak najviše razine, kao koherentu cjelinu aktualiziranu govorenjem ili pisanjem. Stoga će se ovdje diskurs rabiti kao apstraktna jezična jedinica najviše razine, a tekst kao realizacija diskursa u govoru (Škiljan 1997: 11).

Zbog različitosti strukturiranja različitih tipova tekstova nužno je tekstološke analize provoditi unutar funkcionalnostilskoga konteksta. Ovo je istraživanje usmjereno akademskom diskursu te je stoga dio istraživanje znanstvenoga funkcionalnog stila (usp. npr. Kovačević – Badurina 2001, Katnić-Bakaršić 2004, Silić – Pranjković 2005, Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005, Silić 2006...).

Značajka je znanstvenoga teksta da se u njemu polazi od nečega poznatoga i u struci prihvaćenoga, na što čitatelja treba uvodno podsjetiti (premda valja reći da se ne mora uvijek raditi o utvrđivanju novih činjenica, one mogu biti

poznate, ali ih se može iznositi na drugi način, drugom metodologijom, s drugih teorijskih postavki i sl.).

Ipak, to je tek polazište jer je naglasak teksta na iznošenju novoga i stručnoj javnosti nepoznatoga, a stvarni je cilj ponuda te nove spoznaje široj znanstvenoj javnosti za diskusiju.

Kako autor, naravno, želi da čitatelj prihvati njegove spoznaje, ili bar da ozbiljno o njima razmisli, osnovna je težnja zadržati objektivnost, koja ima biti razvidna u svakoj rečenici.

To ne znači da u znanstvenome tekstu nema mjesta subjektivnosti, ali je ona ograničena na uski krug informacija o autorskoj osobnosti. Za razliku od pokazatelja afektirane skromnosti *mi*-oblikom i afektirane objektivnosti uporabom bezličnih glagola, u novije se vrijeme *ja*-oblikom, kao naglašavanjem subjektivnosti, sve češće potencira autorova izvornost istraživanja, ali valja dodati da to može biti i znak iskazivanja autoritetske zaštite provedenome istraživanju. O problemu objektivnosti/subjektivnosti te posebice o zanimljivome stavu o moći i mehanizmima čuvanja stečenih pozicija u znanosti usp. Katnić-Bakaršić 2004.

Povezanost poznatoga i novoga, polazišta i cilja, i to upravo nadograđivanjem novoga na poznati temelj, traže logičan slijed podataka, postupnost u iznošenju informacija s pratljivim uzročno-posljedičnim vezama, odnosno mogućnost iščitavanja kauzalnih odnosa. Raspravljani model čitatelj mora moći provjeriti na drugoj građi, drugome korpusu, stoga su nužne precizne i jasne upute, odnosno metodologija istraživanja (Gačić 2001, Oraić Tolić 2011).

U ostvarivanju ovih ciljeva pomaže tipiziranost znanstvenoga teksta na strukturnoj razini, što uključuje postojanje ustaljene sheme teksta, retoričkih strategija i kohezivnih sredstava (usp. analizu narativne prirode znanstvenoga diskursa u Katnić-Bakaršić 2004., gdje se argumentativna i spoznajna funkcija utvrđuju primarnima, pomičući estetsku funkciju prema nižemu rangu).

Da je znanstveni tekst tipiziran, pokazuje prepoznatljiv okvir u koji se smješta znanstvena monografija ili znanstveni članak.

Knjiga tako ima predgovor, uvodno poglavlje u kojemu autor daje pregled stručne literature i očitava svoj odnos prema postojećim teorijama te svoj od-

nos prema temeljnom nazivlju, razrađuje metodološka načela za istraživanje, definira građu (korpus), donosi materijal, provodi analizu i na kraju višeslojno strukturiranu sintezu, uz obvezatno poduži popis referentne literature. U opremi knjige podaci su o ranije objavljenim autorovim radovima koji su u suodnosu s knjigom. Znanstvenoj čestitosti pripada uključivanje preciznih informacija o ranije objavljenim tekstovima čiji se dijelovi rabe u monografiji.

Moguće je uključiti i posvetu, koja je bila konvencija u prošlim stoljećima, s obvezatnim komunikacijskim formulama, ili pak češća uz književna djela. Ali, i danas je to vrijedan kratak, kondenzirani paratekst, brižno stiliziran, s ilokucijskom snagom, s izrazitom pragmatičnom funkcijom. Od ostaloga se znanstvenoga teksta knjige razlikuje ne samo značenjski nego stilski i jezično. Razlog je što posveta ne pripada uskoznanstvenome diskursu nego omogućava autorsko-me *ja* da se iskaže, da progovori o sebi, da se izravno obrati čitateljima, da unese malo subjektivnosti unutar korica primarno objektivnoga diskursa. I u našem vremenu taj tip teksta obilježava autorska skromnost, pokazuje odnos autora i vlastitoga djela te autora i njegova okruženja. Za razliku od posveta u našoj pisanoj baštini danas nemaju uvijek onu zaštitnu funkciju, koja je autoru često bila potrebna za objavljivanje djela. Ipak, u nekima od njih, npr. uz objavljivanje doktorskih disertacija, nalazimo i autorsku skromnost s jedne strane i zaštitu mentora, članova povjerenstava i recenzenata s druge strane.

Opremi pripadaju i osnovni bibliografski podatci o autoru, usmjereni samo na znanstveni i stručni rad. Stoga se obično u bilješci o autoru-znanstveniku ne nalaze informacije o ostalim radovima (npr. književnim) ili aktivnostima (npr. glumačkim, pjevačkim ili sportskim uspjesima, političkome angažmanu i sl.), bez obzira na razinu tih postignuća, ili su sažeti u jednu rečenicu na kraju teksta (uz oznaku "ostalo"). Smještanje takvih informacija na kraj teksta (i to eventualno) pokazuje stav znanosti o rangiranju izvanznanstvenih postignuća.

Znanstveni, pak, članak ima iste temeljne strukturne dijelove, ali je manjega opsega, s kraćim uvodom, s manje razgranatom analizom, manjim brojem primjera i bržim prijelazom na sintezu te kraćim popisom samo izravno rabljene literature.

Podatci o autoru svode se na ime, zvanje i instituciju (ova su dva posljednja neobvezatni podaci, ovisni o uređivačkoj koncepciji) te podatke za kontakt (adresu elektroničke pošte).

Sažetak članka, koji se, ovisno o struci, kreće od nekoliko rečenica do jedne stranice, sublimacija je informacija i mora privući pozornost jer je često upravo sažetak, uz naslov i ključne riječi, mamac čitatelju da započne s čitanjem članka.

Samo riječ-dvije o svakome od ovih obveznih dijelova opreme znanstvenoga članka jer se na njima vidi i razvoj u prošlim nekoliko desetljeća.

Sažetak je u filološkim časopisima 80-ih godina 20. stoljeća znao biti od jedne rečenice, da bi polako rastao do jedne stranice. Također je prijevod bio na raznim jezicima relevantnima za struku i članak (npr. njemačkom, talijanskom, francuskom, ruskom...), dok se zbog želje za identificiranjem u svjetskoj znanstvenoj javnosti u posljednje vrijeme izrazita prednost daje engleskome jeziku.

Određivanje naslova se također mijenjalo posljednjih desetljeća, od kratke precizne sintagme koja pokriva temu i sadrži samo strukovno nazivlje do poduzih naslova od više redaka u kojima se pojavljuju primjeri, citati, strane ili razgovorne fraze, dvojbe praćene upitnikom ili čuđenja praćena usklikom i sl. To je jedno od mjesta očitavanja generacijske razlike, isto kao i češća uporaba *ja*-oblika u tekstu.

Ključne riječi izuzetno su bitne, navode se na jeziku članka i engleskom jeziku, a mnogi ih stariji znanstveni članci nisu imali. Dobar izbor ključnih riječi omogućava lakše nalaženje članka pomoću mrežnih tražilica, a time i vanjsku citiranost i uvrštavanje članka u bibliografije radova pojedinih znanstvenih potpodručja. Kao i u vezi sa svakom novom strukturnom sastavnicom diskursa, tako se neki autori (neovisno o generaciji) ne snalaze najbolje u traženju odgovarajućih ključnih riječi te sami svojem tekstu usporavaju prodor na (svjetsku) znanstvenu scenu.

Ovo su strukturni dijelovi koje priprema autor i mogu se uključiti u istraživanja autorova diskursa, dok jedan priprema uredništvo – klasifikacija na temelju recenzentskoga mišljenja (čime sadržaj članka i stavove autora, osim uredništva časopisa, štite i bar dva obično anonimna znanstvena autoriteta).

Ovu shematiziranost prate prepoznatljive retoričke strategije kojima je cilj potvrditi objektivnost iskaza, a u koju se svrhu prednost daje bezličnim i pasivnim konstrukcijama pred ličnim, ili tipičnim frazama pred slobodnijim

leksičko-semantičkim slaganjem (Katnić-Bakaršić 2004). Naravno, i ovdje možemo zamijetiti promjene u praksi posljednjih desetljeća.

Posebno važnu ulogu u strukturiranju znanstvenoga diskursa imaju kohezivna sredstva, od kojih su svakako najprepoznatljiviji i najzanimljiviji konektori. Konektori su vezna sredstva na razini teksta. Iz toga proizlazi njihova primarna funkcija – pomoć u uspostavljanju kohezije teksta kao jednoga od dvaju bitnih obilježja teksta, uz koherenciju (Trask 2005). Oni su formalni obilježivači, markeri odnosa između dijelova teksta, ili kako ih literatura još uspješno metaforički naziva signali kontekstualne uključenosti (Silić 1984).

U literaturi su različite klasifikacije konektora: gramatički, leksičko-gramatički, leksički i stilistički konektori (Silić 1984); relativni, veznički, priložni, frazeologizirani i propozicionalni konektori; za analizu argumentacijskoga diskursa relevantna podjela na konektore suprotnosti, pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka (Velčić 1987); upućivačko-zamjenjivački i nezamjenjivački konektori (Silić - Pranjković 2005, također usp. podjelu s obzirom na značenje na str. 361–362)...

Konektori pokazuju endoforične odnose – anaforične (unatražno povezivanje) i kataforične (unaprijedno povezivanje), dok se egzoforične odnose iščitava na višoj razini, izvan osnovnoga teksta (usp. Glovacki-Bernardi 1990).

U znanstvenim se tekstovima egzoforičnim konektorima mogu smatrati pozivi na literaturu u tekstu, popisi literature i svi prilozi pridodani člancima. Za daljnju raspravu ostaje jesu li podrubne bilješke vrsta egzoforičnih konektora, na što se ne može dati jednoznačan odgovor jer ovisi o autoru, odnosno o tome što za njega bilješke jesu, pa se stoga bilješke upotrebljavaju na različite načine, s različitim funkcijama i različitim su struktura. Tako mogu biti samo pozivanje na literaturu, definiranje pojmova, prevođenje navoda, oprimjerivanje stavova u glavnome tekstu pa sve do uspostavljanja paralelnoga teksta, zasebnih cjelina, gotovo skica članaka, koje bi se mogle uz manju doradu izdvojiti iz knjige i objaviti kao samostalne studije (usp. Kovačević – Badurina 2001.).

U znanstvenome tekstu, osim opće funkcije povezivanja dijelova teksta, konektori imaju pojačanu funkciju argumentacije i uvjeravanja.

Kako će se u nastavku analizirati argumentacijski diskurs Ive Lukežić, ovo će se pojačanoj funkciji konektora posvetiti posebna pozornost.

Na ovome mjestu valja odrediti korpus na kojemu će se analiza provesti. Zanima nas povezivanje u pisanim oblicima znanstvenoga komuniciranja, konkretno osnovne značajke argumentacijskoga diskursa u području dijalektologije te s njom povezane povijesti hrvatskoga jezika. Korpus čine djela Ive Lukežić različitih opsega i namjena, od znanstvenih i stručnih članaka i studija, preko nacrtu sveučilišnih predavanja do monografija. Puni su bibliografski podatci navedeni u popisu radova Ive Lukežić objavljenomu u zborniku *U službi jezika* (2007).

Premda znanstveni tekstovi mogu pripadati trima znanstvenim podstilovima: akademskom, znanstveno-udžbeničkom ili znanstveno-popularnom podstilu znanstvenoga stila, tekstovi u našem korpusu ne pripadaju ravnomjerno svim trima navedenim podstilovima. Prevaga je tekstova koje uvrštavamo u akademski podstil znanstvenoga stila (znanstvene knjige, znanstvene studije i znanstveni članci), a manje je tekstova koje obilježava pripadnost znanstveno-udžbeničkome podstilu (nacrt sveučilišnih predavanja) i znanstveno-popularnome podstilu (predgovori knjigama, prikazi knjiga i novinski članci). Stoga će i osnova analize biti usmjerena znanstvenim tekstovima u užem smislu.

U svako se istraživanje ulazi s određenim pretpostavkama, a analiza korpusa tekstova Ive Lukežić, učinjena u skladu s opisanim metodološkim postavkama, mogla bi potvrditi, modificirati ili opovrgnuti ova očekivanja:

- tekst koji pripada akademskom podstilu ima razvijen sustav konektora pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka;
- tekst koji pripada znanstveno-udžbeničkom podstilu obilježava manja čestotnost konektora zaključivanja zbog veće čestotnosti rečenica-diskursa (pseudodiskursa), kao što su definicije i sl.;
- tekst koji pripada znanstveno-popularnom podstilu ima još nižu čestotnost ove skupine konektora, ali su češći frazeologizirani i propozicionalni konektori;
- očekuje se razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu namjenu i recipijente, od različitih retoričkih strategija do različitih funkcija veznih sredstava;

- očekuje se razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu dužinu (članak vs. knjiga).

Nakon provedene analize korpusa znanstvenih radova Ive Lukežić možemo zaključiti da smo potvrdili ove polazne pretpostavke, bar u osnovnim crtama. Krenimo redom iznesenih pretpostavki.

Logična je bila pretpostavka da znanstvene monografije i znanstveni članci kao predstavnici akademskoga podstila imaju razvijen sustav konektora pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka. Naime, znanstveni tekst obilježava čvrsta kohezivna struktura. Premda je polazno dinamičan u nastajanju, pisani je tekst fiksiran, nepromjenjiv i time je postao statičan. Izgubljena je mogućnost za naknadna objašnjenja, stoga autor znanstvenoga članka mora sročiti tekst eksplicitno i jasno. Takav je tekst nespontan i pripremljen, a kako je istovremeno i javan, razumljiva je pozornost u njegovu strukturiranju. Linearnost pisanoga teksta može biti promatrana prostorno (kao riječi zapisane fiksnim redom) ili vremenski (kao temporalni kanal u čitateljevoj percepciji). Neovisno o tome koji je linearni model naša percepcija teksta, za dobro je razumijevanje nužno pomno razvijanje teme (usp. Glovacki-Bernardi 2001: 242-243), nizanje rečenica odabranim redom, s jasno uređenim uzročno-posljedičnim odnosima. U tome pomažu razna vezna sredstva, a najviše konektori. Njihova je učestalost različita kroz tekst, tako da su češći u uvodnim poglavljima knjiga; odnosno u uvodnim i zaključnim rečenicama članka. Služe za pojašnjavanje iznesenih spoznaja, za zaključivanje na temelju prezentirane građe, za iznošenje uopćenoga zaključka ili za pozivanje na prethodna, postojeća znanja. Naime, između autora i čitatelja mora postojati određena zajednička „količina” zajedničkoga znanja i ta je poveznica nezaobilazna u tumačenju tekstnih veza.

Primjeri iz djela Ive Lukežić potvrđuju visoku razinu doradenosti teksta, egzaktnost poruke i izostanak nepredvidljivosti (o tome izostanku ćemo na kraju analize još nešto reći).

Izdvajam nekoliko navoda iz knjiga i članaka.

U knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* u poglavlju naslovljenom *Komentari* autorica razvija misao polazeći od poznatih činjenica prema svojim spoznajama, a zbog pomnoga razvijanja teme, argumentaciju je moguće lako slijediti:

„Ova argumentacija otvara mjesto zaključku da /.../; Međutim, valja upozoriti na razlike: Prvo /.../; Drugo /.../; valja pobliže osmotriti neke činjenice. Prema mojoj ocjeni, donesenoj na temelju raspoloživa materijala...” (Lukežić 1990: 83)

Za razliku od ove knjige, autorica u svojoj sljedećoj knjizi, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, donosi pregled jezičnih značajki čakavskih govora trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa služeći se drukčijom vodećom retoričkom strategijom. Već se u prvom susretu s knjigom vidi da je cilj knjige iznošenje opsežne građe (Lukežić 1996: 31-155) strukturirane prema uzualnim gramatičkim kriterijima, a analiza toga glavnoga dijela knjige pokazuje izostanak očekivanih konektora zaključivanja. I uz takvu nižu učestalost konektora uzročno-posljedični su odnosi razvidni. Taj postupak upućuje na implicitno povezivanje, odnosno implicitno iznošenje uzročno-posljedičnih odnosa (usp. Glovacki-Bernardi 2001: 240). Tomu će se kasnije vratiti kod analize strukturne tipiziranosti dijalektološke literature.

Razlika uočena u ustrojavanju ovih dviju znanstvenih knjiga govori u prilog uočenim tekstološkim pojavama – da se autori u svojim člancima, monografijama i priručnicima koriste onim sredstvima koja su primjerena njihovim strukturama i namjeni. Operacija povezivanja proces je uvjetovan sintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom dimenzijom teksta. Stoga komunikacijska namjera i retorički zahtjevi teksta usmjeravaju autora na izbor najprimjerenijih narativnih obrazaca.

Iva Lukežić tako i u svojim znanstvenim i stručnim člancima rabi oba modela prikaza istraživanja.

U člancima iz područja povijesti hrvatskoga jezika iščitavamo jasne kauzalne veze i više veznih sredstava na površinskoj razini.

Različita su sredstva povezivanja, a u članku *Jezična i ortografska praksa u Novom listu od 1900. do 1907. godine* izdvajaju se zamjenice koje stalno upućuju na povezanost na iznadrečeničnu, tekstnu razinu, npr.:

„Ta raspra /.../; U tom stoljeću /.../; Takvim se književnim jezikom /.../; na tom jezičnom tipu /.../; S takvim problemima /.../; Iliri se u tom svom opredjeljenju /.../; Sve su to razlozi /.../” (Lukežić 1992: 121-124)

Drukčiji je način primijenjen u članku *Jezična norma u Razgovoru ugodnome naroda slovinskoga Andrije Kačića Miošića*, gdje se uvodni odlomci s razradom metodoloških načela najavljuju tekstnim konektorima:

„Naime: /.../; Nadalje: /.../” (Lukežić 2005: 20)

U članku *Crkvenoslavenizmi u književnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca* tekstni konektori kao početci odlomaka ili rečenica nisu ograničeni samo na uvod:

„U skladu s tim /.../; Nakon toga se /.../; Iako je /.../; Budući pak da je /.../; Naime, /.../” (Lukežić 1996: 110-111)

„Štoviše, /.../; Tu je misao moguće izlučiti /.../; Može je se, primjerice, /.../; Hrvatski je jezik, dakle, /.../; Stoga se, držim, griješi /.../” (Lukežić 1996: 117)

U dijalektološkim člancima, pak, *Jezična struktura u Balotinim pjesmama* (Lukežić 1988), *Riječka i sušačka čakavština* (Lukežić 1995) ili *Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine* (Lukežić 2003) autorica u uvodnim dijelovima elaborira temu kroz povezane odlomke, da bi dalje iznosila građu bez eksplicitnih poveznica na razini teksta, a u čemu zapravo iščitavamo čvrste implicitne kauzalne veze.

Nacrt sveučilišnih predavanja predstavnik je znanstveno-udžbeničkoga podstila. Svojom namjenom studentskoj populaciji (konkretno studentima kroatistike) pretpostavlja recipijenta koji je u procesu upoznavanja sa strukom, usvajanja novih informacija te širenja spoznaja o raspravljanoj temi. Studente se podsjeća na znanja koja su već usvojili i neprimjetno prelazi na novo. Takav tekst obilježava manja čestotnost konektora zaključivanja zbog veće čestotnosti rečenica-diskursa ili pseudodiskursa, između kojih se u analiziranu tekstu *Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja)* (Lukežić 1998) izdvajaju definicije i popisi jezičnih potvrda. Da se ne bi umanjila uzročno-posljedična povezanost diskursa, kohezivnu funkciju konektora preuzima članjenje teksta na kratke odlomke uz preciznu višerazinsku numeraciju (npr. *Pojave u konsonantizmu* 3. su razina podjele, a dijele se dalje na 8, a *Pojave u morfologiji* na 7 podcjelina, itd.). Kako je jedna od namjena pisanja nacrta sveučilišnih predavanja pružiti studentima tekst za učenje, može se zaključiti da ovako strukturiran tekst svojim razdvojenim i jasnim pseudodiskursima omogućava lakše

usvajanje informacija nego tekst koji bi bio isprepleten različitim vrstama namjernih (npr. *u tu svrhu...*), uzročno-posljedičnih (npr. *s obzirom na to da...*), zaključnih (npr. *prema tome...*) ili načinskih (npr. *na taj način...*) konektora.

Analiza je manje bila usmjerena tekstovima koji pripadaju znanstveno-popularnom podstilu i koji pokazuju slabiju koheziju argumentacijskih strategija, ali je ni oni, naravno, nisu lišeni. U ovome tipu tekstova osim elemenata znanstvenoga stila nalazimo elemente ostalih stilova javne komunikacije, prvenstveno novinarskoga stila, koji se iščitavaju upravo na tekstološkoj i leksikološkoj razini, a češće su nego drugdje uporabljeni frazeologizirani i propozicionalni konektori. Primjer iz predgovora ratnome broju časopisa *Fluminensia*, kojemu je Iva Lukežić bila glavnom urednicom, to najbolje pokazuje:

„Ipak je časopis pred nama. Nekoliko je razloga našem čednu zadovoljstvu zbog te činjenice. Prvi je /.../. To je ohrabrujući i umirujući znak da su ljudi i u ratnim okolnostima, dotaknuti i ranjeni ratom, radili svoj posao i pratili područje svog znanstvenog interesa. Drugo, /.../. Treći je razlog posebnu odnosu prema ovom dvobroju što je riječ o svojevrsnu ratnom godištu časopisa, iako se ni u jednom tekstu u njem izravno i ne spominje rat. Proći će, naime, još podosta vremena u kojem ćemo pravu bit i dimenzije tog rata u Hrvatskoj 1991. godine znati samo mi iz Hrvatske. /.../” (Fluminensia, *Riječ unaprijed*, 1991: VI).

Pretpostavljeno je da prikazi stručne literature pripadaju ovome krugu tekstova, ali je njihova analiza pokazala da su bliži znanstvenom nego popularno-znanstvenom podstilu. Način predstavljanja tuđih knjiga u prikazima obilježavaju iste strukturne sastojnice i retoričke strategije uočene u pregledima tuđih znanstvenih spoznaja u člancima. Ipak, u prikazima se uočava autoričina potreba za komunikacijom i s prikazivanim tekstom i s autorom toga teksta i s čitateljem, što pokazuju i ovi izdvojeni navodi iz prikaza knjige Stjepana Damjanovića *Jedanaest stoljeća nezaborava*:

„Riječ je, dakle, o tektovima /.../; Taj je tekst, štoviše, pisan /.../; Evo kratke informacije o tekstovima u prvom dijelu knjige /.../; Ova prva, dakle, grupa tekstova /.../; To je, dakako, pitanje dara, ako nije i poziva /.../; Stoga se tekstovi ove druge skupine odreda bave /.../; Konačno, knjiga je izišla u jednoj od najtežih godina u dugoj povijesti Hrvata i Hrvatske /.../; Govori dakle, djelo, ali govori i čin.” (Lukežić 1991: 225–229)

Analizom se potvrdilo i očekivanje razlike između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu namjenu i recipijente. U svojim znanstvenim člancima Iva Lukežić objavljuje svoja nova postignuća, donosi nove stručne informacije, a prvenstveno ih namjenjuje znanstvenicima, i to ne svima iz šire kroatističke struke nego vrlo često samo uskome krugu znalaca koji imaju zanimanja za temu i sposobnosti za primanje poruke. A moguće je i u jednome tekstu vidjeti više namjena i više tipova recipijenata. Konkretno, u članku *Polazišta i teze za opis iločke skupine govora* autorica u uvodnome dijelu (str. 213–217) raspravlja o recentnim teorijskim problemima, pa je tekst namijenjen širem krugu jezikolovaca slavističkoga usmjerenja, da bi se nakon prijelaza na opis iločke skupine govora (str. 217–236) obraćala izravno kroatistima dijalektolozima. Uvodni je dio teksta strukturno i jezičnostilski razlikovan od središnjega dijela teksta, a uključivanjem niza vrlo dugih rečenica isprepletenih kauzalnih veza, koje nisu značajke autoričina stila, izdvaja se iz cjelokupnoga njezina korpusa. Ova je rečenica zasigurno u njemu najduža, to je period raščlanjiv na kolone, koji su pažljivo raspoređeni i u ravnoteži. Dakle, rečenica je rastavljiva na manje klauze, na koje upućuje rečenična interpunkcija, ali bi provođenjem toga postupka do kraja, do jednostavnih rečenica, bilo izgubljeno specifično pretakanje iz surečenice u surečenicu, oslabila bi kohezija teksta, a time i snaga zaključka:

„Ponajprije nam je samima istražiti, spoznati, odrediti i omeđiti ono po čemu hrvatski jezik sveukupno jest zasebna pojavnost i datost unutar zajednice svjetskih jezika; na kojim je načelima građena i uspostavljena unikatna konstitutivna formula po kojoj funkcionira i cjelina hrvatskoga jezičnoga organizma i njegove sastavnice; od čega je sastavljena neponovljiva unikatna šifra upravo hrvatskoga jezika, u kojoj je pohranjena i objedinjena dijakronijska okomica samo njegova povijesnoga razvoja i sinkronijska horizontala upravo njegova suvremenoga postojanja; spoznati nam je i znati raspoznati u čemu je bit neponovljivosti hrvatske kombinacije sociolingvističkih, kultur-nopovijesnih i pragmatičnih silnica koje su utjecale na izgradnju toga idioma u složen unikatan komunikacijski ustroj što ga imenujemo hrvatskim jezikom, imajući pri tome imenovanju na umu i apstraktni sustav i njegove podsustave, i one više ili manje artificijelno strukturirane da bi služile široj nadarealnoj ili nadregionalnoj komunikaciji (bilo da je riječ o povijesnim književnojezi-

nim stilizacijama, bilo o suvremenom nadregionalnom hrvatskomu jezičnomu standardu), ili organske idiome koji su za međusobnu komunikaciju u povijesnoj vertikali na užemu geografskomu prostoru izgradile manje društvene zajednice unutar korpusa hrvatskoga naroda.” (Lukežić 1996: 214)

Vratimo se recipijentima. Knjige su namijenjene znanstvenicima, stručnjacima i studentima – budućim stručnjacima, a, ovisno o temi, mogu imati čitatelje i u širem krugu. Stoga u dijalektološkim monografijama nalazimo u uvodnim poglavljima tekstove namijenjene prenošenju osnovnih spoznaja i time je prijam moguć i širem krugu čitatelja, da bi se u sljedećim poglavlji-ma s pomakom prema iznošenju specifičnih spoznaja promijenile narativne strategije. Tako je i u knjigama Ive Lukežić. Utvrđeni okvir i kompozicija dijalektoloških radova, tipizirani naslovi i podnaslovi te redosljed poglavlja i potpoglavlja, uz dogovoreno nazivlje i temeljno definiranje, omogućavaju svakome stručnjaku jednostavno snalaženje. Čitatelj koji traži informaciju o akcentuaciji zna da će ona biti smještena nakon informacija o vokalizmu, a ne prije, onaj koji traži sintaktičke napomene, očekuje ih kao posljednju skupinu informacija, dok egzoforične veze karakteristične za dijalektološku literaturu – oglede govora, popise obavijesnika, popise literature i karte s upisanim dijalektnim izoglosama – očekuje na kraju knjige. Iz toga uređenoga modela proizlazi i manja nužda za vanjskim pokazateljima unutrašnje kohezije teksta, što analizirani korpus uvelike potvrđuje.

Premda se utvrdila manja čestotnost očekivanih konektora u argumentacijskome diskursu Ive Lukežić, uza sve to je neosporno da je svima zajednička osnovna funkcija konektora – kohezivnost i kompozicijska organizacija teksta.

Posljednja polazna pretpostavka za analizu bila je očekivanje razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu dužinu. Članak je kraća zaokružena cjelina čvrstih uzročno-posljedičnih veza, dok u knjizi, kao dužem tekstu, ima mjesta i za iscrpnija pojašnjenja – kompozicijski je složenija, najčešće podijeljena na veće, a potom manje cjeline, čime se omogućuju analize makrostrukture i mikrostrukture teksta, pa je stoga osim unutrašnje strukture poglavlja nužno očekivati i povezanost između poglavlja, s više eksplikativnih konektora otvaračke i zatvaračke funkcije, te s više egzoforičnih veza. Kada

se to ne bi ostvarilo, svako bi poglavlje izgledalo kao da je istrgnuto iz cjeline, pa bi se autor ogriješio o osnovno načelo kompozicije pisanoga rada – načelo strukturne zaokruženosti monografije. I knjige Ive Lukežić svjedoče o monolitnosti pisane strukture, o čemu je već bilo riječi.

Opseg teksta uvjetuje strukturne, prvenstveno kompozicijske značajke teksta. Opseg od najčešće jednoga autorskoga arka omogućava članku da bude kraća zaokružena cjelina čvrstih uzročno-posljedičnih veza, s malo odvajanja od glavnoga toka misli. Za razliku od toga, monografija je duža forma u kojoj samim time ima mjesta i za detaljnija pojašnjavanja, izlete na bočne staze, naknadna dodavanja, što omogućava opširnija obrazlaganja problematike nego u članku. Stoga nalazimo ponavljanja i naknadna objašnjenja istoga pojma ili zaključka drugim riječima ili na pojednostavljen način i sl. Objasnidbeni su konektori češći i očekivaniji.

Ovdje valja nešto reći o uzročno-posljedičnom načelu u znanstvenome stilu. Ako u znanstvenome tekstu redosljed procesa tumačenja ide od teze prema argumentu, logičan će biti posljedično-uzročni odnos rečenice. Uzročno-posljedični, pak, odnos rečenica bit će ako redosljed ide od argumenta prema tezi – u općoj znanstvenoj literaturi to je put od dokaza prema tezi, čemu u dijalektološkoj literaturi odgovara moguće polaženje od primjera, potvrda iz analiziranih govora prema oblikovanju teze. Svi uspoređeni tipovi tekstova Ive Lukežić imaju oba ova načina iznošenja građe, premda je vidljiva prevaga puta od teze prema argumentu. To je opća značajka dijalektološke literature, gdje je teza zadano polazište kojega se drže svi istraživači, a dodatno se naglašava naslovima poglavlja (npr. *Duljenja kratkog akcenta*, Lukežić 1990: 61) i podnaslovima cjelina (npr. *a. duljenja kratkog akcenta u slogu zatvorenu sonantom*, Lukežić 1990: 66), nakon kojih slijedi poduži niz potvrda.

I sad jedna kratka bilješka o nečemu čega, rekli smo, načelno nema u znanstvenim tekstovima, pa tako ni u znanstvenim tekstovima Ive Lukežić – nepredvidljivo. Ili ipak ima?

Ako se nešto nepredviđeno u istraživanju dogodi, tada autorica te informacije smješta u podrubne bilješke, kao što pokazuje npr. bilješka br. 70 u knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* (Lukežić 1990: 49), u kojoj se opisuje sporadična emocionalno uvjetovana uporaba akuta u govoru koji se opisuje kao

dvoakcenatski te također afektivno obilježena uporaba imperfekta. S druge, pak, strane nepredvidljivo može biti i nešto što se od autora ne očekuje, ili nije za njega uobičajeno, kao npr. bilješka br. 3 u članku *Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine*, gdje autorica progovara o svojem predačkom i materskom idiomu (Lukežić 2003: 5).

Analiza korpusa znanstvenih radova Ive Lukežić nije potvrdila sve polazne postavke. Prvenstveno se tu misli na nisku čestotnost konektora unatoč činjenici da je analiziran argumentacijski diskurs. Nedostatak konektora u nekim dijelovima teksta i češće implicino nego eksplicitno povezivanje obilježje su autorskoga stila Ive Lukežić, ali i hrvatske dijalektološke literature. Kohezija teksta time nije nigdje bila dovedena u pitanje. Tekstološka literatura poznaje postojanje „izrazito koherentnih tekstova bez jezičnih signala povezivanja” te činjenicu da povezivanje „nadilazi formalnojezičnu razinu i tada kada imamo na umu iskaz u njegovom komunikacijskom kontekstu.” (Velčić 1987: 8). Iz ostvarene kohezije teksta moglo bi se nepotvrđivanje pretpostavke o visokoj čestotnosti konektora zaključivanja (tipa: *dakle, zato, iz toga proizlazi* i sl.) smatrati više modificiranjem pretpostavke negoli njezinim opovrgavanjem.

Širenjem korpusa mogli bismo doći i do nekih novih informacija o strukturiranju diskursa. Tako bi na primjer analiza administrativno-znanstvenih tekstova kao što su razne vrste izvješća koje je Iva Lukežić pisala kao sveučilišna profesorica i znanstvenica zasigurno pokazala da svjesno zastaje i udvostručenim snagama argumentira tuđa postignuća i spoznaje, te da, dakle, dobro vlada vještinom uporabe kauzalnih konektora.

Ipak, mora se izreći određena ograda od poopćavanja ovih zaključaka – naime, raščlamba je učinjena na pisanome korpusu, dok bi raščlamba usmenoga korpusa zasigurno pokazala neke razlike. Tako iskustveno mogu potvrditi veći udjel konektora zaključivanja u usmenoj komunikaciji na relaciji nastavnik – student, gdje je profesorici Lukežić uvijek bilo stalo do toga da student razumije ono što mu se govori, ne zadovoljavajući se samo izgovaranjem tvrdnje, misli, savjeta ili pouke, već traženjem povratne informacije od studenta. Tek dobivanjem te informacije – da je shvatio – mogla se nastaviti komunikacija. Također valja reći da je nužnost većem uključivanju konektora u ovaj usmeni diskurs svakako i u činjenici da je ovdje nastavnik razgovarao sa studentom,

osobom koja je u procesu stjecanja znanja, dok je pisani tekst obično namijenjen stručnjaku, kojemu su osnovne (i ne samo osnovne) spoznaje dobro poznate. Dobar govornik uvijek je usmjeren na sugovornika, potvrđuje to i pisana i govorna praksa Ive Lukežić.

Iva Lukežić svojim je radovima i svojim uvođenjem mladih znanstvenika u dijalektološka istraživanja omogućila da se riječka kroatistika počela na znanstvenoj karti Hrvatske, pa i šire, promatrati kao centar izvrsnosti za područje dijalektologije, posebice čakavske.

MARIJA TURK

Drugi portret u ovoj cjelini posvećen je osobi koja je obilježila teorijsku jezikoslovnu misao riječke kroatistike pretkraj 20. stoljeća i na pregibu 20. u 21. stoljeće – Mariji Turk.

Tijekom plodnih znanstvenih i nastavnih desetljeća obavljala je i niz administrativno-upravnih poslova u hrvatskoj znanosti, bez kojih bi ukupna slika bila nepotpuna, stoga na početku više riječi o životopisu.

Marija Turk rođena je 12. studenoga 1947. godine u Sv. Vidu na otoku Krku. Nakon završenoga studija na Filozofskom fakultetu u Zadru i stručnoga usavršavanja u više centara Goethe Instituta u Njemačkoj, predavala je njemački jezik na Pedagoškoj akademiji, odnosno na Pedagoškom fakultetu u Rijeci. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu magistrirala je 1982. godine s temom lingvistike jezika u dodiru i doktorirala na istome fakultetu 1987. godine s temom iz fonologije hrvatskoga jezika. Na Pedagoškom fakultetu u Rijeci izabrana je 1982. godine za asistenta na kolegiju *Osnove teorije jezika*, a nakon stečenoga doktorata znanosti za znanstvenoga suradnika, odnosno docenta za područje filologije. Godine 1993. izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora za predmete *Osnove teorije jezika i Suvremeni hrvatski književni jezik*, a 1999. godine za redovitoga profesora na netom osnovanome Filozofskom fakultetu u Rijeci. Izbor redovitoga profesora u trajnom zvanju postigla je 2005. godine.

Već ovi podatci, na manje od pola stranice sažeta životopisa, govore o osobi koja je urednom uzlaznom crtom ostvarivala svoje radne zadatke. Ali, ne govore ništa više. U njima se ne vidi koje su je znanstvene teme zanimale i kojima je posvećivala svoje istraživačko vrijeme (jer kod izvrsnih znanstvenika ne iscrpljuje se sve u magisteriju i doktoratu), koje je kolegije predavala (a navedena su samo dva iz tadašnjih izbornih procedura), a da ne govorimo o tome kako je predavala i kako su je studenti i suradnici prihvaćali. O osobnosti još manje.

Stoga više o područjima rada, pa započnimo s nastavnim.

Uvijek joj je nastavni rad bio u prvome planu, morala je biti posebna nuž-

nost da se nastava odgodi, gotovo da se po njezinu ulasku u učionicu mogao navijati sat, a izlazak pred studente bio je pripreman i nakon desetljeća prakse. Uvijek se dodaju nove znanstvene spoznaje, novi primjeri koji će osvježiti nastavu. Često smo u razgovorima o nastavi znale spominjati izvrsna studentska pitanja koja nam daju misliti (a naravno i one druge u dvorani koji pod klupom nešto čitaju, ranije kakvu knjigu, danas su to „važne” poruke na mobitelu).

Na studiju hrvatskoga jezika i književnosti Marija Turk je predavala niz kolegija. Tako se studenti prve godine susreću s jezikoslovnim teorijama i prvim pregledom jezičnih razina na kolegiju koji se ranije zvao *Osnove teorije jezika*, a potom *Teorija jezika*. Otvaraju im se oči prema teorijskim podlogama za razgovor o jeziku i primjeni na hrvatski jezik. I u godinama kada je službeni naziv jezika bio hrvatski ili srpski jezik sva su oprimjerenja i teorijska propitivanja bila iz hrvatskoga jezika, a studente je uvijek usmjeravala na spoznaje o jeziku kao najvažnijem znaku našega identiteta.

Drugi kolegij kojim je godinama uvodila studente na početku studija bio je podjednako zahtjevan, a možda u nekim dijelovima i teži za učenje – *Suvremeni hrvatski književni jezik (fonologija)*, na kojemu sam nekoliko godina bila asistenticom i s profesoricom Turk ostvarila dobar suradnički odnos.

Nastava kolegija *Suvremeni hrvatski književni jezik (leksikologija)* bila je na višim godinama studija (reformama studija postao je *Leksikologija hrvatskoga standardnog jezika* na preddiplomskom studiju), kada su studenti dolazili s više predznanja te je time i zanimljivošću sadržaja bila omogućena kvalitetna rasprava. Kod mnogih je studenata ostvarena i želja za boljim upoznavanjem pojedinih dijelova leksikologije, pa su pisali diplomske radnje i dodatno dobivali mentorsku skrb profesorice Turk. Odnosi se to i na ustrojavanje novoga obveznoga kolegija *Semantika*.

Nakon uvođenja studija prema „bolonjskim” načelima studentima je omogućena izbornost, a nastavnicima rad na onim dijelovima struke u kojima imaju više znanstvenih istraživanja te se mogu posvetiti specifičnostima i u njih uvesti studente. Marija Turk je bila nositeljica izbornih kolegija *Frazeološka istraživanja* i *Lingvistika jezičnih dodira* na jednopredmetnom i dvopredmetnom studiju hrvatskoga jezika i književnosti. Veliki broj diplomskih radnji izrađenih pod njezinim mentorstvom na tim kolegijima potvrđuje dobru prak-

su uvođenja izbornosti, a raznovrsnost tema nastavničino usmjeravanje studenata prema prvim istraživačkim poslovima.

O svemu najbolje svjedoče izvrsni evaluacijski rezultati nastave. Naime, studenti na kraju svakoga semestra ocjenjuju svoje nastavnike. Evaluacije nastave profesorice Turk pokazuju samo najviše ocjene i najbolja mišljenja o nastavi, čime pokazuju da studenti znaju dobro procijeniti nastavnikove napore, žar s kojim se radi, pa i onda kada su predmeti (i nastavnici) zahtjevni.

Tijekom svoga bogatoga nastavnog rada Marija Turk posvetila je vrijeme i studentima drugih fakulteta. Tako je na Građevinskom fakultetu u Rijeci 15 godina predavala *Njemački jezik*, na Filozofskom fakultetu u Puli pet akademskih godina kao vanjska suradnica bila nositeljicom kolegija *Osnove teorije jezika*, a na Katoličkoj bogosloviji u Rijeci, na Institutu za teologiju laika, predavala je dvije akademske godine kolegij *Hrvatski jezik*.

Na doktorskim studijima *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Filozofskom fakultetu u Rijeci, *Kroatistika* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i *Kroatologija* Hrvatskih studija u Zagrebu bila je nositeljicom kolegija i pozvanom predavačicom. Također je bila gost profesor na stranim sveučilištima (Sveučilištu u Klagenfurtu u Austriji i Sveučilištu u Berlinu u Njemačkoj).

Sveučilišni nastavnici puno vremena posvećuju svome nastavnom radu, ali isto tako i znanstvenome radu. U tome je dijelu Marija Turk ostavila važne tragove i nekima se od znanstvenih radova upisala u temelje proučavanja tih područja.

Krenimo redom, od osnovnih podataka prema prikazu područja istraživanja.

Marija Turk je sudjelovala u više znanstvenih projekata, na počecima kao suradnica, a potom kao voditeljica istraživačkih timova.

Tako je već od prvih uspostavljenih projekata u Republici Hrvatskoj 1990. godine bila suradnica na istraživačkome projektu *Dijalektološki opisi kvarnerskih otoka*. Potom je od 1997. godine bila voditeljica znanstvenih projekata *Istraživanja u hrvatskoj leksikologiji*, od 2002. godine *Kalkiranje u hrvatskoj terminologiji* te od 2006. godine *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku*.

Po uspostavi potpora Sveučilišta u Rijeci bila je voditeljicom potpore *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku*, ocijenjene najvišom ocjenom A.

U okviru ovih projekata mentorski je vodila više mladih istraživača, kako u pripremi magistarskih radnji i doktorskih disertacija, tako i u uvođenju u pisanje znanstvenih radova.

Mentorski je pratila znanstvenu novakinju Helenu Pavletić u izradi magistarske radnje pod naslovom *Metaforizacija u terminologiji*, obranjene 2003. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bila je mentorica u izradi doktorske radnje Anete Stojić pod naslovom *Hrvatsko-njemački jezični dodiri (sinkronijski i dijakronijski pristup)*, koja je obranjena 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Mentorirala je izradu kvalifikacijskih radova Maje Opašić *Teorijsko-metodološke postavke analize frazema biblijskog podrijetla u hrvatskome jeziku na primjeru frazema s onimskom sastavnicom* i Željke Macan *Kontrastivna analiza hrvatskih i njemačkih frazema sa značenjem „sreća“ i „nesreća“*, oba obranjena 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bila je mentorica u izradi doktorske radnje Maje Opašić *Biblizmi u hrvatskome jeziku*, obranjene 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Također je bila mentorica u izradi doktorske radnje Željke Macan *Frazemi s brojevnom sastavnicom u hrvatskome i njemačkome jeziku*, obranjene 2015. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bila je i sumentorica u izradi doktorske radnje Branke Barčot *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji*, obranjene 2014. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Mnogi su mladi istraživači dobili tako mogućnost učiti prve korake u znanosti pod vodstvom Marije Turk.

Osnovni podatci o znanstvenome radu Marije Turk mogu se svesti na brojeve: izlagala na sedamdesetak znanstvenih i stručnih skupova u Republici Hrvatskoj i u inozemstvu, recenzirala školske udžbenike, znanstvene knjige, rječnike i znanstvene članke, bila članicom povjerenstava za vrednovanje znanstvenih projekata, udžbenika, pravopisa i drugih priručnika. Objavila je pet knjiga, pripremila pet uredničkih knjiga, objavila sedam poglavlja u knjizi (uz prijevod i komentare knjige) te 90-ak znanstvenih radova, prikaza znanstvenih radova i stručnih radova.

Ima vrlo visoku citatnost, što unutar kroatistike nema mnogo znanstvenika njezine generacije.

Ali, to su samo suhi podatci. Stoga treba više reći o područjima istraživanja. U svojim se radovima Marija Turk bavi pitanjima suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika, područjem fonologije i morfonologije, te leksikologije i frazeologije, a istraživanja u 21. stoljeću usmjerena su teoriji i praksi lingvistike jezičnih dodira. Također je dio zanimanja uvijek ostao vezan i uz teme koje nije predavala kao što je dijalektologija te ranije predavačke teme vezane uz njemački jezik.

U predstavljanju znanstvenoga rada započinjemo s knjigama, a čak deset knjiga nosi njezin pečat. Marija Turk je objavila pet autorskih knjiga u rasponu od 1990. do 2017. godine te pet uredničkih knjiga između 1996. i 2013. godine.

Kako će o autorskim knjigama biti više riječi kasnije, zastanimo na uredničkim knjigama. Veliki je posao u koricama zbornika znanstvenih radova, a ove su uredničke knjige s toga stanovišta posebno zanimljive.

Prvi zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* (1996.) tražio je kvalitetna urednička, likovna i tehnička rješenja jer smo već tada zamislili skupove koji bi svake dvije godine mogli iznjedrili zbornike radova te smo znali da će se ta rješenja dugo primjenjivati. Bila sam tajnica uredništva i svjedok tih traženja, a puno sam u tome procesu naučila za svoj kasniji rad.

S drugim joj je zbornikom (1998.) u tom smislu bilo lakše, ali i teže jer su pred njom bila zbog dobre recepcije prvoga zbornika i veća očekivanja.

A posebno su velika očekivanja bila pred Marijom Turk za organizaciju, a potom i uređivanje zbornika radova Petoga hrvatskoga slavističkog kongresa. Kongres je održan na Filozofskom fakultetu u Rijeci, a nepune dvije godine nakon njega radovi su objavljeni u dvjema knjigama *Peti hrvatski slavistički kongres*, u suuredništvu s Ines Srdoč-Konestrom.

Kao obično, iz jednoga dobro obavljenoga posla slijedi drugi, tako je i ovdje uslijedilo uređivanje zbornika radova hrvatskih sudionika na XV. međunarodnom slavističkom kongresu u Minsku (Bjelorusija) *A tko to ide?*, naslovljenome prema bjeloruskim stihovima. Zbornik je objavljen u Zagrebu, u suizdavaštvu Hrvatske sveučilišne naklade i Hrvatskoga filološkog društva.

Nastavimo portret prikazom autorskih knjiga i radova. Predstaviti ćemo ih podijeljeno u tri skupine.

U prvom su skupini teorijski radovi, u rasponu od fonološke do leksikološke teorije, pa otuda i naslov zbornika radova koji su njoj u čast pripremili njezini kolege i suradnici te objavili 2018. godine: *Od fonologije do leksikologije*.

Na čelu im je knjiga *Fonologija hrvatskoga jezika (distribucija fonema)*, nastala 1992. godine nakon uspješno obranjene doktorske disertacije iz toga područja, a objavljena u ediciji Izdavačkoga centra Rijeka.

Autorica nije fonemskodistribucijskim pojavama pristupila izolirano nego kao fonemskodistribucijskim pojavama uvjetovanim morfonološkim i leksičkim zakonitostima. Odnosi koje analizira jesu fonem : slog, fonem : morfem i fonem : glosem. I upravo izborom metodologije istraživanja uspjela je i doći do ponešto drukčijih spoznaja od drugih proučavatelja fonemske distribucije, kako jezika kao sustava tako i jezika kao standarda. U tome su pomogla shvaćanja jezika i u statičnosti i u dinamičnosti. U knjizi se promatra status starih i novih distribucijskih pravila te njihov dinamičan odnos, iz kojega se razvijaju novi odnosi i nove fonemske distribucije. Rezultira to i novim označavanjem nečega kao greške, jer se mora znati da nešto što je greška u jeziku kao sustavu ne mora automatski biti i greška u jeziku kao standardu (kao što je npr. nova distribucija u riječi *bicikl* koju standard prihvaća).

Za daljnja proučavanja fonologije hrvatskoga jezika ova je knjiga postala nezaobilazna.

Godine 2013. u suizdavaštvu Hrvatske sveučilišne naklade u Zagrebu i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci objavljena je knjiga *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, koja je kruna višegodišnjega rada na lingvistici jezičnih dodira.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja: *Lingvistika jezičnih dodira, Oblici jezičnog posuđivanja i njihova klasifikacija, Latentno jezično posuđivanje, Jezični purizam, Hrvatski u dodiru s drugim jezicima te Kalkovi u hrvatskome jeziku*. Na kraju je i popis kalkova u hrvatskome jeziku s više od 1.500 natuknica te ekstenzivni popis citirane i relevantne literature sa šestotinjak jedinica.

U svojem istraživačkom radu primjere crpila iz raznih izvora, nije se

zadržala samo na službenoj tiskanoj riječi koja prođe brojne preglede i korekture prije nego ode u tisak, već se osvrnula i na internetske portale koji koriste „živi“ jezik.

Autorica u knjizi daje niz odgovora na pitanje što je to kalk ili prevedenica, znajući da nema jednostavnoga i jednoga jedinoga odgovora koji bi zadovoljio sva obilježja kalkova.

Polazi od toga da je kalk najsuptilniji oblik jezičnoga posuđivanja, rezultat prikrivenoga ili latentnoga posuđivanja, odnosno svaki oblik reprodukcije stranojezičnih jedinica jedinica vlastitoga jezika. Pri tome kalkove karakterizira više ili manje vjerna reprodukcija stranoga predloška inventarom jedinica iz jezika primaoca, pa su teško uočljivi na prvi pogled.

Kalkovi u jezik unose čitav niz inovacija na leksičkoj razini, u tvorbi riječi i sintaksi. Ima kalkova koji su prihvatljivi i obogaćuju jezik, ali i onih koji nisu prihvatljivi. Kalkiranje je trajan fenomen koji se kontinuirano ažurira.

Kalkove se promatra i iz sociolingvističke perspektive, tako da ih se vidi i kao odraz prirodne težnje da se europska kulturna i jezična baština osvijesti u vlastitoj kulturi.

Autorica donosi prijedlog kalkološke tipologije i nazivlja. Utvrđuje pet tipova kalkova na leksičkoj razini: doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, poluprevedenice, formalno nezavisne neologizme i frazeološke kalkove. Za zanimljivu skupinu semantičkih kalkova pokazuje kako se domaćoj riječi pod utjecajem stranoga jezika pridružuje novo, dodatno značenje, a za najteže uočljive sintaktičke kalkove utvrđuje kako ih otkriva prijenos organizacije unutar sintagme ili unutar rečenice.

Svako daljnje bavljenje teorijom jezičnih dodira nezamislivo je bez ove knjige.

Da su teorijski pristupi u djelu Marije Turk bili uvijek vrlo važni, pokazuje i niz članaka čiji jednostavni naslovi zapravo pokazuju složenost i dorađenost misli.

Ovdje mislimo na članke: *Naznake o podrijetlu frazema, Jezični purizam i Jezični kalk: tipologija i nazivlje*. Teško je zamisliti da netko danas piše radove kojima se dotiče frazema, purizma ili kalkova, a da ne konzultira te članke.

Sva su ova tri članka objavljena u časopisu *Fluminensia* (1994., 1996. i 1997. godine). Marija Turk prisutna je u *Fluminensiji* od samih početaka, pa je tako i autorica članka *Grafija i ortografija u prvoj „riječkoj“ knjizi „Brašno duhovno“* u sada već davnome prvom broju iz 1989. godine, još jednom od projekata Odsjeka za kroatistiku koji je tada zaživio i još uspješno traje, a kojemu je profesorica Turk dala veliki doprinos, uvodeći časopis u a1 kategoriju znanstvenih časopisa.

Druga istraživačka cjelina koju predstavljamo je vezana uz Krk i čakavštinu.

Marija Turk je objavila dvije suautorske knjige, prijevod jedne knjige te niz članaka u rasponu od 1986. do 2015. godine. Također je održala brojna javna predavanja za stručnu i širu javnost.

Prvu je knjigu napisala 1990. godine u suautorstvu sa suprugom Hrvojem Turkom, a čiji naslov *Od Miholjica do Sv. Vida* upućuje na prikaz najvažnijih obilježja prostora na kojemu se Marija Turk rodila: zemljopisnih, povijesnih, gospodarskih, kulturnih te posebno jezičnih.

Sljedeća je knjiga objavljena u Izdavačkom centru Rijeka, koji je tih godina sustavno objavljivao kroatističke knjige, od standardoloških preko povijesnojezičnih do dijalektoloških, kada govorimo o jeziku, te niz važnih knjiga o hrvatskoj književnosti – povijesti, teoriji i stilistici.

Godine 1996. objavila je prijevod za proučavanje čakavštine vrlo važne knjige K. H. Meyera *Čakavština otoka Krka (Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk)*, te prateću studiju i komentare. Hrvatskim je dijalektolozima te posebice proučavateljima čakavske dijalektologije ovaj prijevod vrlo korisno štivo. Kako vrijeme prolazi, prijevod je to i važniji jer se novije generacije kroatista više ne služe aktivno njemačkim jezikom kao ranije, posebice u 19. stoljeću i do pretkraj 20. stoljeća, kada je njemački jezik bio primaran za objavljivanje radova kojima se željelo hrvatski jezik predstaviti stranim filolozima ili s njima uspostaviti dijalog. Danas je tu funkciju preuzeo engleski jezik.

Knjiga *Govori otoka Krka* iz 1998. godine, u izdanju Libellusa, nastala je u suautorstvu s Ivom Lukežić, s kojom je ostvarila izvrsnu dugogodišnju suradnju i objavila više radova.

Naslov sve govori. Riječ je o opisu krčkih govora koji najbolje pokazuju raznovrsnosti i razlikovnosti čakavštine na samo jednome otoku.

Opisani su govori koje povezuje čakavština koja čuva stara jezična obilježja, ali razlike su vidljive od mjesta do mjesta, a ovisno o pripadnosti starinačkim ili doseljeničkim govorima. Valja reći da su u svijesti stanovnika neke od tih razlika puno veće nego što to one jesu, a obično se temelje na fonološkim i leksičkim razlikama. Marija Turk je opisala fonološki sustav i odnose unutar njega, vezano uz pojedine govore, dok je Iva Lukežić obradila morfološki sustav i mikrosustave u krčkim govorima. Nakon tako provedene detaljne analize autorice predlažu klasifikaciju krčkih govora na čak tri mikrosustava, potvrđujući da jedan otok može biti pokazateljem prostornih i vremenskih jezičnih preplitanja. To su starinački, doseljenički i granični mikrosustavi.

Baveći se dijalektološkim, čakavskim i krčkim temama Marija Turk najbolje se odužila rodnome kraju. U desetak članaka objavljenih od 1986. do 2015. godine nalazi se nekoliko znanstvenih radova u kojima se daje pregled današnjih krčkih govora, opisuju mjesni govori Milohnića i Vrbnika, pojedina gramatička (glagolski oblici) i leksička obilježja krčkih govora (frazologija, germanizmi i romanizmi).

Posebno izdvajamo članak *Mjesni govor Milohnića*, objavljen 1986. godine u suautorstvu s vrsnom poznavateljicom čakavske dijalektologije Ivom Lukežić, gdje autorice opisuju fonološke i ostale značajke mjesnoga govora Milohnića.

Osim znanstvenih za upoznavanje krčke sredine s temama iz jezika i kulture posebno su važni stručni članci, a Marija Turk je objavila niz stručnih članaka od 1994. do 2005. godine, mahom u *Krčkome kalendaru*: o izrekama u govorima otoka Krka, o krčkim poslovicama te o nazivima krčkih naselja.

Ovaj se broj vidno povećava dodamo li radove koji se dotiču povijesti hrvatskoga jezika, pa upućujemo na radove o leksikografu i gramatičaru Dragutinu Antunu Parčiću. Posebno mjesto u tome povijesnojezičnome krugu zauzimaju radovi iz širega sjevernočakavskog područja vezani uz riječku filološku školu i njezina predvodnika Frana Kurelca, čiju je književnojezičnu koncepciju dubinski analizirala i revalorizirala, a o čemu ima riječi u Kurelčevu (novom) portretu u ovoj knjizi.

U treću skupinu radova uključujemo germanističke radove. Na počecima stoje članci u Zborniku Pedagoškog fakulteta u Rijeci, gdje od 1977. do 1985. propituje vokalne i konsonantske sustave njemačkoga i hrvatskoga jezika te njihov suodnos, a u kontekstu učenja stranoga jezika. Do punoga je izražaja došlo izvrsno poznavanje dvaju fonoloških sustava, gdje hrvatski nije predstavljen samo kao standardni jezik nego se u analizu uključuju i njegovi dijalekti.

Knjiga objavljena kod uglednoga izdavača (Narr Francke Attempto, Tübingen) 2017. godine u suautorstvu s Anetom Stojić *Deutsch-kroatische Sprachkontakte: Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene* uokviruje bavljenje germanističkim temama.

Izdvajamo tek nekoliko činjenica: monografija je rezultat dugogodišnje lijepe i kvalitetne suradnje s germanisticom Anetom Stojić, nastala je na njihovom izvrsnom poznavanju relevantne literature te pokazuje utjecaj njemačkoga na hrvatski jezik, prateći ga u vremenu i u prostoru. U knjizi se identificiraju brojne njemačke posuđenice u hrvatskom jeziku te propituje njihov status. Kada kažemo brojne riječi, mislimo na korpus od gotovo dvije tisuće riječi, među kojima ih čak oko 450 ima nadregionalni karakter, te kojima dalje propituju načine prilagodbe na svim jezičnim razinama. Neizostavno je bilo u ovom istraživanju spomenuti i prevedenice. Nakon sveobuhvatne analize autorice donose niz zaključaka, između kojih je i da su riječi njemačkoga porijekla obogaćenje hrvatskoga jezika, tim više što je između utvrđenih 380 pravih posuđenica veliki broj terminoloških prinosa, posebice u zanatstvu i tehnici. Ova je knjiga, uz prethodnu o kalkovima, nezaobilazna u daljnjim sociolingvističkim istraživanjima jezičnih dodira.

Premda su osnovni zadatci sveučilišnih nastavnika vezani uz nastavu i znanstvena istraživanja, veliki je broj stručnih i organizacijskih poslova koje aktivan nastavnik treba odraditi, a neki od njih naprave i puno više. Marija Turk je u tome ponajbolji primjer.

Bila je predsjednica organizacijskoga i recenzentskoga odbora prvoga i drugoga međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* (1994. i 1996.), kada je budući znak riječke konferencijske prepoznatljivosti bio tek u povojima. Na tome tragu je bila i predsjednica organizacijskoga odbora V. hrvatskoga slavističkog kongresa (održanoga 2010. u Rijeci) te predsjednica

organizacijskoga odbora za Hrvatsku na Međunarodnom slavističkom kongresu koji se 2013. godine održao u Minsku (Bjelorusija).

Također je bila niz godina članica uredništva, a u dva mandata glavna i odgovorna urednica znanstvenoga časopisa *Fluminensia*. Za njezina je vođenja taj znanstveni časopis dobivao sve jasnije pokazatelje znanstvene prepoznatljivosti, ne samo u Hrvatskoj nego i u inozemstvu.

Brojne su funkcije koje je Marija Turk obnašala na svom matičnom odsjeku, fakultetu i sveučilištu, ali i široj akademskoj zajednici.

U dva je mandata bila pročelnica Filološkoga odjela (od 1992. do 1996.) na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. U akademskoj godini 1995./96. svoja je nastojanja usmjerila osnivanju studija engleskoga i njemačkoga jezika i književnosti, pripremvši prve prijamne ispite i sve potrebno za početak nastave. U sljedeće je dvije godine nastava ovih dviju neofiloloških grupa bila vezana uz Filološki odjel, te sam kao pročelnica odjela imala u profesorici Turk veliku pomoć. Osamostaljivanjem anglistike i germanistike ostvarili su se uvjeti za dugo čekano preimenovanje Filološkoga odjela u Odsjek za kroatistiku, a i Pedagoškoga fakulteta u Filozofski fakultet. U tome je vidljiv veliki doprinos Marije Turk.

Na Odsjeku za kroatistiku bila je od 1998. godine voditeljica poslijediplomskoga znanstvenog studija *Lingvistika s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, a od 2007. godine članica Vijeća poslijediplomskoga doktorskog studija *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika*, oba na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Bila je predstojnica Katedre za hrvatski jezik na Odsjeku za kroatistiku (od 2006. do 2008.).

Također je od 1998. do 2000. godine obavljala funkciju prorektorica za nastavu na Sveučilištu u Rijeci, kada su njezine izuzetne organizacijske sposobnosti došle do punoga izražaja.

Marija Turk je obavljala i važne funkcije u široj akademskoj zajednici. Izdvajamo sljedeće: članica znanstvenoga vijeća Ministarstva znanosti i tehnologije (od 2000. do 2003. godine), predsjednica Područnog znanstvenog vijeća humanističkih znanosti u Ministarstvu znanosti i tehnologije (od 2000.

do 2003. godine), članica Odbora za podjelu državnih nagrada za znanost (od 2000. do 2003. godine), predsjednica Stručnoga povjerenstva za podjelu državnih nagrada za humanističke znanosti (od 2000. do 2003.), članica Odbora za hrvatske lektorate u inozemstvu (od 2005.), predsjednica Matičnoga odbora za područje humanističkih znanosti – polje filologije (od 2005. godine do 2008.), članica Odbora za dodjelu nagrade Ivan Filipović (od 2005. do 2007.), članica Odbora za državne nagrade za znanost...

Obavljala je i sljedeće poslove u akademskome svijetu, kao predsjednica Upravnoga vijeća Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, članica Stručnoga povjerenstva za vrednovanje znanstvenih projekata iz filologije, evaluatorica Hrvatske zaklade za znanost i članica stalnoga odbora za humanističke znanosti Hrvatske zaklade za znanost.

Bila je i članica Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika, koje je imenovao Hrvatski sabor 2005. godine s nizom zadataka vezanih uz standardizaciju hrvatskoga jezika, a raspustio tadašnji ministar znanosti 2012. godine.

Za doprinose u znanstvenome radu Marija Turk je dobila niz važnih priznanja. Ovdje izdvajamo tri, koje svako govori o znanstvenici i osobi.

Godine 1993. godine dobila je Nagradu grada Rijeke za znanstveni rad, odnosno za „vrhunska ostvarenja u području fonologije hrvatskog jezika”. Život i rad Marije Turk vezan je uz Rijeku i njezin Pedagoški/Filozofski fakultet i Grad je prepoznao njezina nastojanja u istraživanjima hrvatskoga jezika.

Dobitnica je nagrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička ostvarenja u Republici Hrvatskoj u području filoloških znanosti 2014. godine za knjigu *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, o kojoj je već bilo više riječi, a koja je recepcijom u narednim godinama potvrdila kvalitetu i razloge dodjele nagrade.

Općina Malinska – Dubašnica dodijelila joj je 2017. godine status počasne građanke Općine Malinska – Dubašnica. Marija Turk rođenjem u Sv. Vidu vezana je uz ovu općinu te je znatnim dijelom svojega znanstvenoga rada istraživala primarno filološke teme koje se dotiču Općine, o čemu je već bilo riječi.

Cijeneći izniman rad profesorice Marije Turk i njezine prinose nacionalnoj filologiji, ali i višegodišnji predan nastavni rad, njezini su joj kolege 2018.

godine priredili zbornik radova naslovljen *Od fonologije do leksikologije*, u kojemu su objavljeni radovi brojnih istraživača s fakulteta na kojemu je radila, ali i mnogih s drugih znanstvenih institucija. Recepcija zbornika u znanstvenoj i stručnoj javnosti bila je velika, odgovarajuća doprinosima Marije Turk.

UREDNIČKA NAPOMENA

Knjiga je nastavak knjige *Riječki filološki portreti*, koja je objavljena kao druga knjiga u Biblioteci časopisa *Fluminensia* 2006. godine.

U knjigu je uključeno devet ranije objavljenih radova, a za ovu su knjigu manje ili znatno prerađeni. To su radovi:

- 1995: Napomene o jeziku libreta „Ban Leget” Ivana Dežmana. *Fluminensia*, 7, 2, 11–16.
- 1998: Sintaksa Adolfa Vebera Tkalčevića, *Riječki filološki dani*, knj. 2 (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa) Rijeka, 81–88.
- 2007a: Argumentacijski diskurs hrvatske dijalektološke literature (na djelu Ive Lukežić), *U službi jezika – Zbornik u čast Ivi Lukežić*, ur. Silvana Vranić, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knj. 3., Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 313–324.
- 2007b: Jonkeove sušačke godine, *Jezik*, god. 54., br. 4., 123–131.
- 2009: Riječke godine Šime Ljubića, *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o Šimi Ljubiću*, ur. Tihomil Maštrović, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 447–458.
- 2018a: Fran Kurelac i *Fluminensia*, *Fluminensia*, 30, 1, 17–40.
- 2018b: Marija Turk, *Od fonologije do leksikologije*, *Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knj. 6, Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, 11–20.
- 2019: Riječka filološka škola, *Hrvatska revija*, 2, 59–63.

- 2020: Filološka strujanja u Rijeci u 19. stoljeću, *Tragovi građanske tradicije – Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*, ur. Irvin Lukežić i Sanja Zubčić, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 203–217.

Ostali su radovi napisani za ovu knjigu.

U radu o Šimi Starčeviću rabe se dijelovi iz knjige:

Stolac, Diana – Grahovac-Pražić, Vesna (2015) *Šime Starčević – od riči do Ričoslovja*, Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

Knjiga je rezultat istraživanja na znanstvenim projektima *Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća* ([13.04.1.2.03](#); od 2014. do 2018.) i *Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća* ([uniri-human-18-285](#); od 2019.), koje je financiralo Sveučilište u Rijeci, te unutar projekta Rijeka – *Europska prijestolnica kulture 2020 – 27 susjedstava*, susjedstvo Kampus Riječka pisana baština u 19. st.

POPIS IZVORA I LITERATURE

IZVORI

1. Dežman, Ivan (1872) *Ban Leget. Opera u tri čina*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
2. Kurelac, Fran (1860) *Recimo koju*, Karlovac: Slova Pretnerova.
3. Kurelac, Fran (1862) *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorena, prevedena i nasnovana*, Zagreb: Slovi Antuna Jakića.
4. Kurelac, Fran (1867) *Imena domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj*, Zagreb: Troškom Svetozara Galca.
5. Kurelac, Fran (1868) Placere ili: kako je tu misal izgovarao narod slovinški na jugu vsimi vėkovi, *Rad JAZU*, 3, 183–206.
6. Kurelac, Fran (1869) O korenu teg i njegovih žilicah, *Rad JAZU*, 9, 17–64.
7. Kurelac, Fran (1870) Silva ili koja su imena dubu, grmu i dubravi?, *Rad JAZU*, 12, 31–86.
8. Kurelac, Fran (1872a) Vlaške rěči u jeziku našem, *Rad JAZU*, 12, 93–137.
9. Kurelac, Fran (1872b) Stariji oblici samostavni, *Rad JAZU*, 20, 138–149.
10. Kurelac, Fran (1873a) O glagolu objicere kako nam ga na našem jeziku izreći, *Rad JAZU*, 23, 204–211.
11. Kurelac, Fran (1873b) Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih, *Rad JAZU*, 24, 1–48.

12. *U službi jezika* (2007) *U službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić* ur. Silvana Vranić, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knji. 3, Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka (v. popis radova Ive Lukežić)
13. Weber, Adolfo (1859) *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005)

LITERATURA

1. Antić, Vinko (1965) *Pisci – Rijeka – Zavičaj. Književni prilozi*, Rijeka: Matica hrvatska.
2. Anić, Vladimir (1968a) Akcenat u gramatici Šime Starčevića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 7, 70–88.
3. Anić, Vladimir (1968b) Akcentološki članci Šime Starčevića, *Jezik*, 15 (4), 114–121.
4. Badurina, Lada (2004) Slojevi javnog diskursa, *Obdobja* 22, 151–164.
5. Badurina, Lada – Matešić, Mihaela (2006): O tekstnim konektorima, *Riječki filološki dani*, 6., Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, 205–222.
6. Baković, Matijas (2011) Pokušaj grafijske reforme Đure Augustinovića, *Fluminensia*, 23, 1, 39–52.
7. Baras, Frano (1977) Maršal Marmont i hrvatski jezik, *Radovi Pedagoške akademije u Splitu*, 2, Split, 57–79.
8. Bičanić, Ante i sur. (2015) *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, knj. 4, 19. stoljeće. Zagreb: Croatica.
9. Binički, Fran (1918) Autobiografija popa Šime Starčevića, *Hrvatska prosvjeta*, 5, 327–334.
10. Blažeković, Tatjana (1953) *Fluminensia Croatica*, Zagreb: JAZU.
11. Bogdanović, Gordana (1993) Sedam sušačkih godina profesora Jonkea, *Zbornik radova s dvodnevnog znanstvenog skupa uz 365. godinu osnutka Gimnazije*, Rijeka: Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, 87–89.

12. Bogović, Mile (2006) Senjsko sjemenište te visoko filozofsko i teološko učilište u njemu 1808. – 1940., *Senjski zbornik*, 33, 193–216.
13. Breyer, Mirko (1939) *Tragom života i rada Frana Kurelca hrvatskoga preporoditelja i književnika (1811-1874)*, Hrvatski moderni pisci, kolo III., knj. 6., Zagreb: Tisak „Tipografije” D.D. Zagreb.
14. Brown, Gillian – Yule, George (1983): *Discourse analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
15. Budisavljević, Bude (1904) Recimo koju o Franu Kurelcu – O 30. obljetnici smrti njegove, *Građa za povijest hrvatske književnosti*, JAZU, 1–68.
16. Čop, Milivoj (1988) *Riječko školstvo (1848-1918)*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
17. Ćosić, Vjekoslav (2014) Šime Starčević i francuski jezik, Zadar: Matica hrvatska Zadar.
18. Devčić, Ivan (1989) Senjsko bogoslovno učilište, *Senjski zbornik*, 16, 55–62.
19. Drechsler (Vodnik), Branko (1915) *Iz Ostavštine Frana Kurelca*, Zagreb: JAZU.
20. Duraković, Tereza (1995) Hrvatski jezik u hrvatskoj gimnaziji u Rijeci, *Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci – Izvješće za školsku godinu 1994/95*, Rijeka, 27–35.
21. Frančić, Anđela – Hudeček, Lana – Mihaljević, Milica (2005) *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
22. Gačić, Milica (2001) *Pisanje i objavljivanje znanstvenih i stručnih radova*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija.
23. Glovacki-Bernardi, Zrinjka (1990) *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
24. Glovacki-Bernardi, Zrinjka i sur. (2001) *Uvod u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga.
25. Grahovac-Pražić, Vesna (2011a) Doprinos Šime Starčevića hrvatskoj homielitici, *Senjski zbornik*, 38, 73–86.

26. Grahovac-Pražić, Vesna (2011b) ‘Homelie’ Šime Starčevića, *Crkva u svijetu*, XLVI, 4, 449–465.
27. Granić, Jagoda (1997) Komunikacijske vrijednosti govorenog i pisanog diskursa, *Tekst i diskurs*, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 39–43.
28. Grlović, Milan (1898-1900) *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*, Zagreb (pretisak: *Zaslužni Hrvati XIX. stoljeća*, Rijeka 1992.).
29. Ham, Sanda (1998) *Jezik zagrebačke filološke škole*, Osijek: Matica hrvatska.
30. Ham, Sanda (2005) Veliko ili malo slovo u nazivima filoloških škola, *Jezik*, 52, 2, 71–72.
31. Holjevac, Sanja (2010) *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet (rkp.)
32. Holjevac, Sanja (2014) Jezične značajke Starčevićevih djela objavljenih u riječkoj tiskari Karletzky, *Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Gospiću 7. i 8. prosinca 2012., Zadar – Gospić, 153–167.
33. Holjevac, Sanja (2018a) Književnojezična koncepcija Frana Kurelca i riječke filološke škole u izdanjima riječke tiskare Karletzky, *Od fonologije do leksikologije*. Zbornik u čast Mariji Turk, ur. Diana Stolac, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Odsjek za kroatistiku, 127–141.
34. Holjevac, Sanja (2018b) Izdanja riječke tiskare Karletzky na hrvatskom jeziku kao izvor za jezikoslovna istraživanja, *Sarajevski filološki susreti 4*. Zbornik radova (knjiga 1), ur. Ismail Palić, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 271–289.
35. Holjevac, Sanja (2020) Tiskarska djelatnost obitelji Karletzky u Rijeci. *Tragovi građanske tradicije – Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*, ur. Irvin Lukežić i Sanja Zubčić, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 79–100.
36. Horvat, Josip (1940) *Ante Starčević, kulturno-povijesna slika*, Zagreb: Matica hrvatska.

37. Hoško, Franjo Emanuel (2007) Razlozi nastanka Bogoslovnog sjemeništa i Bogoslovne škole u Senju, *Riječki teološki časopis*, 15, 2, 271–284.
38. Jonke, Ljudevit (1971) Veberova “Skladnja ilirskoga jezika” – prva naša sintaksa, u: *Hrvatski jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska, 147–160.
39. Katičić, Radoslav (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU – Globus.
40. Katnić-Bakaršić, Marina (2001) *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.
41. Katnić-Bakaršić, Marina (2004) Akademski diskurs: dileme i izazovi, *Obdobja 22*, 191–197.
42. Kovačević, Marina – Badurina, Lada (2001) *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
43. Kurelac, Fran i dr. (1999) /Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević/ *Jezikoslovne rasprave i članci*, priredio Ivo Pranjković, Zagreb: Matica hrvatska.
44. Luetić, Tihana (2002) Korespondencija Šime Ljubića i Franje Račkog, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU (1330-7134)*, 20, 217–268.
45. Lukežić, Irvin (1991) *Fijumanske priče*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
46. Lukežić, Irvin (1999) *Liburnijski torzo*, Crikvenica: Libellus.
47. Lukežić, Irvin (2006) *Ogledalo bašćinsko – O starim knjigama, zaboravljenim piscima, rijetkim novinama i neostavrenim časopisima*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
48. Lukežić, Irvin (2019) *U Terpsihorinu hramu. Iz povijesti riječke Narodne čitaonice*, Rijeka: Gradska knjižnica.
49. Lukežić, Iva (2012) *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci i Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
50. Lukežić, Iva (2015) *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci i Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.

51. Ljubović, Blaženka (2007) Znameniti ljudi senjskog sjemeništa, *Riječki teološki časopis*, 30, 2, 537–550.
52. Matejčić, Radmila (1990) *Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
53. Moguš, Milan (1978) *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber.
54. Moguš, Milan (1991) Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika u: Stjepan Babić i sur.: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU – Globus, 15–60.
55. Moguš, Milan (1993) *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Globus.
56. Morić-Mohorovičić, Borana (2015) *Gramatičar Dragutin Parčić*, doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet (rkp.)
57. Nosić, Milan (1997) *Gajev preteča: Josip Završnik i njegovo djelo*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
58. Oraić Tolić, Dubravka (2011) *Akademsko pismo. Strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente*, Zagreb: Naklada Ljevak.
59. *Povijest Rijeke* (1988) *Povijest Rijeke*, ur. Danilo Klen, Rijeka: Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka.
60. Pranjković, Ivo (1992) Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića, *Fluminensia*, 4, 1, 113–119.
61. Pranjković, Ivo (1993) *Adolfo Veber Tkalčević*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
62. Pranjković, Ivo (1999) Predgovor; Ljetopis Frana Kurelca; Bibliografija izdanja djela Frana Kurelca; Važnija literatura o Franu Kurelcu u: Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Zagreb: Matica hrvatska, 11–25.
63. Rački, Andrija (1928) *Iz povijesti sušačke gimnazije prigodom tristo-godišnjice (1627.-1927.)*, Sušak: Primorski Štamparski Zavod (pretisak: Adamić, Rijeka 2007.)

64. Rački, Andrija (1947) *Prilozi k povijesti grada Sušaka*, Sušak 1947. (pre-tisak: Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1991.)
65. Rački, Franjo i dr. (1969) /Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Blaž Lorković/ *Izbor iz djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Zora - Matica hrvatska.
66. RFD (1996 – 2018) *Riječki filološki dani*, Zbornik radova, knj. 1–11. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
67. Samardžija, Marko (1990) *Ljudevit Jonke*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
68. Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
69. Silić, Josip (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.
70. Silić, Josip – Pranjeković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
71. Smičiklas, Tadija (1898) *Život i djela Šime Ljubića*, *Ljetopis JAZU za god. 1897.*, XII., Zagreb: JAZU, 150–243.
72. *Spomenica* (1980) *Spomenica preminulim akademikima*, 8, Zagreb: JAZU – Ljudevit Jonke (1907-1979).
73. *Spomenknjiga* (1901) *Spomenknjiga koju je prigodom petdesetgodišnjice Narodne Čitaonice Riečke izdao Odbor*, Sušak: Tisak Narodne Tiskare G. Kraljeta. (Pre-tisak: Adamić i Gradska knjižnica Rijeka, Rijeka 2000.)
74. Srdoč-Konestra, Ines (1992) O prvim riječkim novinama s početka 19. stoljeća, *Fluminensia*, 4, 2, 39–44.
75. Stolac, Diana (1992) Ljudevit Jonke i češka književnost, *Ljudevit Jonke – život i djelo* (Zbornik znanstvenoga skupa), Rijeka, 59–62.
76. Stolac, Diana (1995) Napomene o jeziku libreta “Ban Leget” Ivana Dežmana. *Fluminensia*, 7, 2, 11–16.
77. Stolac, Diana (1998a) *Hrvatsko pomorsko nazivlje (Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljači)*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

78. Stolac, Diana (1998b) Sintaksa Adolfa Vebera Tkalčevića, *Riječki filološki dani, knj. 2* (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa) Rijeka, 81–88.
79. Stolac, Diana (2006) *Riječki filološki portreti*, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, 2, Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka.
80. Stolac, Diana (2007a) Argumentacijski diskurs hrvatske dijalektološke literature (na djelu Ive Lukežić), *U službi jezika – Zbornik u čast Ivi Lukežić*, ur. Silvana Vranić, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, 3., Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 313–324.
81. Stolac, Diana (2007b) Jonkeove sušačke godine, *Jezik*, god. 54., br. 4., 123–131.
82. Stolac, Diana (2009) Riječke godine Šime Ljubića, *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o Šimi Ljubiću*, ur. Tihomil Maštrović, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 447–458.
83. Stolac, Diana (2018a) Fran Kurelac i *Fluminensia*, *Fluminensia*, 30, 1, 17–40.
84. Stolac, Diana (2018b) Marija Turk, *Od fonologije do leksikologije*, *Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, 6, Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, 11–20.
85. Stolac, Diana (2019) Riječka filološka škola, *Hrvatska revija*, 2, 59–63.
86. Stolac, Diana (2020a) Filološka strujanja u Rijeci u 19. stoljeću, *Tragovi građanske tradicije – Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*, ur. Irvin Lukežić i Sanja Zubčić, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 203–217.
87. Stolac, Diana (2020b) Šime Starčević i Davorin Martin Krmpotić, *Hrvatska izvan domovine III*, ur. Josipa Mijoč, Marin Sopta i Tanja Trošelj Miočević, Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, 431–437.
88. Stolac, Diana – Tibljaš, Verena (1994) Konektori u znanstvenom stilu, *Fluminensia*, 6, 1–2, 55–62.
89. Stolac, Diana – Grahovac-Pražić, Vesna (2015) *Šime Starčević – od riči do Ričoslovja*, Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

90. Stolac, Diana i sur. (2021) *Riječka pisana baština u 19. stoljeću* (katalog izložbe), Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka.
91. Šenoa, August (1874) *Fran Kurelac* (osmrtnica), *Vienac*, VI, 26, 27. lipnja 1874.
92. Škiljan, Dubravko (1997) *Granice diskursa, Tekst i diskurs*, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 9–15.
93. Tafra, Branka (1993) *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb: Matica hrvatska.
94. Tafra, Branka (1995) *Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća*, *Filologija*, 24–25, 349–354.
95. Trask, Robert Lawrence (2005) *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga.
96. Turk, Marija (1990) *Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi «Fluminensia»*, *Fluminensia*, 2, 1–2, 18–25.
97. Turk, Marija (1993) *Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole*, *Croatica*, 37/38/39, 377–386.
98. Turk, Marija (1995) *Fran Kurelac i hrvatski jezik, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci – Izvješće za školsku godinu 1994/95*, 16–20.
99. Turk, Marija (1996) *Fran Kurelac i Riječka filološka škola, Riječki filološki dani*, knj. 1 (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa), ur. Marija Turk, Rijeka, 7–16.
100. Twardzik, Waclaw (1985) *Malo poznati preteča Ljudevita Gaja*, *Croatica*, 22–23, 7–22.
101. Veber Tkalčević, Adolfo (1874) *Viekopis Franje Kurelca*, *Rad JAZU*, 29, 160–205.
102. Velčić, Mirna (1987) *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
103. Vežić, Vladislav (1855) *Dvie rieči o vilastiem i okrnjeniem genitivima*, *Neven*, 12, 1855.
104. Vince, Zlatko (1968/9) *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*, *Raspriave Instituta za jezik*, I, 221–369.

105. Vince, Zlatko (1978) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (21990., 32002).
106. Vončina, Josip (1993) *Preporodni jezični temelji*, Zagreb: Matica hrvatska.
107. Vončina, Josip (1999) *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza. Posebni prilog Stoljećima hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska.
108. Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija (2007) *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
109. *Zbornik* (1993) *Zbornik radova s dvodnevog znanstvenog skupa uz 365. godinu osnutka Gimnazije*, Rijeka: Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci.
110. Žic, Igor (1998) *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka: Adamić.

mrežni izvori:

1. Hrvatska enciklopedija (Kurelac, Fran) <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709> (pristupljeno 12. studenoga 2017.)
2. Hrvatska enciklopedija (Rijeka) <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=52872> (pristupljeno 1. travnja 2019.)
3. Hrvatska enciklopedija (Zajc, Ivan, ml.) <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66730> (pristupljeno 10. svibnja 2021.)
4. Stolac, Diana i sur. *Katalog Riječka pisana baština u 19. stoljeću* (http://izdavastvo.ffri.hr/wp-content/uploads/2021/06/Katalog-Rijecka-pisana-bastina_D_Stolac.pdf) (dostupno od 8. srpnja 2021.)
5. Struna: <http://ihjj.hr/projekt/izgradnja-hrvatskoga-strukovnog-nazivlja-struna/12/> (pristupljeno 10. srpnja 2021.)

KAZALO IMENA

- Albreht, Dragutin – 111
Alvares, Emmanuel – 93-94
Anić, Vladimir – 78, 84, 163
Antić, Vinko – 163
Appendini, Franjo Marija – 75-76,
83,96
Augustinović, Đuro – 12-13, 19, 31
Babić, Božo – 17, 21, 36, 92, 109,
119
Babić, Ferdinand – 74
Babukić, Vjekoslav – 14, 27,
96-98, 100
Badurina, Lada – 130, 134, 163, 166
Bakotić, Antun Karlo – 17, 105,
107-108, 113
Baković, Matijas – 13, 163
Barac, Nada – 118
Barač, Milutin – 19
Baras, Frano – 75, 163
Barčić, Erazmo – 19-20, 110, 117
Barčot, Branka – 148
Baretić, Mirko – 118
Baštijan, Mate 117
Beyer, Josip – 19
Bičanić, Ante – 10, 14, 163
Bilinski, Stanko – 118
Binički, Fran – 74, 76, 163
Blažeković, Tatjana – 110, 163
Bogdanović, Gordana – 119, 163
Bogišić, Baltazar – 113
Bogović, Mile – 74, 164
Bosek, Josip – 109
Breyer, Mirko – 46, 164
Brgić, Ivan – 118-119
Brlić, Ignjat Alojzije – 84, 96
Brown, Gillian – 130, 164
Brusina, Špiro – 114
Budisavljević, Bude – 18-19, 30,
41-43, 46, 104, 117, 164

- Carić, Juraj – 92
 Crnić, Rudolf – 92
 Crnković, Milan – 125
 Čabrajec, Miroslav – 125
 Čičigoj, Jakov – 108-109
 Čop, Milivoj – 105-106, 108, 116, 164
 Črnčić, Ivan – 17, 30, 42, 104, 112, 117
 Črnja, Zvane – 120
 Ćosić, Vjekoslav – 77, 164
 Damin, Narcis – 19, 92
 Damjanović, Stjepan – 126, 139
 Daničić, Đuro – 23, 45, 97
 D'Annunzio, Gabriele – 115
 Dečak, Vladimir – 117
 Della Bella, Ardelio – 18, 94-95
 Derenčin, Marijan – 17-19
 Devčić, Ivan – 74, 164
 Dežman, Ivan – 5, 12, 18, 23, 30, 36-38, 42-43, 65-69, 71, 104, 119, 161
 Divković, Mirko – 19, 67, 97
 Drechsler (Vodnik), Branko – 46, 84, 164
 Dumičić, Rudolf – 118
 Duraković, Tereza – 164
 Đalski, Ksaver Šandor – 22, 53
 Đurkovečki, Josip – 96
 Emili, Hinko 118
 Fiamin, Ivan – 15, 19-20, 30, 42, 74, 104, 111, 117-118
 Frančić, Anđela – 130, 164
 Frankopan, Fran Krsto – 31, 50, 122
 Franković, Fran – 19
 Fröhlich, Rudolf – 96
 Gačić, Milica – 131, 164
 Gaj, Ljudevit – 9-11, 26-27, 39, 44-45, 85, 96, 111
 Givović, Mate – 19
 Glažar, Delimir – 118
 Glovacki-Bernardi, Zrinjka – 130, 134, 136-137, 164
 Grbac, Vilko – 118
 Grkinić, Ivan – 118-119
 Granić, Jagoda – 165
 Grasselli-Vukušić, Marija – 84, 171
 Grlović, Milan – 43, 165
 Gundulić, Ivan – 10, 14, 123
 Ham, Sanda – 42, 44, 165
 Harambašić, August – 11
 Hašek, Jaroslav – 123
 Hercigonja, Eduard – 126

- Holjevac, Sanja – 19, 21, 49-50, 86-88, 110, 165
 Horvat, Josip – 75, 166
 Hoško, Franjo Emanuel – 74, 166
 Hrzić, Simo – 15
 Hudeček, Lana – 130, 164
 Ivčević, Matija – 20, 111
 Ivšić, Stjepan – 84
 Jagić, Vatroslav – 45, 112
 Jelačić, Franjo – 109
 Jelačić, Josip – 92
 Jerko, Mirko – 15
 Ježić, Ivan Krstitelj – 74
 Jonke, Ljudevit – 78, 97, 115-124, 166
 Jurin, Josip – 95
 Kačić, A. Peka – 111
 Kabalin, David Vinodolski – 120
 Kalčić, Petra – 118
 Kašić, Bartol – 29, 93-95
 Katalinić, Rikard Jeretov – 17
 Katančić, Matija Petar – 29
 Katičić, Radoslav – 166
 Katnić-Bakaršić, Marina – 130-131, 134, 166
 Kazali, Antun Pasko – 16-17, 19, 104, 108-109, 117
 Komulović, Aleksandar – 94
 Kornig, Franz – 95
 Kovačević, Marina – 130, 134, 166
 Kovačić, Ante – 22, 53
 Kresnik, Fran – 19
 Kristijanović, Ignac – 44, 96
 Krizmanić, Ivan – 44
 Križ, Davorin – 118
 Krmpotić, Davorin Martin – 79-80
 Kršnjavi, Iso – 117
 Kumičić, Eugen – 11, 17
 Kurelac, Fran – 5, 9, 14-15, 18-19, 21, 23, 26, 28-39, 41-43, 45-63, 65-66, 70, 73, 87-88, 91-93, 103-104, 113, 117, 127, 138, 153, 161, 166, 171
 Kuzmanić, Ante 28, 45
 Kvaternik, Eugen – 11, 18, 74, 117
 Laginja, Matko – 18-19, 117
 Lanosović, Marijan – 95
 Lichtenegger, Vatroslav – 11
 Lochmer, Aleksandar – 92
 Luetić, Tihana – 103, 105-109, 111-113, 166
 Lukežić, Irvin – 14, 17-20, 42, 105, 108-111, 113, 166
 Lukežić, Iva – 5, 56, 129, 139-144, 152-153, 166-167

- Lupis, Giovanni Biagio – 102
 Ljubić, Šime – 5, 16, 19-20, 73, 102-114, 117
 Ljubović, Blaženka – 74, 167
 Ljuljka, Nikola – 117
 Macan, Željka – 148
 Mandić, Matko – 18
 Marković, Franjo – 67
 Marković, Josip – 118
 Marmonte, Auguste Frédéric Louis Viesse de – 74, 76-77, 82-83
 Martinolić, Josip – 19
 Matejčić, Radmila – 116, 167
 Matešić, Mihaela – 163
 Matijević, Josip – 96
 Mavrović, Marija – 19
 Mažuranić, Antun – 14, 16-17, 19, 27, 45, 96-98, 103-104, 106-108, 117
 Mažuranić, Ivan – 14, 17, 26, 43, 106, 117, 123
 Meyer, Karl H. – 152
 Mihanović, Antun – 10-11, 14, 96
 Mihaljević, Milica – 130, 164
 Mihić, Ivan – 109
 Miklošič, Franc – 97
 Mikoč, Jakov Antun – 19, 21, 36
 Milčetić, Ivan – 19
 Moguš, Milan – 14, 44, 47, 97, 106, 126, 167
 Mohorovičić, Andrija – 17, 92
 Mohović (Mohovich), Emidio – 16, 20, 103, 111
 Molnar, Eugenija – 19
 Morić-Mohorovičić, Borana – 23, 167
 Murko, Matija – 122
 Nosić, Milan – 9, 164
 Olbracht, Ivan 124
 Opašić, Maja – 148
 Oraić Tolić, Dubravka – 131, 167
 Ožegović, Mirko – 19, 74
 Pacel, Vinko – 15-16, 19, 30, 38-39, 42, 49, 52, 96-97, 103-104, 109, 112, 117, 119, 166
 Paher, Matija – 118
 Pančić, Josip – 17, 117
 Parčić, Dragutin Antun – 23, 96, 153
 Partaš, Josip – 27
 Pavić, Radomir – 118
 Pavletić, Helena – 148
 Pettan, Hubert – 67
 Pilepić, Fran – 19, 23, 30, 42, 104, 117

- Polić, Blaž – 118
 Pongračić, Franjo – 107, 109
 Pranjeković, Ivo – 41-42, 46, 49-50, 97, 99-101, 130, 134, 167-168
 Preradović, Petar – 67, 109
 Puškin, Aleksandar Sergejevič – 120-121
 Rački, Andrija – 14, 16, 74, 168
 Rački, Franjo – 17, 19, 42-43, 74, 102-104, 107, 112-113, 117, 168
 Randić, Jakov – 19, 74
 Rauh, Levin – 93
 Relković, Matija Antun – 95
 Rezza, Ercole – 13, 20, 110
 Roić, Juraj – 118-120, 122
 Roić, Luka – 92
 Runjanin, Josip – 11
 Rusić, Stjepan – 29
 Sabadoš, Dionizije – 118
 Sablić, Dragutin – 118
 Samardžija, Marko – 115, 168
 Silić, Josip – 126, 130, 134, 168
 Sironić, Šime – 118
 Slamnik, Ljudevit – 109
 Smičiklas, Tadija – 19, 103, 117, 168
 Spinčić, Vjekoslav – 18, 117
 Srdoč-Konestra, Ines – 110, 149, 168
 Stefanović Karadžić, – Vuk 12, 84
 Starčević, Ante – 11-12, 19, 74, 77
 Starčević, Ivan – 74
 Starčević, Šime – 5, 12, 21, 28, 45, 73-89, 96
 Stojić, Aneta – 146, 154
 Stolac, Diana – 12, 14-19, 21-23, 44, 50, 52, 54, 74, 80, 92, 110, 168-171, 179
 Strohal, Rudolf – 19
 Strossmayer, Josip Juraj – 19, 30, 42, 67, 109, 113
 Stulli, Joakim – 18, 75
 Supilo, Fran – 20
 Szentmártony, Ignaz – 95
 Šenoa, August – 43, 170
 Šepić, Ante – 118
 Šicel, Miroslav – 126
 Širola, Franjo – 67
 Škarić, Ivan Matija – 29
 Škiljan, Dubravko – 130, 170
 Šporer, Juraj Matija – 19
 Štoos, Pavao – 96
 Šulek, Bogoslav – 16, 18, 21, 27, 34, 36-38, 49, 92, 113, 166
 Švalba, Vladimir – 118

- Tadejević, Vinko – 120
 Tadijanović, Blaž – 95
 Tafra, Branka – 52-53, 74, 79, 84,
 87, 97, 170
 Tibljaš, Verena – 170
 Torbar, Josip – 37, 112
 Trask, Robert Lawrence – 130, 134,
 170
 Trdenić, Julka – 19
 Trdina, Janez – 16-17, 19, 106, 108,
 117
 Trnski, Ivan – 67
 Trubecki, Nikolaj – S. 84
 Turk, Hrvoje – 152
 Turk, Marija – 5, 14-15, 21, 47-48,
 54, 129, 145-149, 151-157, 170
 Twardzik, Waław – 9, 170
 Usmiani, Vladimir – 76
 Vančura, Vladislav – 124
 Veber (Weber)Tkalčević, Adolfo – 5,
 17, 27, 34-35, 42-43, 45-46, 49,
 73, 91-93, 96-101, 104, 117, 127,
 162, 170
 Velčić, Mirna – 130, 134, 143, 171
 Vežić, Vladislav – 39, 52, 171
 Vince, Zlatko – 14, 22, 44, 46-47,
 49, 52, 54, 74, 76, 78, 171
 Violić, Franjo – 118
 Volarić, Fran – 96
 Voltić, Josip – 96
 Vončina, Ivan – 107-108
 Vončina, Josip – 22, 51, 53, 126, 171
 Vrančić, Faust – 18, 38, 93
 Vrinjanin, Franjo – 74
 Vukelić, Dinko – 118
 Vukelić, Lavoslav – 41
 Vukušić, Stjepan – 84, 171
 Whitehead, Robert – 102
 Zajc, Ivan – 17, 37, 66-67, 71, 117,
 171
 Završnik, Josip – 9-10, 14
 Zoričić, Ivan – 84, 171
 Zrinski, Petar – 31, 50
 Žakelj, Miroslav – 109
 Žic, Igor – 110
 Yule, George – 130, 164

O AUTORICI

Diana Stolac je rođena 1956. u Zagrebu, diplomirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1979. (jugoslavenski jezici i književnosti i opća lingvistika), magistrirala 1988. i doktorirala 1996. temama iz povijesti hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika.

Bila je lektorica na Filozofskom fakultetu u Pragu (Češka, 1980. – 1982.), od 1982. zaposlena na Pedagoškom/Filozofskom fakultetu u Rijeci, od 2011. godine bila je redovita profesorica u trajnom zvanju. Bila je vanjska suradnica na Sveučilištima u Splitu, Puli, Zadru i Zagrebu.

Sveučilište u Rijeci dodijelilo joj je 2022. godine počasni naziv *professor emeritus*, a iste je godine dobila i Nagradu za životno djelo Zaklade Sveučilišta u Rijeci.

Područja znanstvenoga zanimanja jesu: povijest hrvatskoga književnog jezika, povijesna i suvremena sintaksa, sintaktostilistika, sociolingvistika, nazivoslavlje, hrvatski jezik u dijaspori i jezični krajolik.

Objavila je trinaest knjiga (monografija i terminoloških rječnika), 20 uredničkih knjiga, osam poglavlja u knjigama, 162 znanstvena članka, 30-ak stručnih članaka te sudjelovala na više od 170 znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu.

Od osnivanja 2007. do odlaska u mirovinu 2021. godine bila je voditeljica doktorskoga studija *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Filozofskom fakultetu u Rijeci.

Članica je dviju komisija Međunarodnoga slavističkoga komiteta: za sociolingvistiku (sa sjedištem u Poljskoj) i za stilistiku (sa sjedištem u Rusiji) te uredništva ili recenzentskih odbora znanstvenih časopisa *Fluminensia* (a1), *Croatian Studies Review* (Sydney, Australija), *Zeszyty Cyrilo-Methodiańskie* (Lublin, Poljska), *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica* (Krakov, Poljska) te Savjetodavnoga odbora komunikoloških zbornika Sveučilišta Mateja Bela (Banská Bystrica, Slovačka).

Bila je predsjednica Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (2016. – 2017.).

Organizirala je i/ili sudjelovala u organizaciji 13 međunarodnih znanstvenih skupova *Riječki filološki dani* (1994. – 2022.) i 10 godišnjih strukovnih savjetovanja Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (1998. – 2003.; 2015.- 2019.) te u tiskanju pratećih zbornika radova.

ISBN 978-953-361-083-2

9 789533 610832